

Friedebert Tuglaselt on ilmunud:

- Liivakell. Novellid ja laastud. H.1.50 ja 1.80 kop.
Õhtu taevas. Novellid. Hind 70 ja 1.50 kop.
Felix Ormusson. Romaan. Hind 1.80 kop.
Saatus. Novellid. Hind 2.50 kop.
Juhan Liiv. Monograafia. Hind 60 kop.
Arthur Valdes. Kriitiline essee. Hind 3 mk.
A. H. Tammsaare. Kriitiline essee. Hind 4 mk.
Mait Metsanurk. Kriitiline essee. Hind 4 mk.
Teekond Hispaania. Reisikirjeldus. H. 10 mk.
Aja kaja. Artiklid ja kõned. Hind 9 ja 12 mk.

Tõlked:

- Valitud leheküljed I. Novellid. H. 50 kop.
Valitud leheküljed II. Hind 6 ja 8 mk.
Aino Kallas: Tähelend. Koidula elulugu. H.14mk.
Aino Kallas: Lahkuvate laevade linn.
Hind 90 kop.

A-2825 III
FRIEDEBERT TUGLAS

KRIITIKA

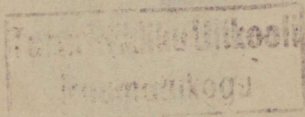
I

OSAÜHISUS „NOOR-EESTI KIRJASTUS“ TARTUS

1919

2

140276

116231351

K. Mattieseni trükk Tartus.

S i s u.

	Lk.
Kirjanduslik stiil	15
„Kalevipoeg“	91
„Lembitu“	123
„Paar sammukest rändamise teed“	155
Põrgu väravas	165

EESSÖNA.

Eesti kirjanduslugu on alles alguses. Kirjanduslugu nagu kirjanduslike voolude ajalugu pole meil veel olemas.

Vanemad kirjandusloolased — Ahlqvist, Hermann, Sander — esitavad Eesti ilukirjandusena enamasti seda, mis Eesti kirjandus õieti polnudki. See on Eesti keeli kirjutatud ja trükitud paberi ajalugu, nagu tähendab Gustav Suits. Rahvuslikust ja algupärasest kirjanduslikust kunstist ei või siin kõnet olla. Tookordsed kirjanduslikud saavutused — need olid saavutused eestikeelse lause alal; need kirjanduslikud võidud — võidud õigekirjutuses.

Kuid igatahes tegid need ajaloolased tänuväärse töö, kogudes ja korraldades saadaval olnud materjaale. Näeme nende elutöö viljarikast mõju ka Kampmanni suurelt kavatsatud „Eesti kirjandusloo pääjoontes“. Paneme tähele, kuid siin esitus seda hapramaks muutub, mida lähemale käesolevale ajale jõuame. Ja me teame pahe põhjuse olevat Eesti uuemas kirjandusloosse puutuvate materjaalide puuduses. Kõik üksikasjalised eeltööd ajalookirjutamiseks on siin alles tegemata.

Ka Villem Reimani ja Anton Jürgensteinini kirjandusloolised tööd puudutavad vaevalt meie uuemat kirjandust.

Seda pahem, et ses ajajärgus, mil algupärane Eesti kirjandus tõsisel mõttes alles algabki, enam nii algete materjaalidega ei võid leppida, nagu vanemat ajalugu käsitledes. Kirjanduslugu ei ole siit päält nii palju ajalooline kui esteetiline teadus. Selle olemust ei võid määrata enam aastarvude, nimede ja päälkirjade loetlemise, vaid süvendunud seisukoha võtmisega kirjanduslikkude nähtuste vastu. Kuid just selleks puuduvad andmed ja eeltööd.

Meie arvustus on nimelt alati nõrk olnud ja meil puuduvad pea täiesti esteetilised uurimused ning monograafiad. Puudub arvustus, mis küll ei ole alati ajalooline ja objektiivne, kuid selle vastu ometi elavas kokkupuutes loova kirjanduskunstiga; arvustus, mis ka subjektiivne ja ühekülgne olles ometi esteetilisele mõtetegevusele hoogu annab.

Arvustuslikke teoseid, mis oletavad nende kirjutajas isikulist vahekorda oma aine vastu, võime leida meil õieti vähe. Nimetagem ainult Gustav Suitsi mõned esseed ja kõige päält Aino Kallase raamatuid Koidula ning Noor-Eesti üle. Kuid vastavate materjaalide tihedus ja paljus peaks võrratult suurem olema, et ajaloolane kõigi isikuliste, arvustavate ja pooldavate mõtteavalduste keskel ajajärgu objektiivset tõtt võiks leida.

Sarnased isikulise seisukoha avaldused tahavad olla ka nende ridade kirjutaja kriitilised tööd, mille seeria käesoleva koguga algab.

Need kirjutused ei taha oma suures enamusel ajalooliste uurimuste aset täita. Veel vähem oleks neil nõudlikkust Eesti kirjandusloost ühtlast ja järjekindlat esitust pakkuda. Kuid nad tahavad olla kõrvalmaterjaalid kirjandusloo valgustamiseks, tihti isikulised mõtteavaldused ja ühepoolised seisukohavõtted, paiguti koguni kirjanduslikud päevakajad ning vaidluskirjad.

Algatus ja tõuge nende tööde kirjutamiseks on pea iga kord isesugune olnud. Ja see on iga kord määranud ka ise meetodi, vaatlemisviisi ning kirjutamislaadi. Nende tööde kirjutamise ajal on ajaloolisel seisukohal olnud alati teisväärtuslik tähtsus, päeva vooludel ja võitlustel aga selle asemel seda suurem osa. Neis on peetud kogu aeg silmas seda elavat elu, mis meie ümber ja meis enestes liigub. Ja see asjaolu on määranud isegi puht-ajalooliste ainete valiku. Need on pakkunud võrdkohti, näiteid ja toetuspunkte sellele, mida oleviku kirjanduslikus elus näeme.

Kirjanduse ajalugu on loova kirjanduse seisukohalt siiski tähtsam, kui seda kunagi tahetakse oletada. Teoorias peitub ometi, hoolimata kõigest ta halvaks panekust, suur organiseeriv ja edasilükkav jõud. Näeme seda üksikute kunstirühmade juures, kuid ka kogu rahva kirjanduse seisukohalt on sel kahtlemata oma tähtsus. On raske salata, et näit. Brandese kriitiline elutöö Põhja rahvaste loovasse kirjanduslikku tegevusse oma kord värskendavalt poleks mõjunud.

Alles teooria annab nähtusele ilme ja selgitab ta profiili. On öeldud, et vast pärast A. W. Schlegeli loenguid Saksa romantikud end koolina tundsid. Alles Victor Hugo kuulus manifest lõi romantilise draama, Boileau poetika andis valeklassikale isikulise elu ja Zola eksperimentaalse romaani teooria lõi naturalistliku kooli. Teiselt poolt on Eesti kirjandusliku kiduruse põhjuseks peetud just kirjandusliku teooria ning arvustuse puudet.

Sellest seisukohast on õigustatud see teoreetiseeriv ja arvustav tung, mis meie uuemas kirjanduses niisuguse hoo on võtnud, et ajuti otsekohest loovat tegevustki näib takistavat. Kaudsel teel on see vool loovat kirjanduslikku tegevust ometi tõst-

nud, seemendanud ja harinud. Ta on süvendanud nõudeid ja avardanud väljavaateid, hoolimata omast nooruslikust ägedusest ning võimalikust ühekülgsusest.

Selle liikumisega tunneb ka nende ridade kirjutaja enese lähedalt olevat seotud. See on olnud kogu põlve suur ülesanne, mille saavutustest igal üksikul osavõtjal oleks aeg kokkuvõtteid hakata tegema.

Käesolev kogu sisaldab kirjutusi, mis käsitlevad pääasjalikult Eesti rahvaluulet, vanemat kirjandust ja Kreutzwaldi tegevust.

Sündinud kümnekonna aasta jooksul, ilma eestkätt kavata, ei või see raamat ka ühtlast pilti nendegi üksikute ainerühmade üle pakkuda. Kirjutamise viis ise juba eeldab kordumisi ja tühje vahekohti. Pääle selle peab autor tähendama, et ta sunnitud on olnud pea kõik need tööd võõrsil kirjutama, eemal Eesti raamatukogudest. See asjaolu annab neile lehekülgedele veel enam asjaarmastaja kirjutuste iseloomu, kui neil muidugi oleks. Kuid autor loodab ühtlasi, et kõik need puudused ühtekokku ometi raamatu olemasolu õigust ei hävita.

F. T.

Tartus, märkuul 1919.

Täielikumalt kui kõige rahvuslikum ilukirjanik edustab rahvuse ja tõe hinge rahvaluule. Kõik isikuline, juhuslik, ajutine on sellest luulest kadunud. Järele on üksi see jäänud, mis on rahva kunstiloovale kihile üleüldist, see matemaatiline keskarv rahva esteetilisest ja moraalsest ideaalidest, mis looduslikud ning kultuurilised tingimused välja arendanud. Selles kollektiivis luules peituvad idudena võimalused, mida ilukirjanik oma isikliste kalduvuste ja võimete järele võib välja töötada, kultiveerida. Selle luule iseloomu tundmine teeb meile kergemalt mõistetavaks ka kunstkirjanduse iseloomu. Sest me läheneme rahvaluules sellele keskpinnale, millest rahva kultuuripuu oksad igale poole välja võrsuvad.

Üks kõige ilusamatest Eesti rahvalauludest jutustab :

Ilusõit jõe pidi,
Laulu laia välja pidi,
Hobu hoietud eessa,
Regi tammine tagana,
Naine roogune reessa,
Sõnad sõelaga sülessa,
Laulud lõngaga kaelassa.

Tuleb vastu poisteparv, palub Ilusõit endaga.
Ei Ilusõit lähe kaasa. Ilusõit kaebab: Lähete nurme
kündema, sääl ilusõit unustate, laulu meelest minetate!

Tuleb vastu naistesalk, palub Ilu endaga. Ei Ilu lähe naistega. Ilu kaebab: On teil lapsed pisukesed, siis ilu unustate, laulu meelest minetate! Tuleb vastu neiuparv:

Kuhu lähed, Ilukene,
Kuhu lähed, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
Kas sa, Tantsu, meida tahad?

Tantsides ja kareldes läheb Ilu piigaparve:

Ega te ilu unustele,
Laulu meelest minetele:
Neiul ilu eessa jooksis,
Nalja tagana naeratas.

Kui on kuu kirja seessa,
Päeva pesa ääre päälla,
Nii on neiud ilu seessa,
Lapsed laulude vahella.

Selle rahvalauluga, mille ka Hurt antoloogia näitena avaldas, algab daanlane Ohrt omas „Kalevalale“ pühendatud raamatus päätüki „Kalevi-pojast“ ja „Hiawathast“. F. Ohrti arvates kujutab selle laulu sisu kogu Eesti rahvaluule iseloomu: Mehed paluvad laulusid, naised paluvad laulusid, noortele neitsitele annab Ilu omad laulud. Noored neitsid on kutsutud luuletulukese hoidjateks nooruse rõõmu ja haleduse päivil. Karjalapse, kiigeneitsi ja vaimutüdruku kätte on luulemaa võtmed usaldatud.

Selle laulikute klassi isiklikust mõjust ei saa neid laulusid lugedes iialgi lahti. Mitte üksi selle klassi kitsast ja elementaarset mõttevalda ei esita need laulud, vaid laulikud on nende laulude suures osas isegi tegelasteks. Karjalapse, vaimutüdruku ja teonaise elu hommikust õhtuni, kätkest kirstuni kõigis võimalikkudes vahekordades näeme

neis lauludes. Mees on ainult statistiks. Ta äratab hirmu ehk teda pilgatakse. Lähemat osavõtet mehe hingeelu vastu ei ole. Meest peetakse isegi sedavõrd naiiviks, et ta ilma ühesoolise meeletuletamiseta ei näi tundvat, et tal ilma naiseta halb on elada!

Suur hulk neist lauludest ei alga mitte kogemata üleüldise sissejuhatusega:

Tõusin üles hommikul,
Vara enne valgeet.

Otsekui lauliku töö vara hommikul algab, nii hakkab ka tema fantaasia varasel hommiku tunnil liikuma. Elu ja luule langeb omas lähtekohas tihedalt ühte: Laulik mõseb suu, kängib jalad, läheb karjaga metsa, kuuleb peenikest lindu pihlapuus laulvat, leiab tedremuna karjateelt. Sellest linnu vidinast pihlapuus või tedremunast tänaval hakkab siis lauluniit otsekui lõngakera harguma. Ta laieneb, edeneb otsekui kangas: puud ajavad juttu, juttu ajavad tähed, päike ning kuu, parallelismid järgnevad parallelismidele, igat uut episoodi valmistatakse ettevaatlikult ja põhjalikult ette, igat üleminekut pehmendatakse paljude stiililiste sidemete ja pidemetega — laul punutakse otsekui kirju vöö valmis.

Kui neis lauludes jutustust on, siis ainult selleks, et võimalikult palju võiks seletada. Kui neis eepilist joonistust leidub, siis ainult selleks, et ta najal võimalikult palju dialooge tuua. Kui muidu ei saa, siis teeb laulik enese neis rahva värsiromaanides üheks tegelaseks, et aga oma südame lüürikat laulda. Sest see luule on pääasjalikult lüüriline luule, naiselik luule *par excellence*.

See on määranud nende laulude ained ja sündmustiku: need ebamäärased ja udused vahe-

korrad, primitiivi looduse elustamise, süütu, neitsiliku fantastika, kindlusetu ning edenematu jutustuse raami rikkaliku lüürilise sisuga. See on annud nende keelelise materjaali: igavesti korduva lausevara ja elementaarse võrdluse, uduse ning meelevaldse sõnastiku. See on lõppeks nende laulude meeoleolulise ja filosoofilise väärtuse määranud: palju lüürilist meeoleolu, vähe plastilist mõtet; palju laiust, vähe sügavust.

Need laulikud ei võinud kangelaslugusid luua, sest et eepiline vaim neile oli võõras. Nad ei võinud ajaloolisi aineid tarvitada ega napilt välja töötatud ballaadidega toime saada, sest et neil plastilisi kalduvusi liiga vähe oli. Need laulikud ei võinud ka jumalate müüte ning usulikke süsteeme sünnitada, sest et nende filosoofiline mõistus oli äärmiselt edenematu.

Selle luule pääjõud on ta salgamatus meeolus ja elementaarselt stiliseeritud looduselüürikas. Ajaloolisena tunnistajana on ta sellepärast seda kardetavam, mida usaldatavam ta on psükoloogilisena. Tema ei nõua seda, et me ta kuldseid lindusid hõbe oksil, ta kõnelevaid hauakääpaid ja ta kosjaskäivat koidutähte usuksime. Ta nõuab ainult, et me ta luulet ja ta meeoleolu usuksime. Otsekui laps, nii loob ta oma ajaloo ja oma geograafia: Jeesus sünnib tema järele Setumaal, Jordani jõgi jookseb tal Piusa jõega kõrvu, Ninevi on tal Narva ääres. Kas me peame kõike seda uskuma? Laulik isegi ei usu seda. Sest see on ju ainult luule, ja luule ei ole mitte elu. Ei ühtki usutatavat perspektiivi minevikku ja loodusse! Ainult üks usutatav tee: rahva hingesse.

Kus kasvavad need imelikud lilled, mida rahvas kudumistes imiteerib? Kust võtab ta need ornamendid, mis ta puusse nikerdab? Niisama ei tõuse rahval iial küsimus: On see reaalne, mis

laulud jutustavad? Sünnib kusagil midagi selle sarnast, mis jutud pajatavad? Juba selle küsimine oleks rahvaluule väärtuse eitamine. Otsekui meie päevade kunst, nii võitleb ka rahvaluule looduse vastu: loob oma maailma oleva kõrvale, ilusama ilma, avatlevama ilma! Otsekui meie aja romantik, nii mässab ka rahvas luule nimel realiteedi vastu. Rahvaluules leiavad enesele traditsioone kõik need, kes kirjanduses kõige päält kunsti näevad ja fantaasia suveräniteeti tunnistavad.

Rahvaluules valitseb sama esteetiline printsiip, mis kunstis üleüldse. Ainult sellest printsii-
bist kantud, on rahvas omad kõige ilusamad rege-
värsid loonud, on teed leidnud enese, looduse ja
mineviku juure, seda ümber muutes, stiliseerides,
ainult seda tõeks pidades, mis stiilile tõeks kõlbas.
Nii on sündinud need elustatud looduse pildid,
inimeselikud loomade lood, keskaegsed vaimulikud
ballaadid.

Looduses ei näe rahvas mingit *nature morte*'i.
Müstikat armastamata on me lauluneitsi hinge
armastanud. Ilma müüte loomata on ta enam kui
kohane legendide loojaks. Neis on loogikat vähem
ja ilu rohkem kui kõiges muus rahvaluules. Kui-
das paelub meid see eestistatud ristiusk, need
kiriku külmad dogmid, mis neis värvilistes primi-
tiivides jällegi vereks ning lihaks on muutunud!
Kuidas meeldivad need õrnad, peened pildid,
otsekui templisein täis kullast ja taevasinist mosaiiki:

Magasi Maaria mäella
sinililled seassa,
valgelilled vahella!

Hoopis iseäralik ilm avaneb selle luule vor-
mis, ilm, mida kindlad seadused valitsevad ja mis
rahvaluulele enam esteetilist väärtust annab kui ta
elementaarsed ained ning lapselikud mõtted. Sest

kui rahvas filosoofiliselt täisealisena mõelda ei osanud, siis oskas ta igatahes juba kaua aega tagasi esteetiliselt näha. Ja see esteetiline seisukoht määras ta keelelise esteetika, ta stiililise meetodi, kogu ta loomisviisi.

Rahvalauliku fantaasia ärkamine varasel hommiku tunnil on iseloomulik kogu rahvaluule meetodile. See fantaasia nõudis tingimata reaalset punkti, kust oma fantastilist teekonda alata, otsekui lind reaalist oksa tarvitab, kust lendu tõusta, et merede taha tiivutada. Sest nende laulude sündmustik, mis oli veel nii ebaplastiline ja kindlusetu, ei pakkunud igakord iseseisvat usaldamisvääriulist alguspunkti. Lahkudes sellestki kollektiivist algusest oli laulik veelgi mõne aja julguseta ja ebakindel, kuhu poole kalduda, mida õigupoolest omaks aineks võtta. Ja sel kahevahel oleku ajal valis ta mõte kibedalt vanade, ammu tuntud lauluridade, võrdluste ja kõnekäänude keskel, mis umbselt ta aine piirkonda puutusid, kuna aine ühtlasi ikka enam ja enam selgus ning lauliku meelevalda andus.

Rudolf Kallas rõhutab omas „Gedächtnislehre's“ iseäranis laulmise, leelotuse ja kandlemängu osa rahvalauliku loomis- ja meelespidamisvõimes. Ta kirjutab: „Kui ma rahva keskel laulusid korjasin, nägin alati, et laulja kinni jäi ja parema tahtmisega edasi ei saanud, kui sõnade parema üleskirjutamise otstarbel tal leelotamise ära keelasin ning temalt liht etteütlemist palusin. Ta algas esimese värtsiga, kordas seda värssi 5, 6 korda, nagu tahaks ta kordamisega järgmist äratada. Aga ei, see ei läinud. Siis algas ta tasa teatud tuttavalt viisil — leelotades ümismema. Ja vaata: leelotades veeretab tundide viisi värss ilma tõkketa.“

Ses ägedas meeletuletamise ja valimise töös

oli lauliku mõte kogu laulu laulmise ajal, sest vaevalt teadis ta kunagi tervet laulu reani ja sõnast sõnani pääst. Ta teadis ainult üleüldist sündmustiku käiku, millele ise olevast ridade tagavarast vormi pidi otsima. Kahe lauliku sama laul ei ole sellepärast pea kunagi täiesti sama. Sellest siis see teisendite küllus, sellest siis need sadatuhat lehekülge Eesti rahvaluulet! Aga sellest ka kalduvus lüürikasse ning väga habras eepiline joonistus neis lauludes.

Meie rahvaluules ei ole mitte alati laul tervena kollektiivne töö, kuid vastuvaidlemata on seda küll iga üksik lause, kõnekään, võrdlus. Iga laulik võis iseseisvalt aine ja sündmustiku määrata, mis päevakajalistes lauludes kahtlemata ka sündis, kuid rahvalaulu üleüldine stiil määras vormi. Need rahvalaulu üleüldised kõnekäänud, võrdlused ja pildid ei kuulu mitte sedavõrd mõttelisse sissu kui välimisse vormi. See on midagi sisu ja vormi vahepäälist. See on see üleüldine, kõigile lauludele kohane materjaal, mis mitmesuguste ainete jaoks kõlbulik on, otsekui muusikaline meloodia, mis end niisama mitmesuguste tekstide alla painutab.

Vanas rahvalaulus on võrdlused ja kõnekäänud sel astmel, milles uuemas keeles ainult üksikud sõnad: Liig sagedase kordumise tõttu kaotavad nad oma otsekoohese mõtte, nad kaotavad üleüldse iseseisva mõtte ja saavad oma tähenduse selle järele; missuguses ühenduses neid tarvitatakse. Et see nii on, seda näitavad kõige paremini meie rahvalaulu parallelismid, milles mõlemad pooled tihti oma sõnade mõtte poolest otse vastandid tähendavad ning sarnastena üksteist peaksid hävitama. Niisama esinevad arvu- ja omadussõnad või geograafilised nimed tihti ainult alliteratsiooni pärast, kuna neil sisuga mingit loogilist sidet pole.

Neile antakse ainult umbne, relatiivne tähendus. Need võrdlused ja pildid ei näita mitte mõtet e n n a s t, vaid mõtte sihti teatud eesmärgi poole. Igaüks neist üksikuna ei tähenda midagi. Nende tähendus on ainult nende kogul.

Eesti rahvalaulus on kirjanduslik impressio- nism tipule viidud. Siin avaldub kõige täiuslikum stiililine puääntellism. Ühtki värvi ei segata siin, ühtki pilti ei maalita teist korda üle. Et seisu- korra detaile esitada, seks maalitakse kõrvale rida uusi pilte = parallelisme. Kuulaja ja lugeja üles- andeks jääb, ise oma jõuga neist lõpulik pilt kokku seada. Ta peab üksikutest piltidest ja võrdlustest enesele lõpuliku tõe välja koorima, mis oleks kõigi parallelismide matemaatiline kesk- arv. Kuis peaksid need arvustajad, kes impres- sionismi uuemas kirjanduses eitavad, ka rahvaluule vastu olema!

Rahvalaulu kõnekäänusid ja võrdlusi võiks idamaise ornamendi elementidega võrrelda, mis kõigil vaipade kudujatel ja fajanssi värvijatel on ühised, kuid millest iga meister ometi iseseisvalt omi joonistusi kombineerib, mis kõiki samalaadi- lisi töid meele tuletavad, kuid nendega siiski ühte ei lange. Niisama kombineerib ka Eesti rahva- laulik, oma ande ja osavuse järele seda vormivara tarvitades, mis talle esivanemad pärandanud.

Mis määrab selle sõnade, võrdluste ja piltide valiku? Igatahes mitte paljas juhus, sest loosi- heitega ei looda ühtki kunstitööd. Siin on tegu kindla seadusega, mis võhikutele on küll ainult hämaralt aimatav, kuid mis laulikut kõrvalekaldu- mata juhib, teda üht vormi sunnib ära heitma ja teist asemele võtma, see vankumatu seadus, mida loomise loogikaks kutsume. Võib olla, on siin tihti tegu ainult puhtvormilise loogikaga, mis on aga niisama paindumatu nagu sisulikki.

Sest sõnal on pääle ta ideograafilise tähenduse veel puhtvormiline väärtus, mis luuletajat tihti otsekui nõiutud metsa avatleb. Omast filoloogilisest fantaasiast kantud unustab ta ideelise loogika, ta kuulab ainult sõnu, mis niisama vastuvaidlematu loogikaga üksteisele järgnevad ning teisi enestele järgnema sunnivad. Tõeline luuletaja ei tunne mitte ainult mõtte inspiratsiooni, vaid niisama hästi ka isesugust keelelist, filoloogilist inspiratsiooni. Sõnaraamat ei ole talle ainult paljas üheväärtusliste sõnade kogu. Ta tunneb üksikute sõnade vastu armu ja teiste vastu viha. Ta jaotab sõnunnende muusikaliste, värviliste, raskusliste või plastiliste suggestioonide järele, mis nad temas äratavad.

Võib koguni kinnitada, et nii mõnedki ideed ilma kirjaniku ette aimamata ainult sõnade kokkukõla ja muusika pärast on sündinud. Kas me ei näe seda kõigis luuletusis, ka kõige paremateski, et mitte mõte alati luuletust ei juhi, vaid tihti riim mõtet juhib, seda end muutma sunnib, uusi riime ja sellega ka uusi mõtteid suggereerib, ning luuletaja lõppeks sarnastele järeldustele toob, millest tal, luuletust alates, aimugi polnud. Sellepärast valetavad riimikroonikad juba a priori. Stiil — see ei ole milgi kombel mitte ainult vormi küsimus. Ühtki mõtet ei või kahel viisil väljendada, nii et mõte täiesti üheks ja samaks jääks. Tõde ripub suurel määral omast vormist. „Tõde“, ütles Oscar Wilde: „see on stiili küsimus.“

Kõike seda peab rahvalaulu stiilist kõneldes meeles pidama. Enam kui üheski kunstluuletuses on siin vormi türanniaga tegemist. Sest kuna kunstlaulus ainult viimast sõna reas riimi nõuetab, on see riimi seadus rahvalaulus alliteratsiooni ja assonantsi kujul iga sõna kohta maksev. Kui kitsad piirid siin valitsevad! Kui väike on sinne valiku võimalus!

Saame sellepärast aru, miks rahvalaulus kuu on alati kollane, sild sinine ja maa maksakarvaline. Meile saavad koguni kõiksugu absurdumid, pöörasused, üliloomulikud sündmused mõistetavaks, sest neid vabandab nende vorm. Meid ei pane enam imestama võimatud võrdlused, hullud liialdused, reaalse ilma pahurpidi pöörmised, sest me tunneme, et laulikut ometi mingisugune loogika, olgugi ainult vormi loogika, on juhtinud.

Kuis võib see loogika aga võõraid petta, kes teatud rahvalaulu ainult tõlgetes loevad! Seda, mis originaalis alliteratsiooni pärast nagu relatiivist ja umbkaudist vastu võetakse, ilma et kohustust tuntaks, otsekoheses mõttes uskuda, seda peab tõlkes, kus vormi loogikat enam ei aimata, puhtana rahana vastu võtma. See, mis originaalis oli ainult kõnekään, sisaldab võõrale terve sügavamõttelise allegoorilise episoodi. Vähemalt poolt müüdidest lugudest ja nimedest võib ainult omal ajal tuntud „keele haiguse“ teooria abil seletada. Kas ei haara teadlased India, Greeka või Islandi laulikute piltlikkudest kõnekäänudest kinni ja ehita nende abil terveid mütoloogilisi ning usulikke süsteeme üles? Ja kas pole meil niisama meie muinasusku ning muinasajalugu õpetatud? Ning kas ei näi meile just sellepärast võõras rahvaluule saladuslikum ja fantastilisem kui oma, et me ta algupärast vormi ei tunne, mis ta sisu seletaks ning põhjendaks?

Kõik individuaalne, isikuline puudub ses vormis. Kollektiivne stilisatsioon valitseb üle kõige. Võib olla, et nii mõnelgi hääl rahvalaulikul, kel selleks küllalt fantaasiat leidis, et uusi aineid, uusi fabuule välja mõelda, ometi julgust ei leidunud, rahvaluulet ühegi oma, enne kuulmatu võrdluse või kõnekäänuga rikastada. Ta ei tunnud selleks tarvidustki. Rahvalaulu alliteratsioon muu-

tus türanniaks, mis uudusi takistas ja schablooni järele sundis käima.

See vormiline konservatism on ka kõigile idamaistele laulikutele omane. Piiblis, India ja Persia poemides tundub igalpool ta jälgi. See konservatism on kaasa aidanud, et olevad võrdlused ajajooksul ikka üliloomulisemateks, liialdatumateks kruviti, kuid et nende arv pikal ajal endiseks jäi. Ja see on mõjunud, et meie mingist rahvalaulu stiili ajaloost ei või kõnelda. Selles puudub edenemise perspektiiv.

See rahvalaulu vormi iseäraldus määrab ka laulude ained. Nagu teatud sisu teatud vormi nõuab, nii nõuab teatud vorm loogiliselt ka teatud sisu. Mis rahvalaulu raamidesse ei sündinud, see jäi lihtsalt tähelepanemata. Muinasjuttudel, millel on ise vorm, on ka aineliselt ja meeleoluliselt hoopis teine sisu. Nii on rahvalaulude vorm oma ühise värsimõõdu ja ühtlase laulutehnikaga küll võimalikuks teinud näituseks „Kalevipoja“ kokkuliitmisel igat rahvalaulu riiset tarvitada; kuid niisama on ta ka rahva kirjanduslikkude ainete piirkonda kitsendanud ja rahva fantaasiat takistanud. Rahvalaulu ainete vald muutus tüübiliseks, kõvaks kivinenuks, mille rajast ilma stiili ja maitse instinkti haavamata üle ei või minna. (Kui tihti läheb sellest Kreutzwald üle!) Rahva fantaasia on ainetes niisama kollektiivne, nagu on seda vormiski.

Kuid sellega on see luule ka kehvaks ja ühekülgseks jäänud. Eesti rahvalaulude värsimõõdu ja rütmis on midagi väsitavat, ühetoonilist ja tuima. Sellepärast on meil raske ühtsoodu suurt hulka neid laulusid lugeda. Me väsime nii ühest ja samast rütmist kui ka ühedest ja samadest võrdlustest ning kõnekäänudest. Me hakkame selle mõtlemismetoodi türanniat tundma. Me kaotame lootuse, veel midagi üllatavat leida.

Ja sellepärast ei tunne tihti mingi vaimustust Eesti vanavara suurest küllast: see annab tunnistust ainult kokkuhoide puudusest. Siin on halba majapidamist peetud. Siin on lai, liikumatu vesi, kus heledalt sulisevast allikast küll oleks olnud. Ma ei suuda küllalt imestada, miks kõiksuguste vananaiste poolt lauldud pulma kommete ja mõrsja manitsuse laulude üle vaimustust tuntakse. See meie mineviku ametlik luule, teoperemehe õuepoesia on tihti väga igav ja luuletu. Otse igatsusega ootame maitserikkalt ja hoolikalt kokkuseatud valikut, et siis ainult veel uurimise otstarbel *Monumenta Estoniae Antiquae* hiigla köiteid lahti lüüa.

Eesti-Soome rahvalaulu tehnika on omal alal huvitav, kuid Lääne-Euroopa keskaegse rahvaballaadi tehnika on mitmekesisem ja rikkam, olgugi et ta nii paljudes töödes pole edustatud kui meie oma. Juba see tehnika manitses kokkuhoidmisele ja täpipäälsusele.

Meie rahvalaul — see on ainult üks võimalus. Kuid stiilil peab palju võimalusi olema. Kunstkirjandus ei tungi mitte üksi individuaalse sisu, vaid niisama ka individuaalse vormi poole. Ja sellepärast ei rahulda teda ka meie rahvalaulu küll huvitav ja iseloomulik, kuid siiski kitsas ning ahtakene avalduse võimalus.

Otse sellepärast meeldivad mõned vanasõnad ja mõistatused, aga iseäranis nõiasõnad ning lausumised, et nende rütm on mitmekesisem, samas katkes muutub, aine ning meeoleu järele kohaneb. Nad annavad enam võimalust hääle ja meeoleu vahetamist rõhutada.

Ei või olla rikkamat allikat rütmilise kunstproosa loomisel kui kõnekäänud, vanasõnad ja mõistatused. Neis on enam energiat ja kokkühoidlikkust kui kusagil muus rahvaluules. Nad

on piltlikud ja siiski täpipäälsed, välja voolitud ja siiski luuleliselt-värsked. Meie rahvalauludes puuduvad need plastilised parallelismile rajatud aforismid, mis Piiblile ja Koraanile nii iseloomulikud. Meie rahvalaulu parallelism, mis sellele luulele iseäralise hämara ilu ja impressionistlise meeldivuse annab, on võimatu täpipäälses, realistlikes uueaja keeles. Kuid mis laul võlgu jääb, selle tasub vanasõna ja mõistatus täielikult.

Üleval pool on ainult seotud rahvaluulest kõne olnud. Kuid kui me rahvaluule vormist kõneleme, siis võimegi ainult rahvalaulust, vanasõnast ja mõistatusest kõnelda. Meie muinasjuttudel ei ole minu arvates mingit „vormi“.

Neil ei ole mingit kindlat, muutumatut vormi, mis suust suhu ja põlvest põlve edasi rändaks. Isegi rahvalaulu kokkuseade näeme ebamäärase ja kõikuva olevat ning tihti lauliku isiklikust andest rippuvat. Muinasjuttudes aga peeti ainult üleüldist sisu meeles ja jutustati ainult ainet „oma sõnadega“. Jutustamisel tarvitati ikka ainult sel ajal valitsevat keelt nii kuivalt või piltlikult kui iga jutustaja juhtus oskama. Üks võis seda lühidalt ja luuleta, teine põhjalikult ning kirjeldades teha. Muinasjutu vorm ripub täielikult juhuslikust vestjast. Paremal juhusel võivad hästi jutustatud muinasjutud ainult hääd rahvakeelt õpetada. Muinasjuttude stiilist kõneldes võime selle all ainult muinasjuttude sisemist, psükoloogilist ja ainelist ning mitte välist, vormilist, keelelist stiili mõista.

Rahvalaulu kaitšes uue aja ideele, ainete ning keele vastu selle luule konservatiivne vorm. Rahvalaul võis aja muutumisel murduda ja hukka saada, aga mitte painduda ning ajale järele anda. Muinasjutt oli aga vormita olles aja vastu täiesti kaitsetu. Uue keele, aine ja ilmavaate näol tormas aeg ta pääle, teda oma maitse järele muutes ning

ümber tehes. Kuna laul on hävinenud või hävinemas, elab muinasjutt ja kohalik anekdoot igalpool veel edasi. Kuid ta minevikust ei tea me midagi. Oleme sunnitud ainult sellega leppima, mida poolharidusega ja ajalehega rikutud rahvas ning kunstkirjanduse mõju all olev vanavara korjaja pakub.

Need aga ei paku, nagu siinamaale avaldatud muinasjutud näitavad, mitte palju hääd. Väikekodanliku praktilise ja materialistlise vaimuga läbiimbunud rahvas võis neid jutte ainult luulevaese, anekdoodilise ja õpetliku vaimuga täita. Muinasjuttude üleskirjutajate maitse aga oli epigoonilise klassitsismi ja romantismi tulevalgel kasvanud. Selle valeklassilise ja romantilise maitse mõjul taganeb siis meie üleskirjutatud muinasjutt ikka kaugemale ja kaugemale loodusrahva esteetiliste ning psükoloogiliste meeolude piirkonnast. Tekivad need jutud, mida ühes Tõnu Sanderiga paljud „müüdilisteks“ pidasid: jutud Koidust ja Ämarikust, Jutast ja Endlast, Maailma loomisest ning Vane muise laulust. Teisel pool laguneb laiali germaani lasejutu hing. Andersenid ja Grimmid saavad võimu oma kätte. „Punamütsikese“ hunt nõuab saaki, — see kõige vastikum susi, keda üleüldse tunneme! Tekivad jutud kuningapoegadest ja tütardest, nõiutud lossidest ja käsikividest, pöialpoistest ning jõuluvanadest. Et selle materiaali vastu õiget seisukohta leida, siis mõeldagu siia juure veel juttude korjaja oma magus ja romantiline, „luuleline“ ning „muinasjutuline“ olla püüdev keel.

Kõigi nende muinasjuttude „muinasjutulik“ ilu näib mulle ainult eelarvamine olevat, mida korratakse, ilma et keegi sellesse ilusse tahaks süveneda. Meie siinamaale ilmunud muinasjutud ei ärata meid omapoolt loomisele, ei suggereeri

meeleolusid, ei inspireeri teisendid. Nad ei kasvata ega kultiveeri me fantaasiat. Suur osa neist juttudest võib ainult usklikku folkloristi vaimustada, aga mitte inimest, kel on esteetilisi ja psükooloogilisi nõudeid uuritava materjaali vastu. Need elajalood või koha nimesid seletavad jutud näitavad tihti ainult seda, kui võimetu elementaarse fantaasiaga nende loojad on olnud.

Just fantaasia puudus, just kokkuseade lapsikus tabab meid neis juttudes. Nagu laulus, nii puudub meie rahval ka muinasjutus ühteliitmise anne. Meie muinasjutt tunneb ainult üksikut episoodi, anekdooti, juhtumust, ilma et ta neid ühte suudaks liita. Isegi sarnasel puhul, kui paljudes juttudes on ühised tegelased, nagu Kavala Hansu ja Vanapagana või Suure Tõllu lugudes, esitatakse need jutud iseseisvate anekdootide seeriana. Ka Kreutzwald ei saanud „Kalevipojas“ sellest raskusest üle. Idamaiste jutustajate arabeskilik 1001 öö juttude fantaasia on meie rahvale hoopis võõras. Ja see kombineerimise instinkti puudumine näib olevat päritav ning veel praegugi meie romaani ja draama sündimist takistavat.

Kõige huvitavamad ainelt on muidugi libahundi, koerakoonlaste ja puugi jutud, milles ei või eitada painajalist luulet isesugust surnuaialist fantaasiat, mis neid leekivate silmadega viirastusi välja kutsub. Kuid neiski on enam fantastikat kui fantaasiat, enam üliiloomulikku kui luulelist. Neile järgnevad kohalikud ja ajaloolised jutud, olgugi et neis analoogiat ilma armuta kirjasti tarvitatakse. Jungi „Muinasejateadus“ on sellepärast oma lühikeste lookestega minus alati enam huvitust äratanud, kui Kreutzwaldi germaniseeritud „Eestirahva ennemuistsed jutud“ või Eiseni maitsetud rahvaraamatud.

Meie rahvalaulud on omal kitsal alal täiuseni

tõusnud. Nad pakuvad teatud määra vormi materjaali ja omapärast käsitlemismetoodi ühes luuleliste ainete ning meeoludega. On sellepärast loomulik, et mõte tõuseb, neid rahvalaulu elemente kunstluules uuesti tarvitusele võtta. Üheltpoolt avatleb rahvalaulude kokku liitmise ja teiselt poolt rahvalaulude imiteerimise võimalus. Sellesihilised katsed on aga siinemaale vähe õnnestanud.

Põhjuseks pole olnud igatahes mitte luuletajate kultuur ja moderni inimese individuaalsed kalduvused, mis rahvalaulu hingele lähenemist oleks takistanud; vaid just kultuuri ning individualiteedi puudus, mis oleks võimaldanud stiiliteadvalt ülesandele läheneda. Eesti eilsepäeva kunstlühirika oli rahvalaulu hingest niisama kaugel, kui kaugel ta oli euroopalise luule hingestki. Ta oli kaugel üleüldse kõigist tüübelistest, julgetest ja viimseni piirini viidud võimalustest. Kuid leidub ainult kaks abinõu rahvalaulu kulda uuesti helisema panna: sulatatagu rahvaluule oma hinges põhjalikult ümber, või sulatagu oma hingega põhjalikult rahvaluules ümber. Kuid meil otsiti kuldset keskteed, mis kunstis kõigist teedest on kõige halvem, tee.

Selle väite kõige paremaks illustratsiooniks kõlbab meie kunstlik rahvaepose loomise katse — „Kalevipoja“ õnnetu saatus.

2.

Palju lapseusku rahvaluulest ja ta minevikust oleme jäädavalt kaotanud. Oleme kaotanud usu ta ilmlõpmata vanadusse ja ta iseseisvusse. Ikka enam ja enam selgub, et meie rahvaluule oma olemasoluga suurelt osalt just sellele ajajärgule võlgnebki, mida ennem ta dekadentsi, languse ajaks peeti, nimelt katoliku ajale. Ikka kaugemale taga-

neb muinasaeg meist. Ikka ahtamateks muutuvad teeraad, mis meid mineviku maale viivad. Kui eelajaloolikust ajast midagi me rahvaluulesse alles on jäänud, siis vahest ainult ta — värsitehnika.

Eesti-Soome rahvalaulu sünniaega on samaks arvatud, mis oli Lääne-Euroopa eepilise rahvaluule sünniaeg (1300—1500).

Ära on unustatud vanad jumalad ja kangelased. Ära on ununenud muistne elu ning surma käsitus. Asemele on tulnud keskaegne orjarahvas ristiusu ja nõiausuga. Elementaarseteks ja meilegi täiesti mõistetavateks on ta luuleliste ideede ning ainete piirkond muutunud: Jeesus sõidab madalal Piusa jõel, Maarja jookseb kasetohikust viiskudes madalaid randu mööda, vaenelaps laulab sügiseses salus, ori ohkab liivaste väljade keskel, aga madalates majades trallib pulm ning kriiskab kirmes!

Ja ühes sellega kaotab aluse kogu kunstlikult loodud mütoloogia oma jumalate ja kangelaste müütidega. Kaob usk mingisuguse Muinas-Eesti vaimlise ja ühiselulise kuldse aja, selle „valguse aja“ sisse, millest veel Jakobsoni päivil võidi unistada. Tahes või tahtmata oleme sunnitud lahti lööma usust, nagu oleksime minevikust ülevaid kultuuripärandusi saanud või nagu oleks Eesti kirjanduse õitseage minevikus: kord oli sellelaadiline arvamine ometi võimalik! See oli vanavara korjamise kuldne aeg. See aeg on nii kasulikult mööda saadetud kui vähegi tohiti ja võidi. Me oleme tänulikud tolele ajale ja noile tegelastele. Kuid see aeg on mööda — ja me oleme iseäranis tänulikud, et ta mööda on!

Sellele pessimistilisele rahvaluule käsitusele ei ole loomulikult ka iial mingisugust „Kalevala“ või „Kalevipoja“ eepost rahva suus olemas olnud, mida tarvis oli „laiali pillatud jutu- ja laulusõna riismetest kokkukorjata ja uuesti jalule seada“, nagu

Kreutzwald ja Lönnrot uskusid (missugune viljarikas eksitus!) Lönnroti ja Kreutzwaldi päivil ei olnud eepostest mitte riismed järele jäänud, vaid olemasolevad laulud olid alles edenemisteel, et neist tõepoolest kord vahest rahvaeeposed oleksid võinud sündida, kui rahvaharidus vahele poleks tulnud. Sest need lüürilised värsid, mida karjalapsed Saaremaal leelutasid, tegid Karjalas eepilisteks muutunudena just esimesi ühteliitumise katseid. Lönnrot tuli õigel ajal Karjalasse. Ja õigel ajal oleks vahest ka Kreutzwald Setumaale tulnud, kui ta oma ülesannet teisiti oleks mõistnud. Sest tema õige ülesanne ei olnud mitte eepose loomine, vaid rahvaballaadide ja lüüriliste laulude antoloogia väljaandmine — see, milleks Hurt hiljem oma hiiglatöö on teinud.

Kuid tol ajal elati romantilistes ettekujutustes. Tol ajal hüüti, täis usku ning paatost: Andkem rahvale eepos ja historia — ja kõik on võidetud! Liiategi avatles „Kalevala“ suurepärase eeskuju.

Ja nii siis „anti“ rahvale eepos, olgugi et õigupoolest rahva kohus oleks anda olnud. Nii taheti „kerjajale“-rahvale näidata, et ta tõepoolest on „kuningapoeg“, olgugi et meie rahvalauludes germaanilise muinasjutu kuningapoja mõistetki vist pole. Ning, mis kõige imelikum, sellega võideti tõesti „kõik“!

Kreutzwaldi ülesanne oli suur, suur just ära võitmata raskuste poolest. Tal tuli omas isamaalises töövaimustuses mitte üksi eepos nagu ühtlane töö enesele inspireerida, vaid niisama ka üksikud eepose osad, tegelased, tegevustik ning eepose traagiline põhimõte. Selleks oli rohkem usku tarvis kui meil seda on, kes me isegi realiteeti — meie ees valmis olevat eepost — enam uskuda ei taha!

Setu ja harvad Maapoole liitlaulud kandsid

liig igapäevast, inimlikku, meile lähedat iseloomu ja olid tihti ristiusu vaimuga läbi imbunud, et Muinas-Eesti jumalate, kangelaste või kuninga-eepose materjaaliks olla. Neis puudus üleüldse paganliku jumala, kangelase või kuninga tüüp. Miks sidumatus vormis vägilaste lugudest just Kalevipoja võrdlemisi harva edustatud tsükl valiti, see võis sündida juhtumisi või vanemate ülesmärkimiste pärast, aga sellele võidi ka iseäranis Kalevala-sõnas traditsioone leida. Seda tsükli täiendati mõningate kohalikkude juttudega, loodi see proosa-materjaal lauludeks ja lisati hulka rahva lüürilisi laule või ka sarnaseid eepilisi lugusid, millel eePOSEga midagi ühist pole. Pääle selle lisati siia ja sinna paar „muistse jumala“ nime, räägiti umbkaudselt miskisugusest riiklikust korraldusest, ühendati see väljaspool aega seisev aeg ajalooa — ning „eePOs“ oligi valmis! Kuid see episoodiline sisu logises nende laiade raamide vahel.

„Kalevipoja“ ajaloost leiavad enesele seletust kõik need defektid, mille pääle ta stiilist kõneldes sunnitud oleme näitama. Ja kui me seda teeme, siis mitte selleks, et veel kord Kreutzwaldile „petmist ja võltsimist“ ette heita, vaid selleks, et „Kalevipoja“ enese ja ta enam kui vähenõudlikkude austajate vastu seisukohta võtta.

Kõige päält ei tahaks me milgi kombel mitte „Kalevipoja“ kohalikku luuleväärtust, üksikute lüüriliste laulude ja kõrvaltseenide ilu eitada. Siin leidub lehekülgi, mis meid niisama nagu kõige paremad rahvaballaadid imestuse ja intiimi luule tundega täidavad, nagu näituseks sõjasõnumiku teekonna lugu üheksanda loo lõpus või laul mere riisumisest ja suurest tammest. Siin on terveid pikki episoode, nagu Salme ja Linda pulma ilu või vennaste jahilugu, mida lugedes väga hästi

tunneme, et siin puhta rahvaluulega pole tegemist, kuid mille elav tantsurütm ning metsamehe sammu energiline tempo meid kõik aeg kaasa tõmbab. Ja siin on lausa Kreutzwaldi omi luuletusi, nagu raskemeelne, ossianlik sissejuhatus, mis paiguti rahvalaulu vormi paremaid avaldusi suudavad imiteerida.

Kuid need üksikud rahvalaulud, mille väärtused ja puudused on samad, mis muilgi rahvalauludel, ei suuda milgi kombel lugulaulu päästa. Need õnnelikud paigad on just lugulaulu kõige suuremad vaenlased. Sest alles nende valgusel tulevad nähtavale kõige selgemini „Kalevipoja“ arhitektoonilise ehituse nõrkused, ta materjaalide ebatasasus, ta stiili puudus.

Need laulud näitavad, et pääasjalikult lüüristest materjaalidest on tahetud eepilist lugu luua. Ja meil tuleb meeles see Ilu, kes omi andisid neitsitele jagas: tema sõelas leidis vaevalt sõjalikke sõnu, tema lõnga otsas vaevalt kangelaslugusid. Teda ei võinud riiklikud asjad huvitada ja ta ei võinud valitsemismoraali õpetada. Teda ei vaevanud vist mitte teaduse saladused ja ta ei sõitnud oma tammise reega mitte maailma lõppu otsima. Sest tema oli ainult Ilu, kes tantsides ja kareldes neitsite parve lõi, tema — meie õige ja ainus luule jumalanna!

Kõike seda näib ka Kreutzwald ise tundvat. Ta vabandab oma „Kalevipoega“: „Need on karjalapse laulud, teopoiisi trallikesed, korrapiiga kõõrutused, vanaeide vokilaulud.“ Ühe sõnaga: „Lapse lustid, lapse leinad.“ Kuid nende pääle oleks vana äkilise sõnaga Väinämöinen, kes iial noorust ei olnud tunnud ning kellel naise psühholoogia mõistmises õnne polnud, kalgilt pörutanud:

Lapsen tieto, nainen muisti,
Ei ole partasuun urohon!

Kõige vähem võib meile sellepärast „Kalevipoeg“ mingisugust stiili õpetada. Juba ta sisu eitab igasugust stiili. Siin on kõrvu lüürilised looduselaulud kohaliste muinasjuttudega, müüdi-liste laulude riismed segamini labaselt värssidesse laotud teomeeste vanapagana lugudega. Ja kõige üle kummis teoreetiline moraaliõpetus miskisugusest fataalsest nuhtlusest ning jõuetu püüd Eesti ajaloo sümboolikat anda. Ja vormiliselt valitseb sama stiili puudus. Valitseb embkumb, kas üleskrivitud, romantiliselt-vahuseks ja magusaks tehitud rahvalaulu imitatsioon, või jälle kuiv, proosaline seletamine ning neljajalgse trochäuse väljavenitamine nende vabade abinõude varal, mida Neus Eesti „luulekeele grammatika“ rikkusteks pidas.

Sellele, kes kirjandust esteetilisest seisukohast vaatleb, ei ole tähtis, kas me „Kalevipoega“ „ennemuistseks jutuks“ või eeposeks nimetame — küsimus, mille kallal nii kaua tuluta on jangeldud. Ei ole tähtis, „kui pikalt on „Kalevipoeg“ rahva luuletus“ — küsimus, mida cand. Leetberg oma koduste abinõudega katsub otsustada, olgugi et Dr. Karttunen juba omal ridarealisel „Kalevipoja“ uurimisel teadusliku vastuse on annud. Veel enam: ei ole tähtis, et „Kalevipoeg“ üleüldse „luu meie luust ja liha meie lihast“ oleks (tarvitagem veel kord seda lihakarni jargooni!)

„Ennemuistse jutu“ nimega tahetakse ainult vähemaid nõudeid avaldada, kuna eepos kõigi oma puudustega ometi endiseks jääb. Ja „Kalevipoeg“ võiks rahva eepos olla, kuigi ta ka mitte rahva eepos ei oleks. Ning üht kunsttööd ainult veresuguluse pärast austada — see on enam kui erapoolik. Just sugulaste ja sõprade vastu seadkem kõrged nõuded üles! Meie küsimus seisus selles: Mil määral on „Kalevipoeg“ kunstiväärtuslik

ja stiilis töö? Mil määral rahuldab ta meie esteetilisi nõudeid?

Me peame siin kõige päält sellest tasakaalust kõnelema, mis on Kreutzwaldi luuletaja temperamendi ja rahvalaulu iseloomu vahel.

On tuntud tõsiasi: Kreutzwald on vähe „Kalevipoja“ materjaali salmi kujul rahvalt saanud. Nii palju kui seda saadud, on see jutu kujul olnud. Kuid isegi muinasjuttu ei osatud tol ajal rahvalikult, võltsimata, „ilustamata“ üles kirjutada. Teaduslikust korrektsusest polnud kõnetki. Otsekui kurivaim lükkas rahvaluule korjaja libedale tee. Ma kardan, et seda veel paljude nendegagi on juhtunud, kes Hurtile vanavara kogusid. Tüübilisem näide on aga Fählmann või ka Kreutzwald ise oma „Eestirahva ennemuistsete juttudega“, kus rahva keele ning fantaasia stiilist palju järele pole jäänud.

Veel vähem suudeti seda alles hoida „Kalevipojas“, kus omal käel vormi pidi loodama, liiategi ajajärgul, mil iseteadlikust etnograafilisest ja arkailisest stiliseerimisest palju ei teatud. Valitsesid klassilised tendentsid, mis Kreutzwaldi kogu tegevuses avalduvad. Nende jälgi tundub ka „Kalevipojas“. „Kalevipoja“ „Soovituse“ ülevale algusele oleks ka Virgilius või Petrarca alla võinud kirjutada. Miski ei ole aga rahvaluule vaimule võõram kui sarnased tendentsid.

Kreutzwaldi lüürilised kalduvused olid vales klassilise ilu ning romantilise luulega mürgitatud. Me tahaksime lugulaulus marduse kiljatust sügis-metsas kuulda, selle asemel tõuseb aga Kreutzwaldi magus-romantiline Toa-Jaagub oma viuliga (mitte kandlega!) öise mere rannal üles. Miski ei ole aga rahvaluule sisule võõram kui sarnased poeetilised nägemused.

Vastu Kreutzwaldi usutamist ei ole „Kalevi-

poja“ värsid ka mitte „karjalapse laulud“ ning „korrapiiga kõõrutused“. Kreutzwald läheb niisama hästi ilmsüütust llust kui ka elutargast Väinämöisest mööda. Ta läheb kunstiliigi poole, millel on hoopis teistsugused juhtivad ja õnnistavad geeniused. Isegi mitte klassikast ja romantikast ei taha enam kõnelda, vaid mingisugusest rokoko-stiilist, Eesti rokokost. Selle väite mõistmiseks loetagu ainult „Kalevipoja“ looduse kirjeldusi.

Suuremana eeskujana oli Kreutzwaldile „Kalevala“. „Kalevipoeg“ on ja jääb ikka suurel määral „Kalevala-pojaks“. Kuid Kreutzwald sai Kalevalast omal kombel aru, nagu tol ajal üleüldse vaevalt keegi Lönnroti kombel sellest aru sai. Oldi vaimustatud Kalevala moraalsetest tendentsidest ja mitte esteetilisest. Imestati Väinämöise rumal-tarka eepost ja ei nähtud Kullervo tragöödiat ning Lemminkäise draamat, mis praeguse lugeja kogu tähelepanu Väinämöise skemaatilisest ja psükoloogiata kujust eemale tõmbab. Oldi vaimustatud teoreetilisest mütoloogiast ja rahvuslistest sihtidest ning ei tuntud muistsete sinisalude avatlust ja maamulla luulet. Kahtlemata ei tundnud seda ka Kreutzwald „Kalevipoega“ luues.

Ei või Lönnroti stiiliinstinkti küllalt imestleda. Hilisemad uurimised on näidanud, et Lönnrot vahel koguni neid rahvalaulu kujusid aimates tabas, mida tema ajal ei tuntud ja alles hiljem üles kirjutati. Ta oli täiesti rahva fantaasia seadustest aru saanud, tundis põhjalikult rahvalaulu hinge ja tehnikat, edustas enesega kogu rahva luulevõimeid. Lönnrot polnud mingi isikulise luuletaja tüüp. Et seda olla, selleks puudus tal palju. Kuid ta sulas oma isikliku andega rahva kollektiivse ande hulka, oma talupojaliku usu ja patriarkaalse elukäsitusega rahva usku ja elukäsi-

tust vastates ning üksi oma hariduse läbi sihi-kindlaks ja stiiliteadvaks kasvanud rahvalauliku andega rahvast üle ulutades.

Selle vastu oli Kreutzwald liig suur individualist ja subjektivist, täis moderni inimese kahklust ja analüüsi instinkti. Lönnrot septses kirikulaulusid, Kreutzwald avaldas oma usutunnistuse „Lembitus“. Kõik individuaalne ja analüüsi poole tungiv Kreutzwaldi temperamendis sõdis rahvalaulu kollektiivse ning sünteesi poole tungiva iseloomu vastu. Kreutzwaldi kandis, kõigest ta tagasihoidlusest hoolimata, ometi püüd näidata, „et Eestis laulikud veel elavad.“ Ta ei võinud kõige külge, millesse puutus, oma isikliku maitse pitsarit vajutamata jätta. Ta leidis võimaliku olevat lugulaulus (15. loos) koguni isiklikke arveid õiendada ning poleemikat pidada!

Kui soovitakse, võib ju oletada: „Kalevi-pojas“ valitseb teatud stiil. Seda raamatut lugedes tunneme ometi, et meid iseäralik õhustik piirab, isesugune keeleline valik ja mõtlemise meetod me tähelepanu paelub. Kuid see Kreutzwaldi stiili iseäralik aroom, mis ta keele nii ülevaks, lätselgeks ja meeldivaks teeb, tundub siin võõrana.

Meid valdab hirm kompromissi ees. Ühelt poolt on rahvalaulud järele annud, teiselt poolt Kreutzwald kompromissi teinud. Kuid seegi kompromiss ei ole õnnestanud. Igalpool tunneme siin vaheldamisi isikulise ja kollektiivse loomistöö jälgi. Seda loomismetoodide rammukatsumist aimame kogu lugulaulus. Kreutzwald tunnistab ise: „Kui mul korda oleks läinud tõsist rahvalaulu nii osavasti kokku sulatada, et alati piirisid enam selgelt ära ei või tunda, kus üks lõpeb ja teine algab, siis oleksin kõige kõrgema sihi kätte saanud.“ Kuid seda sihti ei saavutanud Kreutzwald. Võib tihti peaaegu ilmeksimata, ilma mingi

ainete uurimata, ainult enese stiili instinktile toetades öelda, mis on „Kalevipojas“ Kreutzwaldi ja mis rahva oma.

„Kalevipoja“ stiili puudus ulatab nii ta kompositsiooni ja keele kui ainetesse ning ideedesse. Kalevipoja isikul puudub karakter, pudub kehalik ja hingelik profiil. Niisama karakterita ja profiilita on ka see maailm, mis teda ümbritseb. Ma ei taha „Kalevipoja“ anakronismidest kõneldes sarnaseid detaile meele tuletada, nagu nimepoolest Muinas-Eesti elu kirjeldustes kõned raamatutest, lampidest jne. — see oleks pääliskaudne ja odav süüdistus. Kuid päänakronism on epooki meeolust ja ajaloolikust stiilist mitte kinni pidamine. Üksikuid sõnu ja detaile võib uues redaktsioonis välja jätta või muuta, kuid ei või muuta kogu lugulaulu sõnast sõnani ning tähest täheni.

Ja sellepärast jääb küsitavaks, kas „Kalevipoeg“ kõigist lühendamise ja parandamise katsetest hoolimata, kunagi meid täielikult suudab rahuldada. Talle ei tule ometi eepilist elementi keeles ja aines, ühtlasemat tegevustikku ning teisi tegelasi Kalevipoja kõrval kusagilt juure. Ja ühes sellega jääb küsitavaks ka „Kalevipoja“ kompositsiooni, stiili ning keele eeskuju mõju meie tulevases ilukirjanduses. Puhta rahvaluule mõju minakse ikkagi mujalt otsima.

Tõsi küll, vist V. Reiman on kusagil tähendanud, nagu rajaneks juba siiaaamalnegi Eesti kunstkirjandus „Kalevipojal“. Tema järele kordasid seda omad ja võõrad „Kalevipoja“ juubeli puhul. Kuid see väide on ekslik. Mis tuuakse selle väite kinnituseks? Kas sentimentaalse, romantilise või realistlise kirjandusvoolu edustajad? Jannsenil ei olnud kõige vähematki arusaamist rahvalaulust. Kui me seda ka Jannseni vihasest rahvalaulu nokkimisest ei teaks, siis tunneksime

seda ta stiilist. Rahvusljud romantikud, nagu Bornhöhe ja Saal, kopeerisid Saksa ja teisi magusaid ning mahedaid pseudohistorilisi rahvaromaane, kuna „Kalevipoja“ paremate laulude vaim neile täiesti võõras oli. Ja veel vähem võiks selles vaimus meie realiste, Wildet või Petersoni, kahtlustada. Isegi Kreutzwaldisse endasse pole „Kalevipoja“ rahvalaul „mõjunud“, nagu seda ta „Lembitu“ stiilist ja metoodist näeme! Ainult meie kõige nooremas lüürikas, Suitsi ja Ridala keelelises materjaalis ning Juhan Liivi laulumetoodis, võib rahvalaulu positiivist mõju tähele panna — pääasjalikult just selle kirjandusliku voolu edustajate juures, mida ebarahvuslikkuses süüdistatakse! Kuid nemadki on neid mõjusid puhtamate allikatest ammutanud kui on seda „Kalevipoeg“.

Ka M. Kampmann ei ole kõige parema tahtmisega midagi väärtuslikku „Kalevipoja“ mõjul targanud kirjanduses võinud näidata. Ta on ainult kirjanduslikkudest riismetest ja räbalatest kõnelnud.

„Kalevipojal“ on mõju olnud, kuid mitte kirjanduslikku, vaid ühiselulikku. See mõju ei kõnele aga veel midagi „Kalevipoja“ kunstiväärtuse kasuks. Või kes peaks näituseks Jakobsoni „Kolme isamaa kõnet“ teadusliku väärtusega uurimuseks, olgugi et selle ühiselulik mõju suur oli!

Just joovastus „Kalevipoja“ eestilisest väärtusest hävitas kainuse ta esteetilise väärtuse hindamisel. „Kalevipojal“ on ikka sarnaseid austajaid olnud, kes on kuni äärmuseni kaugel rahvalaulu hinge mõistmisest, kuid kelle rahvuslikku auahnust ja unistusi lugulaul kõrgel on hoidnud. Tüübilisem neist on Schilleri tõlkija ja Schilleri luulest koolitatud C. R. Jakobson. Ja üks ole meie kõik vähemalt omas varases nooruses „Ka-

levipoega“ kõigist eepostest kõige paremaks pidanud, juba ta uhke ja lootusrikka lõpu pärast!

Jakobson kirjutas kord erakirjas ühe seltsi eestseisusse valitavate isikute kohta: „Nemad ei pruugi just väga targad olla, muud kui Eesti süda peab neil olema.“ Neid sõnu teisendades oleks võinud ta ka „Kalevipojast“ öelda: Ta ei pruugi just kunstiliselt väärtuslik olla, muud kui rahvuslik tendents peab tal olema! „Kalevipoja“ sõbrad ise annavad ta ära.

Kreutzwaldi lahutas rahvalaulu hingest üle-pääsmatu piir. Ja nüüd soovitatakse veel, et „Kalevipoja“ põhjal rahvuslikku kirjandust loodaks! Kuid kui hing rahvaluule hingega ühte ei suuda sulada, siis võivad sügavate kunsttööde asemel ainult rahvusliku ooperi ja opereti librettod sündida, nagu on seda Schultz-Bertrami „Ilmatar“, P. Jakobsoni „Udumäe kuningas“, Jürgensteini „Juta“, Ansomardi „Murueide tütar“, Hermanni „Uku ja Vanemuine“, Grenzsteini „Koit ja Ämarik“ või Karlsoni „Kalevipoeg ja Sarvik“. „Lõbusate talupoegade“ kõrval lähevad muinas-eestilised farssid lahti. Koguni baleti aineid on „Kalevipojast“ võetud!

See ei ole küll „Kalevipoja“ süü, et ta nii halbu järelaimajaid on leidnud, kuid kahtlemata, kui tal mõju on olnud, siis on ta meie ebaplastilisele keelele veelgi vesist, piirdeta, udukat iseloomu juure lisanud, ilma et ta positiivsed omadused kusagil nähtavale oleksid tulnud. Tema stiilivaesus on ka ta austajatesse stiilivastaselt mõjunud.

„Kalevipoeg“ on meile vale paatost, õõnest fraseoloogiat, pääliskaudsust sisus ning vormis õpetanud. Ta on meid õpetanud nimede ja mõistetegega opereerima, millel mingi sisu ei ole. Tema kool — see on kahtlase väärtusega kool. Kuid meie ei taha enam Kungla rahva liikmed olla, meile

on võõrad esiisad Kalevid, Vanemuine ei ole meie laulujumal ja Kuhlbars ei huvita meid! Andke meile inimesi, olgugi seitse korda lühemaid kui Kalevipoeg, kuid ometi elavaid inimesi!

Mis kõige kurvem, see viiekümne-aastane haudumine rahvusliku ärkamisaja aadetel ei ole meie tõu hinge iseteadlikule elule suutnud äratada. Soome-ugrilised tendentsid ei ole meie kultuuris võidule pääsnud. Teoreetiline isamaalsus on need paraliseerinud. Meie rahvuslikele instinktidele on hoopis vale siht antud. Mitte üksi Saksa viisid ei ole paljudel meie isamaalistel lauludel, vaid germaaniline psükoloogia avaldub üleüldses isamaalsuses. Sellest ebaraassilisest rahvuslikkusest näib mulle ka kogu Eesti kultuuri, inimeste ning elu traagiline stiilipuudus oma alguse saavat, mis kõige kurvemaid mõtteid meie tuleviku kultuuri iseseisvuse kohta äratav.

See võib pöörane näida, kuid ma ei või väitmata olla: „Kalevipoeg“ on sellele ebaraassilisemale rahvuslikkusele kaasa aidanud. Selles isamaalsuses, mis „Kalevipoeg“ õhutab, on midagi mahlatut, midagi õõnest, midagi balti-saksalist. Mitte asjata pole Schultz-Bertram „Kalevipoja“ kätki juures seisnud. Selles avaldub koguni midagi ametlikku, midagi offitsiaalset. Ah see auväärt matrona Linda, kes niisama vastik on kui Saksa linnade monumentaalsed Germaania-sambad! Kui teistsugune on Lemminkäise ema!

„Kalevipoeg“ on isamaalisi, aga „Kalevala“ tõulisi instinkte äratanud. Üks suggereerib pa-teetlisi tundmusi, teine kunstilist meditatsiooni. Et „Kalevipoja“ mürgile vastumürki leida, selleks läheneagem „Setukeste lauludele“, hingagem säält maamulla lõhna, maitskem säält Põhja luulet, kat-sugem säält leida raassilisi traditsioone. Sest ilma nendeta pole mingi raassiline kultuur võimalik.

Kuid mitte patriootilist kultuuri, kirjandust ja kunsti ei ole meile tarvis, vaid raassilist. Ainult raassiline kultuur võib olla stiilis kultuur.

Sellepärast ei anna „Kalevipoeg“ meile minu arvates mingisuguseid kirjanduslikke või plastilisi aineid. Vähemalt ei anna seda milgi kombel mitte Kalevipoja isik, mis seisab väljaspool inimlikke raame ja sellepärast on kuiv, abstraktne ning hingeeletu. Kalevipoeg omal algupärasel toore metslase, naiste vägistaja ja hiiglase kujul pakkus veel teatud dekoratiivi huvitust. Kuid Kreutzwaldi käte all ideaalseks kuningaks ning kangelaseks muutununa on ta ühtlasi absurdumiks muutunud. Sel vale sihil on meie kujurid edasi läinud. Weizenbergi ja Adamsoni „Kalevipoja“-ainelistel magusatel ja siledatel töödel ei ole rahvaluule Kalevipoja vaimuga midagi tegemist (kompromiss valeklassika ja rahvaluule vahel!) niisama nagu neil ka algupärase kunstiga suurt tegemist pole (kompromiss kunsti ning ebakunsti vahel!) Ja niisama vähe motiive pakub „Kalevipoeg“ ka maalikunstile — kõigist Prometi vulgäärsetest kinnitustest hoolimata. Ainult muusikalistele, puhtlühirilistele teemadele on temas leiduvad rahvalaulud kuldseks varaaidaks.

On niisama kardetav praegu rahvaluulet imiteerida kui ka juba olevaid rahvalaule suuremaks tööks kokku liita, kuigi selleks praegusel iseteadliku stiliseerimise ajajärgul rohkem eeldusi arvaks olevat kui klassilise ning ratsionaalse vaima valituse ajal. Hurt on omas „Kahe keeles“ maksimumi näidanud, mis rahvalauluga korda võib saata. Liig kaugele on aeg meid rahvalaulust kannud. Meil puudub selle imiteerimiseks naiviteet. Arvustav naeratus huultel ning pää täis külma mõistust läheneme rahvaluulele. Rahvalaulu meeoleu on meile praegu peaaegu niisama

võõras nagu oli seda Kreutzwaldilegi, kes rahvalaulu paistusel Eesti eelajaloolistest kuningatest ning kaugetest rahvusliku iseseisvuse päevadest unistas.

Ja üleüldse oli Kreutzwaldil õigupoolest liig palju renessaanssi aja inimese verd soontes, et rahvaeepost kirjutada. Alles Kreutzwaldi ja Koidla „Kirjavahetust“ lugedes mõistate, kes oli Kreutzwald. Nagu Janusel oli tal kaks palet — üks mineviku, teine tuleviku poole pöördud — nagu kõigil renessaanssi-meestel. Meeleheitega otsis ta Eesti „klassilist aega“, et sellele uut kultuuri rajada, niisama nagu seda renessaanssi aja õpetlased tegid. Eesti ajalugu ei teadnud sellest ajast aga midagi. Kuid kui seda aega ei olnud, siis pidi ta välja mõeldama!

Näib, nagu poleks Kreutzwaldile ta õiged kalduvused vanaduse päivil enam rahu annud. Otsekui Dante kirjutab ta oma „Divina commedia“- „Kalevipoja“ järele „Vita nuova“- „Lembitu“. Teist korda jutustab ta õigupoolest Kalevipoja loo ümber: Muistne kuningas võitleb võõraste vastu, kaotab, põgeneb üksindusse. Kuid missugune vahe! Ja siin tunnistab Kreutzwald, et ta ennem on eksinud: teda ei ole Kalevipoja toores, iseteadmatu jõud ning apsükoloogiline murdumine huvitanud, vaid Lembitu iseteadlik, hingelikult sügav ning eklektiline moderni inimese tüüp. Need võitlused, mis Kalevipoeg saelaudadega vehkides lõi, või need kaotused, mis ta raudmeeste vastu tapeldes tundis, — kõik need võitlused ning kaotused elab Lembitu õigupoolest ainult omas hinges läbi, sõjariistuks üksi filosoofilisi postulaate tarvitades. Ja ta kaotab ja põgeneb üksindusse, et tõeteadmise kõige sügavamalt õnne ning valu maitseda.

Ja jälle näeme siin, et hää stiil tõepoolest oma sisemise mina põhjalikku ja võltsimatut väljen-

dust tähendab. Alles raffineeritud, filosofoerivas Lembitus leidis Kreutzwald omale mina'le õiged tingimused. Siin võis ta omi rokokolisi kunstivisioone, mis „Kalevipojas“ nii vöörad olid, arendada. Paljud lugulaulu defektid tulevad lihtsalt tolleaegse Eesti keele vaesuse arvesse kirjutada. Kuid kas ei kosta näituseks järgmised „Lembitu“ read „Kalevipoja“ samasisuliste värvitute ridade kõrval otsekui moderni hinge esimesed avaldused:

Ta heitis valitsust ja armu lille — — —
Läks pakku pimedama laane sülle
Ja elas üksi oma valuga.

3.

„Kalevipoeg“ lõpeb kahe riimitud reaga. Riimitud rahvalaulu poole näitab Kreutzwald teed.

Õigupoolest ei ole rahvaluule ja kunstkirjanduse vahel iialgi kindlat vahet. Ainsaks vahe-tegijaks on ainult see, et rahvaluule on iseloomult kollektiivne, kunstluule aga individuaalne. Kuid mida lähemal meist on teatud rahvalaulu sündimine, seda kitsam on ta autorite ring. Ja kui see laul otse meie päivil sünnib, siis näeme, et talle alguse tihti ainult üks isik andis, kuna teised üksi täiendasid. On ju tõsiasi, et rahvalaulikud vahel isegi vanavara korjajatele otsekohe improvi-seerivad. Peab lahti lööma romantilisest „rahva“ mõistest. Rahvalaulu meetod ja tehnika on rahva loodud, kuid isik mõtleb selle meetodi abil ning väljendab omi mõtteid selle tehnika kaudu ikkagi individuaalselt.

Keskajal muutus Lääne-Euroopas rahvaluule aegamööda ja tähelepanemata rahvuslikuks kunstluuleks, alguses isegi omi tehnilisi omadusi muutmata. Kuid täiesti ei kao rahvaluule iialgi ära.

Rahvas tunneb ikka tarvidust omal käel oma maitse järele teda huvitavaid aineid ise käsitleda. Iga rahvas on hoopis omalaadilise uue aja kirjan-duse loonud, mis on küll suuremalt osalt kunst-kirjanduse mõju all, kuid mis oma plastikkuse, värvirikkuse ja rütmiliste omaduste poolest kunst-kirjandusega vahel koguni võistlebki.

Käesolev aine ei paku mitte nii palju põh-just puht-esteetiliseks kui psükoloogiliseks uurimu-seks. Selle küsimuse najal võiks sammsammult näidata, miks teatud sotsiaalsete ja psükoloogiliste tegurite mõjul meie rahva hingeelus uus kül-g välja arenes, vanad kunsti-kalduvused atrofeerusid ning hoopis uus rahva-esteetika sündis.

Seisame huvitava ja alguses seletamatu näh-tuse ees: Saja aasta jooksul on rahva maitse otse vastandlikult muutunud. Rahvaluulesse on lüürika asemel eepilised kalduvused ilmunud. Sellega ühes on muutunud ained, keel, värsitehnika, mõtle-mismetood. Seisame nähtuse ees: Saja aasta jooksul on me rahvaluule naiselikud kalduvused mehelikkudeks muutunud!

Uuema Eesti rahvalaulu vormis aimame mui-dugi kõige päält kunstluule rahvastatud mõju, kuid kahtlemata tuleb selles ilmsi ka kogu rahva psü-koloogiline ja ühiselulik edenemiskäik viimase aastasaja jooksul. Vanem rahvalaul oleks ka siis oma vormi muutnud, kui kunstluule sugugi ta kulul oma võidukäiku ei oleks alanud. See tee-kond naiselikust lüürikast meheliku eepika poole, mille aluseks oli mõtlemisviisi materialistliseks ja konkreetliseks muutumine ja mida meil Eesti vane-mast kunstkirjandusest kõneldes võimalik on lähe-malt ära tähendada, algas juba tol ajal rahva hin-ges, kui kunstlüürika veel oli liig nõrk, et endist luulet lämmatada.

Vana rahvalaulu aine ja tehnika oli sedavõrd

tüübiline ning viimseni piirini edenenud, et temast, kui ajalooliselt uus lauliku psükoloogia uute ainete ning meeoludega tekkis, mingit väljapääsu võimalust ei leidunud. Teda ei võidud jätkata, temast tuli mööda minna. Ja see möödaminek sündis uue aja vemmelmärsi näol. Sündis uus rahvalaul igapäevase või ainult natukene romantiiseritud igapäevase ainega, uueaegiste ideede ja meeoludega, mitmekesise salmimööduga, helisevate, kuigi tihtipäele vemmelmärsi riimidega.

Et see laul kõiki meie kunstlaulu omadusi küljes kandis, siis näis see enesestki selge olevat, et ta on ainult viimase nõrk järelaimamine. Kuid mõnede märkide järele otsustades näib päälle tsirkuse, leierkasti ja kinokunsti veel meie päivilgi ka kirjanduslik rahvakunst maalt maale rändavat. Ka meie uuem rahvalaul näib iseseisvalt väljastpoolt algust olevat otsinud, nagu meie kunstlühikagi (v. ka prof. Kaarle Krohn, „Kantelettaren tutkimuksia“, II, lk. 260).

Kui müistse Eesti-Soome rahvalaulu jaoks aineid ka Lääne-Euroopa rahvaballaadidest võeti, mis ju salgamata on, siis ei ole võimalik, et nende ballaadide vorm meie rahvale täiesti võõras oli. Kuid see mehelik, energiline ning teatud mõttes raffineeritud toon, mis loogiliselt neid täpikäälseid, kokkuhoidlikke ja möödetud vorme pidi täitma, oli meie laulujumalannale ja ta kumardajatele võõras. Kui see mehelik element viimaks ometi Eesti rahvaluules mõjule pääsis, oli juba hilja. Rahva hinges ei leidunud enam küllalt tõsisemat ja sügavamat kalduvust, et selle laulumetoodi varal omalt poolt midagi monumentaalsemat ning eepilisemat korda saata. Riimitud rahvalaulu aineks sai pääasjalikult päevakajalik erootika.

See Ilu, kes neid uusi laule jagas, ei olnud enam müistne õrn, unistuslik, kätega püüdmatu

lauluneitsi, kes omi värssse otsekui helmi üle väljade külvas. See oli nõtkuvate säärttega sulane-mees, kes talgudel, pitspallidel või ehareisidel lõõtspilli kõrvulõhkuva ürgamise saatel omi teravaid pilke- või lorilaulu sõnu kergelt keelet poetas. Selle lauliku vaimlist kõrgust, ta esteetikat ja kunstiideaale edustavad need laulud. Kuid kui meid loodusrahvaste primitiivne kunst kaugel põhjas ja kaugel edelas huvitab, miks ei peaks ta siis meid mitte meie omas kodus huvitama. Liia-tegi on rahva praegune suusõnalik kirjandus praeguse rahva hingeelu kohta mõõduandvam kui ta mineviku „vanavara“. Ja kui kõneldakse praegusest rahvalikust kunststiilist, siis ei tohi mööda minna praegusest rahvaluulest.

Ma tean küll, see on libe pind: rääkida lorilaulude kunstikasvatavast mõjust. Kuid Eesti uuem rahvalaul ei sisalda mitte ainult lorilaule ja külapoiste kakeluse lugusid, mis omastki kohast huvitavad, vaid siin leidub ka hulk puht-lüürilisi värssse, sõõnilaule, mõisa, lossi ja kloostri ballaade, Türgi ja Jaapani sõjalugusid ning koguni revolutsioonija järelkajasid. Siia tuleb arvata suur kogu pamflette õpetajatest, parunitest, vallavalitsustest. See luule on uue aja kroonika, mis ühteviisi tulekahjust, hundijahist, korjandusest paganate hääks ning lapsega tüdrukust kõneleb. Siia hulka langevad rahvameeste käsikirjad, rahva sentimentaalne armastuselüürika, rahvanali, uuemast vaimlikust rahvaluulest sandivärssid ja palju muud.

Vemmelvärssil on Eesti lähemas ajaloos suur tähtsus olnud. Ta on olnud see tuiksoon, mille järele ühiskondliku rahutuse tukset või vaimlist ärevust võib tunda. On olnud aegu, mil meie rahva loov vaim iseäranis ägedalt just vemmelvärssis on avaldunud, nõnda 60-dad aastad. Tuletagem meeles ajaloolise ja ühiskondliku tendentsiga

laule, nagu „Raamat Rantsuse sõjasta“, või „Eesti mees ja tema sugu“. Samuti on vemmelvärss meie vaimlisi liikumisi peegeldanud. Nii sepitseti näit. kirjaviisi muutmise puhul 1850. a. paigu oht-ralt vemmelvärssse. Kogu rahvusliku liikumise alg-aja kirjanduses langeb vemmelvärssi osaks hiigla-ülesanne. See kare ja robust luule tungis rahva kõige sügavamateni põhikihtideni, kuhu rahvusliku ärkamise evangeelium „Kalevipoeg“ veel täna-päevani pole ulatanud.

Ei tuleks ometi mõttessegi kõike seda mater-jaali sisu ja mõtete seisukohalt tõsisemalt hinnata, kuid seda stiili ning rütmi seisukohalt teha, — see oleks küllaltki huvitav töö. Selle materjaali seisukoht kunstkirjanduse kõrval on otsekui kindakirjade ja looganikerduste seisukoht kujutatavate kunstide kõr-val. Me läheneme siin jälle rahvalikkudele, algu-pärastele ja värsketele primitiividele.

Selle luule pääülesanne on kõige päält elu koomika tabamine, selle nähtustele lõikavalt-teravate nimetuste leidmine ning terav episoodi kinni-pidamine. Sellepärast ei tunne ta lüürilist seleta-mist nagu vanem rahvaluule, vaid pääasjalikult nappi ja plastilist jutustust. Ta pilt on kaherealine ja ta dialoog kolmesõnaline. Ta läheneb ehituselt vanas rahvaluules ainult vanasõnale ja mõistatusele. Tal ei ole mingisuguseid valmis kõnekääne ja võrd-lusi, mida umbse tähendusega võiks tarvitada, nagu vana rahvalaul. Iga aine jaoks peab algusest lõpuni uue vormi looma, ja seda ei ole riimi pärast enam nii kerge muuta. Ta võrdlused tunnevad ainult koomilistes kohtades liialdusi. Realism on selle luule üleüldine tunnus.

Eesti uuema rahvalaulu salmiehitus on sama-sugune kui Euroopa keskaegsel rahvalüürikal. Riimides on päätähelepanek häälikute tähtede poole pöördud, umbhäälikud võivad ka mitte riimida.

See on riim kõrvale ja mitte silmale, foneetiline riim, millest kunstlaulu riim välja on kasvanud. Meil on siin tegemist sama värsitehnika ja luulemetoodiga, mis Lääne-Euroopas rahvalüürika ja rahvaballaadi sünnitasid, mida muistsed truveerid ja trubaduurid, menestrelid ja minnesängerid tarvitasid ja mis omi võimeid avaldasid koguni suurtes lugulauludes, nagu „Nibelungenlied“ või „Chanson de Roland“.

Neid vemmelvärsse peab kõigi harimatu rahva kunstiavaldustega võrdlema. Neis on palju üllatavat ja värsket. Nad võivad olla haavavad, kuid nad pole igavad. Nad ei paku igatahes mitte „literatuuri“. Nende värvid ei ole halliks ja tuhmiks segatud, nagu iseteadlikus kunstluules tihti näeme, vaid need on heledad ning võitvad, nagu üksi võltsimatu mõte ja tundmus on võitev. Neis valitsevad kõik primitiivse kunsti hääd ja halvad omadused: nappus ja plastika vormis, teravad kontuurid, sellega aga ka liialdused ning hüpped üle võimatuse.

Kuid see kirjandus on ikkagi juba kunstkirjandusega sugulane. Ta ei saa selle mõjust enam iialgi lahti. Ta on midagi kollektiivse ja individuaalse kunsti vahepäalist. Tihti langevad mõned ta tehnilised iseäraldused vana rahvalaulu iseäraldustega küll veel ühte. Näituseks tuletab ballaad „Kuningate lapsed“ („Tütarlaste röömlaulikus“) oma kolmekordse paralleelse dialoogiga veel väga hästi vanu rahvalaule meele. Kuid tihti on ta sünd juba enam kui isikuline. Ta pannakse otse sündimisel varesjalgadega paberisse ja saadetakse ajalehele, kes ta koguni — oh õnnetust! — avaldabki. Kuid sellega on ta kõik oma väärtuse kaotanud.

Sarnaste isikuliste vemmelvärsside hulgas on paremad mõningad eluloolised laulud. Olen hil-

jem, võib olla, tuhanded leheküljed salme lugenud, kuid olen nad kõik enamasti jälle unustanud; aga näituseks ühe mõrtsuka Jaan Durvase ligi sajasalmilist elulugu, mis see 18. aastaks sunnitööle mõistetuna Võru vangimajas kirjutas ja mida lapsena käsikirjast lugesin, mäletan pääjoontes veel praegugi.

Kuid ka sellesse realistlikku ja harilikult tusedasse pilkeluulesse tungib romantiline hing sentimentaalsete juttude ning röövliromaanide mõjul. Samad romaani ja muinasjutu aksessuaarid pääsevad siin valitsema: koopad, lossid, vangimajad ja kloostrid täis kuningatütteid, kalamehi, röövlid ning rüütlid. Sünnivad rahvalaulud, magusad ja kaunid otsekui õlivärvipildid Mai Roosist. Tüübilisena näitena tooksin paar salmi ballaadist „Rinaldiini“, et selle lõbusa aine härutus mitte liig kuuks ei läheks:

„Kaugel suure metsa põhjas, varjul vaikse koopa sees Rinaldiini rahul puhkas. Roosa seisis ju ta ees.

„Hüüdis pehmelt: „Rinaldiini! Rinaldiini, kuule mind! Päike on ju ammu kõrges — tõuse — mehed ootvad sind.“

„Röövel ärkas röömsal naerul, hüüdis: „Tere hommikut!“ Hakkas kaela, suurel armul andis abikaasal suud.“

Laulu on Friedrich Brandt kirjutanud, kes ühel hoobil vaimulikkude värsside ja kõrtsilaulude eest hoolitses, millest viimased täiesti rahvalauludeks on muutunud.

Oleme siin uue rahvaromantika juure jõudnud, mida sama kalduvus kannab, mis kord rahvast panteistlikke looduselaule ja katoliiklikke legende sundis looma. Ajad on uued, ained on uued ja vorm niisama, kuid tung ilusa, luulelise järele on endine. Ja see pole mitte selle tungi süü, et

praegune kultuur rahvale paremaid aineid ei suuda anda, kui on seda röövliromaanid ning sentimentaalne erootika.

Kuid siin on meil jälle kord võimalust rahva hingesse vaadata. Siin on, nagu juba ennem tähendatud, vahest enam psükoloogilist kui esteetilist materjaali. Ka uuem rahvaluule on oma ringi ära käinud: mehelikust realismist ja laulujoonitusest läheneb ta jälle naiselikule meeolule ja vormitusele. Ta on samal kompromissi teel, millel oli kogu Eesti ilukirjandus aastasaja lõpul. See on uuema rahvaluule dekadents. Kas peaks tal mõnel uuel kujul veel eluvõimalust olema?

Hinge, unistust, sümboli otsib ka rahvaluule. Mis sest, et ta unistus meile karvase röövli näol „suure metsa põhjas“ esineb! Rahvas otsib jälle uusi muinasjutte. Miks ei võinud ta neid eile leida röövliromaanidest, aga täna sest ühiselulisest tragöödiast, mida praegu läbi elame? Ootame ära homse päeva: võib olla, on see tragöödia rahval juba muinasjutuks muutunud.

Asjata tehtakse nalja „Genoveva“ või „Hirlanda“ loo üle. Need on rahva südant ometi enam liigutanud, kui „Kalevipoeg“ või „Rahvaalgustaja“. Sest Kalevipoja surma või Madara kannatuste üle pole keegi nutnud. Tuleb ainult kahetseda, et meil pole rahvuslikku, algupärast „Genoveva“ või „Hirlanda“ lugu!

Minu paradoksis on vähemalt pool tõtt. Missugune rõõm oleks vahel eksida nüüdse aja rahva sitsiriidese fantaasia keskel, ta ettekujutuse roosades puuvilla-metsades ümber uita ning ühes romaani tegelastega miravoisse lõpulikule asjaharutusele minna, et siis „ühe tütarlapse viimast ja haledat jumalagajätmist oma endise peigmehega“ päält vaadata, või ühe süütult hukka saanud elu haul kibedalt, kibedalt nutta!

Siin oleks meil kindel teadmine, et meid ei peteta. Sest sarnaseid töid ei saa kunstlikult sünnitada, otse niisama nagu neegrite skulptuuri töid või laplaste joonistusi ei või imiteerida. Ja sarnastena töödena, mille vormi kahtlemata mingisugune sisemine loogika määrab, ei ole uemad rahvalaulud Eesti ilukirjanduse stiili seisukohalt sugugi väärtuseta. Võiks koguni kinnitada, et praegune rahvalaul-vemmelvärss kunstproosa rütmilises edenemises on niisama väärtuslik kui meie vana rahvalaul.

Et seda väidet mitte ainult lõbusaks või kohatuks paradoksiks ei peetaks, võiks näidata, missugune mõju on olnud uemal rahvakirjandusel näituseks Soome kunstproosas.

„Kalevala“ on oma plastilistes võimetes „Kalevipojast“ kaugel ees. „Kalevalas“ leidub salme, mille impressionistlik keel, plastiline, ütleksin pea-aegu intelligentlik joonistus meie kõige suuremaid nõudeid vastab. Ja ometi, kõige „Kalevala“ keele plastilikkuse, julge rütmi, konkreeidi, reaalse tooni pääle vaatamata, on see keel ainult sarnase lüürilise ning ebaplastilise stiilimeistri maapinnaks saanud, nagu on seda Juhani Aho.

Kuid Aho edustab ainult Soome kunstproosa üht poolt. Teine selle loojatest, Aleksis Kivi, ammutas aga hoopis teistest allikatest: Piiblist, Homerosest, Cervantesest, kuid kõige päält just uemast rahvaluulest, rekivirsist. Kuna ta klassilised eeskujud teda vormi selguse ja kuivuse poole avatlesid, leidis ta uemas rahvaluules selle romantilise allika, mille hing teda alati elava elu lähedal hoidis. Kivi mahlakas, värvirikas, rütmiline stiil on üksainus kiidulaul uuema rahvaluule stiilile.

Kuid ometi ei olnud Soomes seisukoht uuema rahvalaulu vastu vähemalt Kivi päivil parem kui

meil praegu. Meie vanavara aidamees Hurt kordas kirjavastustes korjajatele peaaegu sedasama, mis juba Lönnot enne teda „Kanteletare“ eeskõnes uuema rahvalaulu kohta oli öelnud. Ja siit saab seletust osalt ka Kivi mitte-mõistmine pseudoklassilisel ja pseudo-kalevalalisel ajajärgul, Kivi keele „tooreks“ pidamine, osalt kogu Kivi kirjaniku-tragöödia.

Tõepoolest võiks meiegi kirjanduses kalduvust uuema rahvalaulu poole konstateerida, kuigi see kalduvus ühtki tähelepandavamat tööd pole aidanud luua. Meil on laulusid, mis ei ole kaugel rahva vemmelvärsist, kuid mida sellest hoolimata ometi kunstkirjanduslikkudeks peetakse, näit. O. W. Masingi „Päts“ või C. W. Freundliche „Muhumaa hundijaht“. Ja eks ole ka kogu Juhan Weitzenbergi ning Adam Petersoni produktsioon samale vemmelvärsi-tehnikale rajatud. Sellega võib ka seletada, miks need tööd nii kergesti rahva omaks on saanud. Kuid rohkem kui luuletus võiks vemmelvärsist just proosa õppida.

Vemmelvärsi vastu ei tohi põhjusemõtlikult sõda pidada. Küsimus seisab ainult selles, et Juhan Weitzenberg võrdlemisi loetavat, aga Ado Reinwald maitsmatut vemmelvärssi kirjutab.

4.

Paberile on meie vaimuelu avaldused üle läinud. Valitseb paberi tolmune kultus. Me vaatleme elus rohkem raamatu koltunud lehti, kui päikest sinitaevas, lillekest aasal või allika virvendust metsa üksinduses.

Kes ja kus on see Ilu, see jumalanna, kes nüüd omi luuleandisid jagab? Me ei näe teda, me ei tunne ta üleüldist nime. Salaja ja igaühele

ise maski taga läheneb ta — kui ta üleüldse läheneb. Ja kes on veel ta tantsu ja ta karglemist näinud?

Vähemalt meie kunstkirjanduse esimeste päevadega alates, meie vaimuliku kirjanduse algusest saadik on see llu juba mõrumeelne ning raske kõnnakuga olnud. Ta on manitsenud ja kurja kuulutanud, sõnakuulmist ning usku õpetanud. Iga ajajärk tõi ta uuel kujul nähtavale, kuid endist rahvalaulu llu ei ole me kaua aega enam näinud. Nüüd sõidab ta voorimehega ümber ning pillub ajalehe proovinumbrid laiali. Lootkem, et ta enesele peatselt auto või lennumasina muretseb ning vähemalt selle poolest uueaegseks saab!

Meil on huvitust usu vastu nii palju, kui temas luulet ja ilu on. Meie õpetajad — need ei ole tõepoolest kellegi esteetikud olnud. Kuid inimene on vahel vastu oma tahtmiski sunnitud ilu hääks niisama tööd tegema, nagu ta vahest vastu tahtmist üleüldise edu hääks tööd on teinud. Liiategi kuldab aeg kõike oma pehmenitava läikega, ja see, millest omal ajal vahest tähelepanemata mööda oleks mindud, valdab nüüd meeli arkailise ilu ning kordumatu luulega.

Kas ei kosta härdalt ning kaunilt kolmesaja-aastasest kaugusest vana Mülleri hääl, kui ta „Puist, Rohost, Blömikeszest, sest rucki echk Pöllu kaszwamesest“ kõneleb või oma südame kurbuses „meie punase vere pattude“ üle kaebab ja selle aja pääle mõtleb, „millal meie oma laeva purjed maha võtma peame ja selle maailma jumala kaasjätma“? Ilesugune võib Georg Mülleri „Jumalasõna, Lust-Ayd“ ning „Paradys“ ja isesugune luuletaja ning esteetiku oma olla, kuid kas pole ilus ja sügav tunne ikkagi ilus ja sügav tunne?

Kõike seda tahaks Vanast Testamendist kõneldes mitmekordse rõhuga korrata. Ja selle

juures pole meil tarvis mingisugust valelepingut oma ilmavaatega teha. Kui ajaloolise ning ilutundelise maitsega inimene Assüüria ja Paabeli kivist kirjalistest palvetest huvitust võib tunda, miks ei või ta seda siis mitte Piiblist tunda, mis minu arvates kõigist mütoloogilistest, ajaloolistest ning moraalsetest koodeksitest on kõige järjekindlam, sisaldusrikkam ja plastilisem? Selleks ei ole usklikkudel mingisuguseid eesõigusi. Koguni selle vastu: usklikkudel on kõige vähem eeldusi Piibli ilu mõistmiseks.

Kahjuks on koolis Piibel ning ristiusk meile nii läilaks ja vastumeelseks tehtud, et ükski haritud inimene ilma igavuse- ning tüütusetundeta nende pääle ei taha mõelda. Kuid see, kes ilma armastuseta ja vihata teatud kauguse tagant jälle Piiblile läheneb, see loeb teda kui tõsist, morali-seerivat romaani, ja ta ei häbene Saalomoni oma armsamate armastuselaulikute kõrvale asetamast.

„Ma olen jälle Vana Testamendi juure tagasi tulnud,“ kirjutas Heine 1830. aastal. „Missugune suur raamat! Veel tähtsam kui ta sisu, on tähtis minu arvates ta vorm, see keel, mis on otsekui looduse produkt, nagu puu, lilleke, meri, tähed või ise inimene.“

Kunstnikule, kirjanikule, stilistile avab Vana Testament õpetlikke perspektiive. Seesama saatuslik võitlus on siingi aineks, mis kõigis rahvuspoemides, seesama hulkade tõus ning langus, kogu rahva rännak oma jumala sõrme juhatus järel. Kuid üksi Homerose poemid võistlevad Vana Testamendi realismi ning plastilikkusega. Loetagu ainult Moosese, Kuningate ja Aja raamatutes Iisraeli sõjavägede liikumiste, rahva ümberkolimiste, kuningakoja skandaalide, kogukondlike intriigide, eraelu vagatsevate ning roppude episoodide kirjeldust, et mõista, mis praegusel aja-

loo ning ajalehe stiilil puudub: nimelt silmipilgutamatu tõsidus, armuheitmatu otsekohesus, mida otse stiili pühaduseks võiks nimetada. Kellele Piibel sisuliselt pole mingi pühakiri, sellele on ta seda vähemalt vormiliselt. „Ma leian siin suuri inimesi,“ ütleb Nietzsche Vanast Testamendist kõneldes, „leian heroilisi maastikke ja, mis veel haruldasem maa pääl, tugeva südame võrratut naiviteeti, veel enam, ma leian temas rahva.“

Piibel saab raske ülesandega korda: ilma igav olemata on ta asjalik. Templi ehitamisel pühendatakse meid kõige peenematesse detailidesse. Sugukondade nimekirju loetakse otse ähvardava järjekindlusega ette. Iga samm, iga ettevõtte Iisraeli rahva elus on otsekui protokollipandud. Ja ometi ei ole see meil, võõrastel, igav lugeda. Need templi künramõõdud ja arusaamatud idamaised nimed on meile otsekui muusikalised luuletused, otsekui ornamendi joonistused, millel niisama pole mingit „sisu“ ja „mõtet“, kuid mis sellest hoolimata ometi on ilusad. Isegi Saalomon, see suur luuletaja ja romantik, püsib kõige aja võrdlusi otsides ainult oma maa looduses ning ainelises kultuuris kinni.

Vana Testamendi stiili iseloomu määraksin ma nagu kalduvust suursuguse naturalismi poole. Siin on enam tervet realismi kui „Eddades“ ja „Vedades“, enam inimlikku järjekindlust kui Koraanis või „Bhagavad Gîtâ’s“. „Koguja raamatu“ pessimistlik filosoofia ja „Ülema laulu“ lüürika langeb kõige kõrgema luule hulka.

Uue Testamendi vastu on mul palju vähem vaimustust. See on suuremalt osalt harimata ja lihtsate inimeste kirjutatud, kel tolle aja kultuurivõitudest aimu polnud. See raamat on niisama nagu kogu ristiuskki dekadentsi aja vili: haiglane sisult, verevaene vormilt. Selles peegeldub nii sel-

gesti see „haige barbaaria“, milleks nimetab Nietzsche ristiusu esimeste aastasadade ühiskonda. Isegi Johannese „Ilmutamise raamatus“ on enam skolastiku kuiva fantastikat kui luuletaja paindlikku fantaasiat. Liiategi mürgitab see teadmine Uue Testamendi ilu maitsmise, et klassiline kultuur õigupoolest selle raamatu vaimule ohvriks on toodud.

Ma usun, et Piibel maakeele tõlkimisel palju oma keele ilust ei kaotanud. Ta leidis kohase keele, tüseda ja talupojaliku, mida veel poolharidus ning ajaleht polnud rikkunud. See oli toores ja vaene, kuid julge ning plastiline. Praegune varieerlik maitse peab selle keele juures tihti punastama, kuigi ta ennem enese kõleduse ning kõhnuse juures punastama peaks.

Seda keelt võiks uema rahvalaulu, vemmelvärsi, lorilaulu keelega võrrelda. See, kes vemmelvärsi paralleelisme lähemalt uurib, see näeb, et neil mitte üksi ainete ja meeolude poolest palju idamaist ning piiblist ei leidu, vaid et nende meetod ning rütm Piibli paralleelisme meele tuletab. Need paralleelismid on aga lõpmata kaugel vanema rahvalaulu paralleelismidest, nii nagu Piibli keelele üleüldse vaevalt on midagi ühist „Kalevi-poja“ keelega.

Kõnelemata stiililistest ja rütmilistest külgedest pakuvad vanemad Piibli tõlked uue aja kirjanikule ka sõnaraamatuliselt palju huvitavat. Kunstproosa leiab oma parema materjaali arkailisest keelest. Kunstproosal on samasugune tendents vanemate keelevormide poole kui vaimulikul kirjanduselgi. Vanad, unustatud sõnad ja lausekujud pakuvad iseäralist huvitust, nad sisaldavad eksootilist, raffineeritud luulet, mis uuele, „ameerikalisele“ keelele on võõras. Kui mitte muidu, siis vähemalt kunstkirjanduse nimel on igasugune esperanto

olemasolu mõtte kaotanud. Sest keel, mil ei ole minevikku, mis on külma mõistuse sünnitatud, on kuiv otsekui matemaatiline formel. Selle vastu esineb vana keel oma põliste traditsioonide ja meelevaldsete kõrvalekaldumistega mitmekülgsena ja varjundirikkana otsekui tuhandevärviline elu ise. Vanad inimesed, vana luule, vanad koltunud raamatud õpetavad meile seda keelt.

Isegi loodusteadlane, kes veel nüüd aralt ja abitult võõraste nimetuste Eesti keeli kirjutamise kallal kobab, näeb Piibli tõlgetes, et kord võõraste loomade, taimede ja kalliskivide nimetuste transkriptsioonis teatud järjekindlus on valitsenud. Maalija ja karjane, kuldsepp ning põllumees leiavad siit oma ameti oskussõnu. Kuid tähtsad ei ole mitte üksikud sõnajuured, vaid see arkailine hing, mis iga grammatilist vormi pühitseb ja nad kunstproosa loomise juures tähtsaks teeb.

Ja neid stiili iseäraldusi ei jäta ükski tõsine keelekunstnik oma kasuks tarvitamata. Selle stiili mõju on alati suuremal või vähemal määral märgata olnud. Nii ei ole näituseks Dante või Milton mitte üksi Piibli aatelisest, vaid niisama hästi ka ta vormilisest vaimust kantud. Seda võime isegi nende juures tähele panna, keda kõige vähem ses usaldaksime kahtlustada. Nii võlgneb ristiusu verivaenlane, „Vastkristuse“ kirjutaja Nietzsche oma „Zarathustra“ stiiliga õigupoolest Lutheruse tüsedale ja talupojalikule Piibli tõlkele.

Ja just selle arkailise hinge alleshoiu nimel tuleb igasuguste ebaesteetiliste Piibli paranduste vastu vaielda. Esteetiku ja ajaloolase kätte võib Piiblit usaldada, ja ei mitte teoloogi kätte! Teoloog on üleüldse hääle maitsele kardetav liige ühiskonnas. Ei või olla midagi kahetsemisväärilist, kui uuem Eesti Piibli paranduse katse, millest näiteid juba avalikult on näha olnud. Kas

peavad siis ajaleheliikud otstarbe, selguse ja labasuse ideaalid isegi vaimulikku kirjandusse tungima? Kuid siis ei ole vaimulikku kirjandust ülepää enam tarvis!

Et meie praegune teoloogide põlv üleüldse oma näppu Piibli külge tohiks pista, selleks ei ole ta mingit tunnistust annud. Ühe halva tunnistuse annab temast enesest aga meie algupärane vaimulik kirjandus: neil inimestel, kelle eluülesandeks ongi õigupärast ainult uskuda, ei ole elavat, leegitsevat usku. Kus on meie algupärane vaimulik kirjandus, mis sütitaks, kaasa kisuks, vaimustaks! Ja need-samad inimesed, kes omi sisutuid ja hingetuid kirjanduslikke vördjaid aast-aastalt ilma saadavad, kõnelevad veel sisemisest misjonitegemisest! Tõesti, rumal oleks isegi metslane, kes end sarnaste jutluste läbi ümber laseks pöörda.

Ma ei ole kunagi tühisemat, armetumat, vastu-meelsemat sõnade soga lugenud, kui on seda eestikeelne kiriklik Lauluraamat. See raamat ei vaimusta, ei liiguta, ei ärata isegi mitte naeru, nagu tegi seda omaaegne „Põrguvalu laul“. Ta on lihtsalt igav ja mõttetu. See on palgaliste töö ja mitte nende kirjutatud, kelle kaudu vaim räägib. Ei miskit isiklikku süvenemist ususse ning keelesse! Ja sellepärast ei miskit stiili nagu sisemist ühtlust! Kuid iga jõuline tunne, tõsine elu või usu energia leiaks omale jõulise, individuaalse vormi, stiili, keele. Selle tõenduseks on kõik prohvetid, usumäratsejad ning hääd ässitajad. Meie rahva usuline liikumine sünnitas vähemalt Maltsveti. Kirikus valitseb aga jumalasõna vormis samasugune dogmatism, hingetus ja elava elu vaesus nagu sisuski.

Kui meie maal üleüldse vaimulikust kirjandusest kõnelda, millel hing koguni ei puuduks, siis nimetaksin baptistide naiivi kirjandust. Kuid eestlasest ei saa isegi hääd usumäratsejat

— selle tunnistuse annab temast meie vaimulik kirjandus.

Pääasi: meie uuemal vaimulikul kirjandusel puudub täiesti kohalik, rahvuslik toon. Tal pole aega ja olusid nagu olemaski. Meie rahvuslik psükoloogia ei leia temas enesele avaldust. Niisama võõras on talle keeleline kultuur. Meie vaimulik kirjandus on ainult sisulise ja vormilise tagurluse ning kunstliku paatose pelgupaigaks jäänud. Ta kordab Martin Lippu, Rudolf Kallase ja „Ristirahva Pühapäeva Lehe“ kaudu neidsamu õõnsaid kõlkaid, mille hääks inimkond juba nii kaua aega oma mõtlemise ning tundmuse andi on pidanud taltsutama. Kuid kui kirjandus — olgugi ka vaimulik kirjandus — isikusse ja elusse tahab mõjuda, siis ei tohi temas isik ning elu puududa.

Loov elu on aga ammu neilt mailt mujale valgunud. Kunst mis ikka suuremat isikulist süvenemist ainesse ja vormisse, ideesse ning meeoleolu nõuab, ei leia säält mingit toetust. Ta leiab säält hoopis vastupanekut, niipalju kui säälnel tendents üleüldse prometheusliku, loova isiku vastu käib. Kuid „ei ole säält kunsti“, ütleb Oscar Wilde, „kus ei ole stiili, ja ei ole stiili säält, kus ei ole ühtlust, ühtlus aga võrsub ainult indiviidist.“

5.

See keel, mis meid *püüdi tõlgetes nüüd* arkailikkuse ja plastilikkusega *imetlema paneb, ei* ole rahvakeele seisukohalt *vaadates mitte alati* nii võõras ning kunstlik olnud, nagu *ehk praegu näib*. Oli aeg, mil rahva ja vanema vaimuliku kirjanduse keel adekvaatne oli, niisama nagu ka rahva elukäsitus Piibli elukäsitusega tõrkumata ühte langes. See aeg ulatas igatahes minevase aastasaja algu-

seni, s. o. Eesti ilmaliku kirjanduse sünniajani. Kuid et need plastilikkuse instinktid ka hilisemal ajal rahva hingest pole kadunud, seda näitavad — kuigi toorel kujul — uue aja vemmelvärsid.

Millal ja miks oli sündinud sarnane suur pööre endise rahvaluule uduses ja lüürilises stiilis ning keeles selle kuiva, plastilise ning jutustava väljendusvormi poole?

Meid huvitab katoliku usu legendaarne ja müüdiline element. Katolitsism mõjub ka siis veel esteetiliselt edasi, kui kogu ristiuskki juba ammu on kadunud. Ta legendid pakuvad siis sedasama kunstile, mis praegu Greeka müüdid. Kuid mis võiks protestantism esteetiliselt anda! Vastolust nende kahe usu vahel võib aga ka vastolule meie rahva hingeelus seletust leida.

Protestantlik usk on igal pool olnud materialistliku ja väikekodanliku mõtlemisviisi teetegija. Kahtlemata on ta ka meil sedasama ülesannet täitnud. Ta ei hävitanud rahva ilmavaatest mitte üksi endisaja paganlik-katoliiklise elukäsituse, vaid ta hävitas ka üleüldse kalduvuse fantastilise, muinasjutulise, luulelise poole, ilma et tal oma luulet selle asemele oleks panna olnud. Ta löikas tiivad rahva fantaasial, kustutas otsekohehes ja kaudses mõttes endised ohvrituled, muutis maailma arusaadavaks, igavaks ja tuimaks, otsekui Lutheruse viis päätükki. Kas see võis veel unistada, keda ainult „söök, jook, rõiva“, kängitse“, hoone“, nink maja“, põld, tõpra“, raha, hää, vaga abikaas“ ja muud sarnased, kahtlemata küll kasulikud, kuid vaevalt luulelistele inspiratsioonidele avatlevad asjad huvitasid! Protestantlik usk — see on kõige luulevaesem usk. Tema esteetilised tendentsid on äärmiselt nõrgad olnud. Ta ei ole mingit stiili arhitektuuris, maalis või kirjanduses suutnud luua. Lutheruse ülesastumine kutsus Euroopas reaktsiooni renessaansi vaimu

vastu välja. Ja see reaktsioon on meie päivini väldanud.

Kuna ristiusk katoliku ajal Eesti rahvale sisuliselt peaaegu täiesti võõraks oli jäänud, hakkas ta protestantlikul ajal ikka enam ja enam rahva hingesse tungima, rahva psükoloogiat, elukäsitust ja kunstikalduvusi enese järele muutes. Kuna katoliku-aegse rahvaluule panteonis endised ja uued jumalad, näkineitsid ja haldjad neitsi Maarja ning kaitsepühadega ühinesid, algas protestantismi tulles esimeste sihikindel maalt väljaajamine. Ja kui XVII ja XVIII a. s. vahetusel „pühakiri“ rahvakeeles ilmus — Uus Testament tartukeelses tõlkes 1686 ja tallinnakeelses 1715, kogu Piibel 1739 — olid meie muinasusu endised metsa ja mere haldjad, vesineitsid ning murutütred täiesti väljaspool seadust olevateks tunnistatud.

Pääasi: nende tagakiusamine ja maalt ajamine ei sündinud enam ametlikult ja sunniviisil, nagu katoliku ajal, vaid vabatahtlikult, rahva enese poolt, kelle keskel ristiusk maakeeliste jutluste, Piibli, Lauluraamatu ja Katekismuse kaudu ikka tugevamini juurdus. „Need raamatud“, kirjutab Hermann, „läksid enam või vähem tol ajal Eesti rahva lihasse ja luusse, muutusid nõnda ütelda rahva vaimseks üdiks ja vereks. Eesti rahva seas tekkis inimesi, kes Piibli mitu korda läbi lugesid ja suured osad temast pähe õppisid. Ka palve- ja lauluraamatuid osati sagedasti pooleldi pääst ütelda.“ Kõik see pidi loomulikult ka rahva luulekalduvustesse, ta fantaasiasse ja keele mõjuma.

See protsess, millest siin on kõne, algas kohe protestantismi tulekuga, kuid oma täie hoo sai ta alles XVIII aastasajal. See näib olevat aastasada, mil Eesti rahvas üleüldse viimsed nooruse unistused jättis ning raske südame ja tuima meelega elu koormat kandis: esiti Põhja-

sõja koledusi, nälga ja katku, siis aga ikka kasvava orjapõlve raskusi.

Orjapõlve olud olid omased rahva fantaasiat ainult maamulla poole painutama. Ja kui ka rahva mõtte taeva poole tõusis, siis nägi ta säälggi ainult neidsamu maisi olusid, ainult vabamatena ja lahedamatena. Rahva fantaasia ulatas üksi selleks, et kahjurõõmsalt kujutleda, kuis orja taevas ülendatakse, isandat aga alandatakse. Ja rahva kaugena unistusena kajas läbi laulude põhitoon: Oleks minu olemine, tuleks minu tegemine: paneksin saksad santimaie, talupojad tantsimaie!

Romantika oli rahva fantaasias surnud. Rahva mõtte muutus aja jooksul realistlikuks ja materialistlikuks. Kuid sisu järele pidi loogiliselt ka vorm muutuma. Selle, mis meeolulisest lürismist ja panteistlikust looduseromantikast keele veel järele oli jäänud, hävitas hiljemini juurteni herrnhutlaste ja teiste usulahkude puritaanlik mõtlemise ning mõtete avaldamise viis. Ühelt poolt mõjus Piibel rahva mõtlemisviisi pääle, teiselt poolt aga olid Piibli tõlkijad just selleltsamalt rahvalt oma keele omandanud. Mõjud täiendusid vastamisi. Kahtlemata püsis kirjanduslik keel kõige aja kuivem, konkreedim ja kangem kui rahva keel, juba kirjutajate sandi keeletundmise pärast. Kuid igatahes oli see mõtlemise stiil minevase aastasaja algul juba täiesti ka rahvasse tunginud, nagu seda Rosenplänteri „Beiträge'des“ avaldatud rahvameeste kirjad iseäranis selgesti tõendavad.

Ja ühtlasi võisid juba vähemalt saja aasta eest meie vanad rahvalaulud rahvale enesele midagi kunstlikku, arkailist ja arusaamatut olla. See, mis rahvas ise siis lõi, on hoopis isesüguse vaimuga läbi imbunud. Ükski meie esimestest kirjanikest — olgu nad ka sünni poolest eestlased, nagu Käsü Hans — ei tee vist katsetki vanu

rahvalaule imiteerida, nagu näituseks Soome esimestest rahvakirjanikest võib näha. Ained, mis rahvast nüüd huvitavad, ei näi enam kokkukõlas olevat endise laulutehnikaga. Võiksime „Vana Kandle“ orjalauludes kohti leida, mis selgelt näitavad, kuidas uuem laulumetood, vemmelvearsi tehnika paiguti endise asemele tungib.

Nii ei lange vana rahvaluule väljasuremine suurel määral mitte uue aja hariduse arvesse: selleni hariduseni oli rahval siis veel pikk teekond ees. Peab ainult imestama, et see realistliku ilma-vaate ja materialistliku mõtteviisiga rahvas üldse vanu rahvalaulusid osaltki meie päivini alles hoida on suutnud. Ja tõepoolest tulebki selle vanavara alleshoidmise töö pääasjalikult Greeka-katoliku usku Setumaa ja Vene Karjala teeneks pidada. Tarvis ainult „Vana Kannelt“ „Setukeste lauludega“ võrrelda, et mõista, kui kehvaks, luulevaeseks, kuivaks ja proosaliseks protestantliku Eesti rahva fantaasia on muutunud.

Kui vana rahvalaul rahvale eneselegi juba võõraks hakkas jääma, seda vähem võis ta mõistmist nende poolt loota, kes tol ajal kutsutud olid Eesti kirjandusliku elu eest hoolitsema. Rahvaluulest mõisteti üksi seda, mille vormil teatud sugulus Piibli keelega ei puudunud, s. o. vanusõnu ja mõistatusi. Neid kogusid juba Göseken ja Gutsclaff, kuna rahvalaulu ilusse tungimiseni veel kaua aega ära kulus. Sest veel Hupeli korjanduski sündis enam Herderi soovil kui korjaja enese sisemisel sunnil. Vanusõnu aga tarvitas Hupel isegi jutlustes — vaheldamisi Saalomoni tarkusesõnadega.

Et meie esimesed ilukirjanikud peaaegu kõik õpetajad, köstrid või koolmeistrid olid, juba see määras nende kirjandusliku keele suguluse Piibli keelega. Isegi need, kes vahest XVIII aastasaja

ratsionalistliste aadete mõjul looduse itu ning lihtsat elu ülistavad, on keeles kaugel rahva lüüristest looduselauludest ning karjalaste kõõrutustest. Nad jälgendavad Piibli lauseehitust niisama hästi, kui selle rasket ning pidulikku rütmi.

Sarnasena kirjanikuna oleks vahest kõige tüübilisem ja huvitavam näituseks võtta praost Otto Reinhold von Holtz. Looduselüürika poolest omas, võib olla, ainsas algupärases jutus esineb ta veel täiesti ülemineku mehena. Otsekui vaikse idüllilise pehmed värvid paitavad meid ta loodusekirjeldused, mis ilma iseteadliku „stiliseerimiseta“ siiski nii suursugused ja luulelised on, et me saja-aastast kaugust, mis meid Holtzist lahutab, vahel tundvatki ei näi. Otsekui meie päevade romantik kirjutab Holtz: „Juba lehtpuu oli oma kätte maha heitnud, ja ükski lind ei laulnud enam tema oksade pääl. Kõik rohi oli ju närtsinud ja karjane ja lambuline värisesid metsa-tule paistel. Siis tulid ühel laupäeva õhtul kaks meest ratsa, seni kui Kadri isa õue. Pere koerad haukusid . . . Kuu paistis kui küünal . . . Jaan ja tema isamees olid need kaks tulijat. Kadri süda lõi keema, ja tema vanemad võtsid nende teretamist ja nende viinad ilusasti vastu“. Kui käesolevas katkes ainult rahulik jutustamisviis ja rütmilised paralleelsimid Holtzi stiili sugulust Piibli stiiliga tõendavad, siis tunnistavad sarnased laused nagu: „Siis kuule mu südame nõu: sa said mu meelest armsaks“, või: „Nõnda enesega rääkides läks ta üksi tagasi, iga muud seltsi kõrvale jättes. Aga oma vanematele rääkis ta oma lugu“ — vastuvaidlemata testamentlikku lauseehitust ja mõtteavaldamisviisi. Veel kuivemad ja konkreedimad toonilt on teised Holtzi „Luggemissed“-nimelises kogus avaldatud tööd.

Sedasama tõendavad kõik minevase aastaja esimese poole Eesti ilukirjanikud, Lucest ja

krahv Mannteuffelist Jannsenini, kes selle proosa kõige kõrgemat astet ehk pigemini juba ta langust edustab. See mõtlemisstiil ja sõnastik tungis koguni esimestesse ajalehtedesse ning õpperaamatutesse, nõnda Eesti rahva seitsmejaolisse entsüklopeediasse „Koli-ramatusse“. Kuid kellelgi ei näi see stiil olevat nii iseloomulik ilukirjanduslik ja ainega kokkukõlas kui vanal „Suvve-Jaanil“.

Juhan Sommer on ainult kaks kangesti vene-meelist raamatut Vene allikate järele kirjutanud, millest esimene ja suurem töö „kõige alandlikuma orja“ poolt koguni „suurele ja aulikule hooste väe kindralile, sandarmite pääpäalikule“ on pühendatud. Kuid kui Eesti kirjanduses üleüldse klassilisest proosast võib kõnelda, siis peab küll kõige päält Sommeri raamatuid lähemalt tähele panema, mis juba 75 aasta eest ilmavalgust nägid.

Et Sommeril kirjanduslik kultuur ei puudu, seda näitavad juba ta raamatute eeskõned ja ta õigekirjutus, mis, hoolimata vanast kirjaviisist, ta suuremas töös ometi foneetilisem ja täpikäälsem on kui praegune. Peab sellepärast imestama, et Sommeril kõige vähematki arusaamist töö kompositsioonist pole, sest ta raamatud sisaldavad ainult rea anekdoote ja episooide, mis lapsikult välja mõeldud ning veelgi lapsikumalt ühte seotud. Kuid on seda huvitavam Sommeri raamatuid siit ja säält lahti lüüa ning nende lapsikute episooide mehelikku vormi imetleda.

Missugusest vaimust Sommeri stiililised kalduvused pärit on, seda näitavad vahest kõige paremini ta leeristseenid ja võitluste kirjeldused, milles klassiku selge joonistus ja nobe seisukoha vahetus piiblikeele rütmi ning tõemeelsusega avanevad. Otse lapse häälitsemisena tunduvad Bornhöhe ja Wilde võitlustelood näituseks järgmise Sommeri sõjapildi kõrval:

„Otsatu pika ja laia jalaväe viirade püssid läikisid ja liikusid nende tulemisest kui üks raudmets, kui oleks tuul neid kõigutanud; teine poolt tulid hooste väe kogud lendus kui kaarna karjad üle välja . . . Maa põrub ja kui vaoks ta nende raskuse all; nende püssid vaheda odadega liiguvad kõrge ja nõgu kohtade pääl kui elus tuli . . . Tema tuli omas kurjuses kui kange tuul; tolmu-pilved tõusid tema ümber, segasid ennast püssirohu suitsuga ja varjasid hirmu inimese silma eest; suuredükid mürisesid, mets kohas nende mürinast vastu; püssi pragina viis tuul kaugele“ („Wenne Südda ja Wenne Hing“).

See vanatestamentlik võitluste kirjeldaja võib niisama homerliste joonte ja värvidega üksiku inimese elu ning kannatust kirjeldada:

„Vana Luik istus pimedas toas, kui vana vaim, ning soojendas oma külmi käsa kolde ääres. Tema paljas pää ja tema pikk valge habe läikisid kui kõdupuu pimedas . . . Vana Luik istus veel hulga aega oma paiga pääl, suur tühi ja kole tuba ja tema segased mõtted olid tema seltsimehed. Siin, mõtles ta iseeneses, olen ma oma lapse, poisi ning ka mehe põlve elanud, olen siin röömu ning ka kurvastuse päivi näinud, aga nii raske pole mu süda veel olnud, kui ta nüüd on . . . Tema aeg läks igavaks, ta tõusis üles ja läks õue; õhtu läks ju pimedaks, sügisene tuul lahutas ta pika ja valge habeme laiali, paksud pilved käisid taeva all, ja üks kaarnas lendas tema toa katukse pääle. See ei too mulle hääd, ütles vanamees, läks tuppa, lükkas toa ukse kinni ja pani piibu pääle tuld, aga see ei maitsenud; ta heitis süngi põhkude pääle, aga und ei tulnud tema silmi, ta mõtles risti ja põigiti selle asja pääle, mis viisil ta seda kõige paremini võiks teha . . . Kui ta sedaviisi kõik mõtted sai läbi mõtelnud,

jõudis koit välja, koidu valgus paistis vana toa ukse prao vahelt sisse ja valgustas tema tuba“ („Luige Laos“).

Ehk veel teine, veelgi sentimentaalsem ja kurvem pilt:

„Pime öö jõudis pääle, ilm läks tuulele, vihma hakkas valama ja vaene proua istus ikka veel pilkases pimedas tõllas ja kuulis vihma igavat ladiristmist tõlla lae pääl. Linna kellad löid kümme, löid üks- ja kaksteistkümmend . . . Vaene proua ootas kurva südamega hommikut, aga hommik tuli nii igerikusti, et ta teda ära ei jõudnud oodata. Laps magas tema süles rahulisti ja vesi tilkus tema silmist lapse rinde pääle; ta nuttis, ta ootas, ta luges iga tunni lõomist, aga see pikk ja igav öö ei tahtnud lõppeda . . . Kellad löid hommikust aega kuus, taevast löi hommiku poolt seletama, ta pühkis silmad kuivaks ja vaatas enese ümber: uulitsad olid alles tühjad ja pimedad“ („Wenne Südda“ jne.).

Kui see paradoksilik ei näiks, siis võiks kinnitada, et Suve-Jaanil vahel koguni Romaani kirjaniku mõttekalduvusi võib leida, näituseks mõned detailid ta suurema raamatu eeskõnes, või võrdlus laeva valgetest purjedest, mis tuultes „uhkesti kui neitsi rinnad paisusid“.

Pääle õpetuse ja moraali on Sommeril ka puhtkunstilisi ülesandeid. Seda tõendavad iseäranis ta loodusekirjeldused „Luige Laoses“, milles Sommer Kristian Jaak Petersoni kõrval meie vanemas kirjanduses kõige paremana loodusromantikuna esineb. Ta kirjeldab traagilist päikese veeru, suuri tuuli mustade pilvedega, tormist merd ning vihmase öö üksindust — ja seda kõike suurte klassiliste joontega, romantiku terava valguse ja varjude jagamisega. On midagi homerlist selles pajukil elavas kroonuametnikus, kes vana-

duse päivil väriseva käega hanisulge üle paberi juhtis.

Kuid ometi ei tohi Holtzi ja Sommeri taoliste kirjanikkude väärtust liiga kõrgelt hinnata. Üleüldiselt on nende tööd rasked, igavad ja kohmakad, täis lapsikusi, moraali ning asjakohatusi. Nende kompositsioonist ja psükoloogilistest ülesannetest ei või rääkidagi. Kuid nende tööd pakuvad asjatundjale õpetlikku materjaali isegi sarnasel korral, kui raamatust ka üksainus lehekülgi täielikult uut trükki väärt ei ole.

Ja tõepoolest ei ole Eesti vanemas kirjanduses, isegi Jannseni ja Koidula jutud kaasa arvatud, ühtki pikemat tööd, mis meid tervena võiks huvitada. Juba ainelt on nad alaealisele rahvale kirjutatud. Neil kirjanikel ei ole iial kauemaks ajaks kannatust jatkunud, et sedagi ainet erapooletult, kõrvalekaldumata ja moraliseerimata edasi anda. Kuid kui ei ole stiili sisus, siis ei või ka vormis stiili olla.

Huvitavam sellepoolest on meie vanem salmi kirjandus. Kirjanik, kellel ühiskondlikust ümbruse kujutusest, psükoloogilisest probleemist või järjekindlast proosa stiilist aimugi ei olnud, suutis omi mõtteid ja tundmusi ometi minutiks sedavõrd koondada, et rahuloldavat lüürilist värssi rahuloldavate riimidega teha. Kuna jutte lihtsalt „kirjutati“, sundis luuletamine vähemalt salmi tehniliste omaduste tundmaõppimist, ja nii oli luuletuse vorm juba loomult iseteadlikum. Seda salmi distsipliini suutsid mõned meie kirjanikud sedavõrd omandada, et sarnaste pikkade pseudo-klassiliste poemide sünd võimalikuks on saanud, nagu Kreutzwaldi „Lembitu“, Eiseni „Kõu ja Pikker“ või Kunderi noorepõlve töö „Uudu ja Metilda“.

Et meie värsikeelgi minevase aastasaja

algupoolel neistsamadest elementidest kokku on pandud, millest proosakeel, seda tunnistab nende luuletuste tung titaanluse, klassilikkuse ja suursuguse poole, mida edustavad sarnased luuletajad nagu P. H. von Frey, R. J. Winkler, K. J. Peterson ja hiljem Fählmann või Kreutzwald. Petersoni lugedes ei tule mitte üksi Anakreon meele, vaid niisama hästi Taaveti „Salmid“ või Saalomoni „Ülem laul“. Ja sedasama piiblik-klassilist mõju võib ka Kreutzwaldi Witzscheli tõlgete keeles tähele panna.

Hoopis julget katset klassilist Eesti keelt luua edustab Kreutzwaldi „Lembitu“. Missugune vastand „Kalevipojale“, missugune titaanlik ja traagiline tung iseteadliku, suursuguse ning klassilise kunsti poole! Hoolimata katse vähesest õnnestamisest, äratav see püüd sügavat aukartust ja osavõtet.

Mitte niipalju Kreutzwaldi jõust või jõuetusest ei rippunud „Lembitu“ õnnestumine, kui toleaegsest Eesti keelest. See keel oli Kreutzwaldi ajal veel nii vaene abstraktlikke mõisteid tähendavatest sõnadest, et otse meeletus oli katse, selles keeles filosoofilist poemi kirjutada. Ja liig palju nõudis Kreutzwaldilt ka ebaõnnelikult valitud salmivorm. Isegi rikkamad keeled on sarnaste hiigla ülesannete kallal tihti vemmelvärsi riimidega pidanud leppima, saati siis veel Eesti keel. Salmi kahe viimase iseseisva rea riim on „Lembitus“ aga harilikult ikka hää ja plastiline. Neis on kohti, millel otse Shakespeare'i dialoogide elementaarselt-sügavate aforismidega on sarnasust.

Kreutzwald oli esimene, kes meil kunstniku eesõigustest ja kohustest rääkis, kes ägedalt töötas, et ta oma sulge seni mitte ei tahtvat alandada, „et temast suuremat ei saa kui lusikat ehk kulpi, miska igamees oma kõrdi pada liigutaks“. Alles

käesolev põlv kuulutab neidsamu mõtteid, kuigi teisel kujul ja teistel eeldustel, — ja ta kuulutab neid kahjuks veel nüüdki tihti kurtidele kõrvadele. Käesoleva põlve ülesandeks on Kristian Jaak Petersoni ja Kreutzwaldi isikulise kunsti printsiipide teostamine.

6.

Usk ja kirik, teoorjus ja mõisa, hiljemini kiriklik rahvaharidus ning maadeostu ajajärgu vaimline õhustik oma materialistliku ning väikekodanliku ideoloogiaga, — siin on need tingimused, mis minevase aastasaja keskel rahva psükoloogia ja ühes sellega ka muidugi ta kunstilised, stiililised ning keelelised kalduvused määrasid. Praktiline materialism — see oli rahva usk, positiivne realism — see oli ta kunstivool. Eduard Wilde ajalooline triloogia sisaldab selle ajajärgu hingeelu kõige parema analüüsi: meie ees seisab rahvas, kes kõhuga mõtleb ning seljaga tunneb. Ta keel on plastiline, selge ja toores, nagu Piibli ning vemmelvärssi keel. Ta fantaasia ulatab vaevalt üle vanapagana juttude. Ta usuhullustus on ilma müstikata, ta nälg jumala järele on õigupoolest nälg leiva järele. Kas on see veel see rahvas, kes kord tuulelisi kiigelaulusid ja luulelisi velle ning sõsara armulugusid lõi! Sarnane oli vaimline seisukord Mahtra sõja ja prohvet Maltsveti päivil Tallinna maal. Seda tüübilisem oli ta aga kümmeaastaid hiljem Riiamaal.

Tõsi küll, sentimentaalse kirjandusevoolu valitsus oma haledate ainete ning magusate meeoludega näib kõigele sellele vastu vaidlevat. Kuid esiteks ei kasvanud see kirjandus mitte rahva omast hingest, seda pakuti talle enamasti võõraste poolt manitsemise ja õpetamise otstarbega. Teiseks

oli see kirjandus, nagu juba Holtzi ja Sommeri puhul nägime, toonilt, stiililt ja keelelt läbi ja läbi positiivne, talupoeglikult-testamentlik ning konkreetne. Ja kolmandaks oli sentimentaalse kirjanduse valitsuse aeg kõne all oleval järgul juba lõpuastmel. Kui teda veel hiljemini loeti, siis ainult vana inertsi mõjul, ilma et ta elusse või elu temasse mõju oleks avaldanud.

Ja tōsi küll, juba siis lōi aeg-ajalt lõkkele rahvusliku romantismi leek, mida „Kalevipoeg“ oma ilmunisega oli sūtitanud. Kuid isegi sarnased suured rahvavaimustuse plahvatused, nagu esimene laulupidu, olid rahva väljavalitutelegi otsekui pūhapäevad kesk argipäevast elu, millel elu praktilise töö, selle kuulsa „edasi rühkimise“ pääle mingit otsekohest mõju polnud. Ainult iseteadlikkude põhjusmōtete puudusel võttis see eluenergia avaldus sarnase romantilise ja naiivi kuju, kuna ta hiljemini Jakobsoni ja Tōnissoni päivil majandusliku tõusu evangeeliumi järelkäimiseks muutus ning väikekodanliku karakteri täielikult ilmsi tōi.

Seda ühiselulist analüüsi on tingimata tarvis, et Jannseni ja Koidula rahvuslikku romantismi ning prärealismi täielikult mõista. Ammu oli üle elatud rahvaluule hingest ja kunstimetoodist, võōraks muutusid ka aastasaja esimese poole kirjanikkude, Sommeri, Mannteuffeli ning Fählmanni klassilised kalduvused. Kirjandus pidi elule lähemale tulema, kuigi mitte nii lähedale, et ta filosoofilist pessimismi oleks äratanud või eluenergiat hävitanud. Ühe sõnaga, mitte Kreutzwald oma filosoofilise ilmavaate ja valitud kunstimaitsega ei olnud kutsutud rahvast juhtima, vaid „isa“ Jannsen, see esimene „Eesti senaator“, nagu teda üks ametnik nimetas, see väikekodanliku ja partiarkaalse ühiskondliku moraali ning humoori väljendaja.

Jannseni nagu ajalehemehe ja rahvaraamatute

kirjutaja töid on piinlik sellest kunstiseisukohast arvustada, millest Kreutzwaldi töödele läheneme. Jannsen edendas omas stiilis samu plastilisi elemente, mis talle vanem vaimulik kirjandus, paremad aastasaja alguse ilukirjanikud ning elav rahvakeel pakkusid. Kuid ta tegi need mehelikud elemendid veelgi rahvalikumateks, ta tõi sellesse stiili ühe isäralise familjäari, labase ja hääsüdamliku tooni juure, mida mitte nii palju mehelikuks kui „isalikuks“ tahaksime kutsuda. See, mis Piibli ja aastasaja alguse kirjanikkude stiilis oli suursugune ning monumentaalne, see muutus uuemas rahvaluules grivuaaslik-kergemeelseks, aga Jannsenil lõbus-labaseks. Vanema rahvaluulega ühendasid Jannsenit ainult vanasõnad ja kõnekäänud, mis aga oma sagedase riimi, konkreeidi, piltliku aine ning väikekoodanlikult moraaliseeriva vaimuga poolenisti juba uuema rahvaluule, vemmelvärsi hulka käivad. Ja üksi vanasõnad ning kõnekäänud lepivad ka sarnaseid kirjanikke nagu Wilde vanema rahvaluule keelega.

Jannseni tendents ei käinud mitte selle poole, et rahvast oma kunstimaitset õigeaks tunnistama sundida, nagu seda osalt Kreutzwaldi ja iga tõsise kunstniku juures näeme; vaid enese rahva vormimaitse alla painutamise poole, et aga oma ühiseluliselt ja mooraalselt kasulikku mõtet võimalik oleks väljendada ja et see võimalikult kaugele kostaks. Igapäevase elu seisukohalt on sarnane kirjandus kahtlemata kasulik, kuid kunstile võib ta oma labase võidukäigu ja rahva maitsepuuduse kindlustamisega koguni kahjulik olla. Kes tahaks nüüd veel rääkida Jannsenist nagu luuletajast! Isegi Jürgenstein, kes Jannseni stiili meie noortele eeskujuks seab, peab seda vahel „jame-rahvalikuks“, ja isegi Hermann kinnitab, et Jannseni keel „mõnikord liig liht ja labane, lai ning luulevastane“ olnud.

Nagu Koidula oma isa ja Kreutzwaldi ilma-

vaateid eneses lepitada püüdis, nii lepitas ta enese kirjanduslikus temperamendis ka nende kunstikalduvusi. Palju, väga palju on aeg ka tema töödest väärtusetuks teinud, kuid me ei saa seda iial tähelepanemata jätta, kuidas ta oma mõtet kunsti nimel taltsutas, kuis ta oma isamaalist paatost soneti raudsesse raami surus ning meile vähemalt kaks, kolm üleüldisinimliku väärtusega luuletust suutis pakkuda. Palju puudus ka temal Kreutzwaldi iseteadlikust ja pretseeritud lauluanast ning filosoofilisest mõistusest, kuid tal oli palju rohkem loomulikke lüürikatunnet, enam elavust ja kergust keele tarvitamises, kui seda Kreutzwaldil, kes vanemast põlvest oli, kunagi leidis.

Koidula avas romantilise ajajärgu Eesti kirjanduses ülevalt ja pidulikult. Selle kestus oli aga seda vähem ülev ja pidulik.

Brandes tähendab, et Saksa romantismi voolu naised palju mehisemad ja loogilisemad olid kui mehed. Sama võime ka Koidula kohta öelda.

Eesti algupärase ilukirjanduse alg-ajal oli meie proosal traditsioone ning haritud maitset — olgugi klassilist traditsiooni ning germaanilist maitset. Kuigi kirjanikud, kelle suurem osa kõrgema hariduse oli saanud, Eesti keelt ei osanud ja elu läbi kirikumõisa akna vaatlesid, siis kannavad nende raamatud, mille stiili ühtlus kuni õigekirjutuse ja vahemärkide tarvitamise järjekindluseni ulatab, ometi mingit ülevat ja suursugu pitsert eneste küljes. Võiksime öelda: vanad kirjutasid halba keelt, kuid hääd stiili. Pärast Jannsenit peame aga vastuoksa ütleva: kirjutatakse võrdlemisi hääd rahvalikku keelt, kuid halba stiili, üleüldse ei mingit stiili. Jannsen algab enesega selle rahvakirjanikkude põlve, kes ilma üleüldise ja kirjandusliku kultuurita olles meie kirjanduses ometi kauaks ajaks mõõduandvaks jäi.

Jannsen edustas oma kord romantiliste ja sentimentaalsete, kord jälle realistliste ja tüsedate rahvaelujuttudega miskisugust rahvalikku kokkukõla romantismi ja realismi vahel. Siit oleks tee võinud avaneda julge ja mahlaka naturalismi poole, mille juure tõeliselt alles aastasaja lõpul jõudsimine. Kuid selle asemel langeti siis üheltpoolt rahvusliku ärkamise ja Jakobsoni aegse majandusliku tõusikuse ning teiselt poolt Saksa romantismi epigonismi mõjul otse vastupoolsele küljele: algas Eesti romantilise kirjanduse ajajärk.

Sündis see vördjas, mida omaks romantiliseks kirjanduseks kutsume, kuid millele ühtki kohast nime ei leidu, — see kirjandus, mis vormilt romantilist kirju kuube kannab, kuid sisult on täiesti hingetu, väikekodanik ja jäljendav, — see kirjandus, mis juba alguses kõiki epigonismi ning verevaesuse märke küljes kannab! Sest meie romantiline luule — see on kõike muud kui *Sturm und Drang'i* luule. Mitte mõõka ei tulnud ta tooma, vaid rahu. Mitte Prometheuse himusid ei kannud ta rinnas, vaid korraliku isamaalase legaalseid tundmusi. Mitte „jumalate“ vastu ei kavatsenud ta võidelda, vaid neid just oma jõudu mööda austada ning ülistada. „Oma jõudu mööda“ — missugused ebaromantilised sõnad!

Realismi teooria sisaldab ühe tervisliku põhimõtte: vihka traditsiooni, õpi elust enesest! Kunstiski olgu ainult see sulle tõde, mida võid mõistusega mõõta ning meeltega maitseda. Ja sellepärast toob ka Zola oma teooria toeks just loodusteadlase Claude Bernard'i võrdluse. Tõsi, see võib olla põhimõtteks väikestele vaimudele, kes on ilma mõttekujutuseta ja loomevõimuta. Kuid niisama on kindel, et realistlik kirjandus iial sarnaseid näiteid täielikust mõttekehvusest ja naeruväärsest tühisusest ei või pakkuda kui roman-

tiline kirjandus. Sest kui realismil küll tihti ei ole tegu kunstiga, siis võib tal seda olla vähemalt eluga. Kuid ei ole midagi luule- ja eluvaesemat, kui ainult kirjanduslikel traditsioonel võrsunud kirjandus. Meie romantiline kirjandus oli aga valdavas enamuses sarnane.

Brandes on näidanud, et Daani romantiline kirjandus Saksa romantikat järeleaimates ometi romantika hinge ei tabanud, et ta kogu aeg elutargana, igavana ja mõistuslikuna on püsinud. Mis peaksime sarnasel korral Eesti kirjandusest ütlema! Kui palju suutis tema mõista Saksa romantismi hinge!

Jannsen seisis oma aja ühiselulisel alusel, kuid ei võinud mingit alust olla hilisematel romantikutel, kes olid elust niisama kaugel, kui kaugel olid luulestki. Usuliselt — truu kiriku dogmide tunnustamine (oli ju suurem osa kirjanikke otse kiriku teenistuses), poliitiliselt — kõige sügavam truualamlus, majanduslikult — see tuntud „üles poole rühkimine“, mulkide maaostmine ja linade kasvatamine, — siin on see vaimline ja majanduslik pind, millel Eesti romantika pidi võrsuma. Sel pinnal sündisid need tuleta ja hingetanuta vaimulikkude luuletuste kogud, Weske, Adam Petersoni ja Reinwaldi truualamlikud „priiusevärsid“ ning verevaesed isamaa ja armastuse laulud. Ei leidunud ühtki suuremat filosoofilist ideed, mis seda luulet. võimsama eluenergiaga oleks täitnud. Ei leidunud ka sügavamad luuletaja-iskut, kes romantismi enese kinges oleks ümber sulatanud ning intiimi looduseromantika ja spontaani vaimustusega meie meeli oleks köitnud, nagu tegi seda aastasaja esimesel poolel Kristian Jaak Peterson. Ainsaks tõukejõuks jäi leige isamaalik tunne ja päevakajalik antagonism sakslaste vastu — tendentsid, mis suursugusele vaimustusele põhjust ei võinud anda.

Sel voolul, mis õigupoolest mingi vool ei olnud, sest et ta oli üksainus ühelt jalalt teisele tammumine, ei olnud mingisugust teooriat ja sellepärast ka ei mingisugust rajajoont, ei alguse ega lõpu punkti. On ebatänuväärt töö, ta ajalugu kirjutada. Mida rahulikumaks, ideevaesemaks jäi meie väikekodanlus, seda vähem põhjust andis ta isegi rahvuslikuks luuleks. Poliitiline reaktsioon mõjus omavõrd kaasa. Need vähesed tõesti andelised luuletajad, keda sel pikal ajajärgul võime nimetada, konstateerivad ainult melankoolselt üleüldist jõupuudust, ilma et nendegi tiivad neid aja saamatusest üle suudaksid kanda.

Ähmane kest lahutas laulikuid meie omast elavast elust, milles juba klassivahelise võitluse esimesed idud iseteadmata võrsusid ja endine ideoloogia väljasuremisele lähenes. Kuid samal ajal ei olnud ka ühtki kirjanikku, kes üleüldisnimlikke, filosoofilisi väärtusi oleks suutnud näidata. Ja kui sel ajajärgulgi veel Bergmanni või Lipp'u pastorlik poeesia närbinud urbi ajas, siis sündis see ainult veel vana inertsu mõjul. Kõige selle ajast jäänud rahvusliku lüürika all edenes aga „lüüriline mädanemisprotsess“, kui Henrik Pontoppidani sõnu, mis samalaadilise ajajärgu kohta Daanis öeldud, korrata.

Ja see luule pole veelgi surnud! Kas meie ei ole sunnitud veel tänapäevgi näituseks Martin Lipp'u salmi ja proosat lugema! Olen enesele lubanud õpetaja Lipp'u luuletusi kogust „Päikese kullas“ paapuade ja kõrgemate neegrite lüürikaga võrrelda (v. Ch. Letourneau sellekohast kirjanduse ajalugu). Kui palju oleks nende inimsööjate rahvaluule mahlakast naturalismist ning jõulisest plastikast meie verevaestel romantikutel õppida!

Sest viimaste luule energiatu sisu pidi loogiliselt niisama energiatu vormi leidma. Iseäranis

tüübilised on selle poolest „armastuse“ laulud, milles kõige banaalsemate sõnadega kõige vähemagi isikliku mõttetöötä oma ainet edasi jutustati: mõnd labast ja maotut paralleeli, pisikest anekdooti või tibitillukest mõttekildu. Neist luuletajatest võiks Nietzsche sõnadega öelda: „Oh neid laulikuid! Nad panevad sadulad kõlbliselt hirnuvate pegasuste selga.“ Need on kahtlemata samad pegasused, kes Puschkini arvates pikantlistel põhjustel oma kire on kaotanud. Viimast märkust ei pea unustama, kuna juba siinamaalegi Eesti kirjandusliku stiili suguliste omaduste pääle tähelepanekut oleme juhtinud.

Ülesleidlikkust ja fantaasiat oli neil kirjanikel pisara võrra, magusat, õõnest fraseoloogiat aga mere täis. Seda väidet ei taha isegi ajajärgu kõige väljapaistvamate kirjanikkude puhul pehmen-dada. Näidatagu Bornhöhe töödes üksainus al-gupärane mõttevälgatus või üksainus omapoolne täiendus romaani tehnikas, mida enim palju täielikumalt mitte üksi Victor Hugol, Dumas'l, Walter Scottil või Sienkiewiczil, vaid isegi kol-manda ja neljanda järgu nooresoo kirjanikkudel ei leiaks! Täielik intiimi ja haritud luule puudus ühes täieliku intiimi ning haritud vormi puudusega, — see on see lootusetu pilt, mida meie romanti-line kirjandus nii proosas kui salmis pakub.

Kuigi romantism õigupärast isiku tungi näite-lavale tähendab, peame siin sedasama kordama, mida juba uuema vaimuliku kirjanduse puhul rõhutasime: nimelt elu ning isiku hävinemist kir-janduses. Isiklusetus, ajaleht vahib igaltpoolt välja. Kaob üleüldse individuaalse stiili mõistegi. Pärnal, Kannikesel, Bornhöhel, Saalil ja kohati isegi Juhan Liivil ei ole mingit „stiili“, oma isik-list proosat, milles nende temperament ning kunsti-kalduvused kujuneksid ja mis neid üksteisest eral-

daks. Ja sama kordub ka luuletuses. Seda stiili omapärasust, mis on näituseks K. J. Petersonil ja Kreutzwaldil, ei ole Kunderil, Jakob Tammel ja Jakob Liivil ka mitte. Nagu neil inimestel luulelist temperamenti ei ole, nii ei ole seda ka nende keelel. Nende stiilil ei ole mingisuguseid omi instinkte ei paremale ega pahemale poole. Sugutu vaim lehvib selle kirjanduse üle. Kui palju mehisem näib papa Jannsen sel kastreeritud kirjanduse põhjal: tal leidus julgust vähemalt omapäraselt toores ja rahvalik olla, kuna ta epigoonid ainult üleüldise „renditud proosaga“ läbiajasid!

Sarnane vastolu elu ja kirjanduse vahel pidi opositsiooni äratama. Sündis realistlik kirjanduse vool, mis omas aines ja vormis, kui küll mitte palju suuremat kunstilist väärtust, siis vähemalt suurema määra eluenergiat sisaldas ja sel kombel juba positiivses mõttes ajajärgule on iseloomulik.

Meil on paljugi meie realistliku kirjandusliku voolu pääedustajate, Wilde ja Petersoni, vastu öelda, kuid meie romantilise kirjanduse hallil ja ebarahvuslikul põhjal (kõigest ta isamaalikkusest hoolimata!) alles selgib nende rahvuslik väärtus (kõigest nende ebarahvuslikkuses süüdistamisest hoolimata!) Ka nemad ei paku kõrget kunstilist vormi, kuid nad pakuvad vähemalt miskisugust elavat psükoloogiat, ja on sellega käesoleva ning tuleva kirjanikkude põlve hääks midagi teinud. Neidsamu elavaid psükoloogilisi elemente on nad ka oma keele toonud. Uue kirjanduse ülesandeks jääb, seda keelt harituks ja intiimiks, elastiliseks ning täpikäälseks teha, et ta kõigi ainete ning ideede jaoks kõlvuline oleks.

Kuid ka see realistlik kirjanduse vool elas enese silmapilgu jooksul ära ja kaotas jällegi ühenduse eluga. Vaevalt kümneks aastaks jätkus ta iga. Realistlik vool suri sama surma, millesse ka

meie romantika kanges. ajajärgu kultuuri mitte mõistes jäi ta selle kultuurikäigust välja. See kirjandus, mis romantilise tendentsi vastu võitles, uppus isegi selles madalas ja magedas meres, nagu tunnistab seda Wilde ja Petersoni romantiline ning labane keel. Kahtlemata sündis see uppumine 1905. aastal, mil palju vanu väärtusi ühes vanade mõtlemismetoodide ja tundmisviisidega jäädavalt põhja vajus. Mis sellest päale vee jäi, see tundub meist nüüd võõras, labane ja arkailine olevat, ning oma olemasoluga kõrgema kirjandusliku kultuuri vastu võitlevat.

Näib, nagu poleks sellest küllalt, et meie kirjandus juba nii kui nii üht kirjandusliku voolu veteraani, ajast ja arust läinud vanaromantika stiili, keelt ning mõtlemise meetodi üleval peab. Teine paiukil elaja, kes niisama evolutsioonist ja loovast tööst enam midagi ei taha teada, on juure tulnud: päevapiltliku realismi epigonism kõigi oma luuvaluliste ja grafomaaniliste tunnustega. Ja loodetavasti vältab veel kaua nende stiilide hingitsemine rahvaraamatutes ja ajalehtede följetoonides — loova ja intiimi, isikulise ning aristokraatliku kunsti kahjuks. Sest nagu eluvorm, mis edennemist ei avalda, elu väärt pole, nii ei ole seda ka sarnane kunstivorm.

7.

Võiksime öelda: Eesti kirjanduse stiili ajaloos valitseb kaks printsiipi: mehelik ja naiselik printsiip. Oleme näinud noorte neitsite ja naiste lüürika puhkemist meie rahvalauludes, ja oleme näinud selle stiili dekadentsi „Kalevipojas“, kus iseteadmatut kompromissi naiseliku lüürika ning meheliku eepika vahel on tahetud luua. Nägime

meheliku stiili ajajärku ta kõige mehelikumas vormis: vanemas vaimulikus ja ilmalikus kirjanduses, millele järgnes jällegi dekadents romantilise kirjanduse, vesise lüürika ning õõnsa ajaleheproosa näol. Ja vaevalt kümneks aastaks jätkus selle järele realistliku kirjanduse valitsust, mis vahest ainult mõningates Wilde dialoogides ja Petersoni elupiltides küllalt tõhusana reaktsioonina keskvalitsevat jõu puudust ning energia vaesust ilmus. Ühes sellega oleme käesoleva aja künniksele jõudnud.

Meie nägime ka, kuis kõiki neid stiilijärkusi sellekohane kultuuri ajajärk vastas. Vähearenenud ühiseluliste ja hariduslike vahekorrad juure juhatab meid rahvalaul. Talupojaliku külakultuuri edendaja ja edustaja oli Jannsen ja ta epigoonid. Alevi ja väikelinna aateid ja kultuuri kuulutas Wilde ning Petersoni realism. Ja me tunneme, et meid viimasest kirjanduslikust voolust, selle metoodist ning keelest mingisugune vahemaa juba eraldab. Meile näib see kirjanduslik vool arkailine, alaealine ja küpsusetu olevat. Ühe sõnaga, me tunneme, et see kirjanduslik vool meie praeguse kultuurilise edenemisastmega enam tasakaalus pole ja sellepärast meie kunstinõudeid ei suuda rahuldada.

Kadus kord orjarahva ühiselulik süütus ja lapseluule, kaob ka usaldus väikekodanliku ilmakorra ning kunsti vastu! On sündimas uus kultuur uue psükoloogia ja elukäsitusega: on sündimas intelligentlik linnakultuur. Tehniline edu, raudtee, rahvaharidus, ajaleht — kõik see takistab meid endist elu edasi elamast, see teeb meist ilmakodanikud, hoolimata me kõige palavamast isamaalsusest. Linnad kasvavad, linnad hakkavad iseseisvat vaimlist elu elama, eneses kõiki rahvusvahelisi mõjusid assimileerides, rahvusvahelisi

teaduse ja kunsti saavutusi vastu võttes, neid ümber sulatades ning ise nende järele ümber sulades. Hakkab kujunema üleüldse miskisugune Eesti linn ühes eestikeelse linna rahvaga. Ajaleht ja raamat, mis veel nii lähedas minevikus ainult maalase maitsetest ja interessidest juhitud ilmus, hakkab omi lugejaid juba linnast leidma, ja kujuneb siis loomulikult ka linlase maitsete ning interesside järele. Kuid vahest mitte sedavõrd tähtis pole meie linnade kasvamine, kui just linna vaimu, mõtlemisviisi, linnalise psükoloogia maale tungimine ajalehe, rahvahariduse, poliitika ja kõigi uue aja ideede kaudu. See maa vaimline linnastumine, urbanisatsioon, mis Lääne-Euroopas oma töö juba suurelt osalt on teinud, on ka meil käimas — täitku see meid edu rõõmu või mineviku luule kadumise kurbusega. Ühes endiste riiete, maja ja põllutöö riistadega kaotab küla ka palju sellest vaimlisest iselolust ning elukäsitusest, mis teda enne linnast eraldas.

Kuid ühes sellega kaotab ta ka valitseva mõju meie kirjanduslike ainetega ja meeolude vallas. Ta saab, nagu kõik see, mis kord valitsenud, kuid valitsuse käest pidanud andma, nukrameelseks, tagasihoidlikuks ja konservatiiviks, ning me vaatame neid aineid ja meeolusid teatud võõrastuse, imestuse ja hoolimattuse tundmusega, nagu kõike, mis kord olnud väärtuslik, kuid mildest üle saadud.

Sünnivad hoopis uued ühiselulised ja isikulised vahekorrad, kujuneb hulk uusi olemasolu tingimusi, muutub täielikult endine usuliste, kõlbliste ning poliitiliste väärtuste tasakaal. Kuid ühiselu tempo ägedamaks, närvilisemaks ja ökonoomilisemaks muutumisega muutub ka isikuline elu rütm, kogu inimlik psükoloogia ning elukäsi-

tuse meetod nobedamaks, paindlikumaks ja teravamaks. Ilmub intelligent inimene, kes kõike seda omas abstraktlikus mõttevallas päevade jooksul läbi elab, milleks isad ja isaisad aastaid konkreetlikku elu ning tegelikke katseid tarvitasid. Arusaadav, et see uus elutunne ka kunstides uue, kõrgema, iseteadlikuma aine, meetodi ja stiili kujul enesele avaldust peab leidma.

Me tunneme, et ka Eesti vaimline elu sel teel on, kuid me tunneme ka ühtlasi, et alles poolel teel oleme — nii linna kultuuris kui linna kirjanduses. Et meil suurlinnu ei ole, siis oleme linna ja suureilma kultuurilisi meeolusid õigupoolest liig teoreetiliselt, kaudselt, hariduse ja võõra kirjanduse ning kunsti abil omandanud. Meie pole Euroopa kultuuriväärtuste loomisest aktiivilt osa võinud võtta. Meid ei seo miski nende väärtuste ajalooga. Meie oleme teoreetilised eurooplased. On olemas uus abstraktlik elutunne, kuid pole tegelikus elus avaldust sellele elutundele. Edeneb tundmuste ja mõistete äärmine peenenemine, europaseerumine, kuid elu, mis neid tundmusi ja mõisteid vastaks ja ühes sellega ajakohast ilukirjanduslikku ainet ning keelt pakuks, ei ole veel nii kaugele edenenud. Tee, millel oleme, on paratamatu ja sellepärast õige tee. Kuid selle tõe mõistmine ei vähenda veel tema traagilikkust.

Selle seisukoha paremaks tunnistuseks on meie tänasepäeva kunstproosa. Me tunneme, et meid mineviku talupojaliku ja väikekodanliku kirjanduse ideed, ained ja vorm enam ei rahulda, et sellest teoreetiliselt üle oleme kasvanud, kuid uus tegelik elu ei ole veel küllalt kultuurilist ainet ning küllalt haritud keelt pakkunud. Labasust kartes ei tarvitata siis üleüldse enam reaalist ainet ja reaalist keelt, vaid luuakse oma fantas-

tiline aine ja fantastiline keel, mis mitte võrdluste ja piltidega ei kõnele, vaid ainult abstraktliste mõistetega (Randvere). Ollakse väsinud realistide keelelisest kehvusest, — otsitakse lohutust arkailises või provintsiaalses sõnavaras (Ridala). On tüütavaks läinud naturalistide nahkne eietus, — langetakse meeleheites romantilise paatose ja lüürilise rütmi poole. Ja sellest siis tihti need belletristlikud piinlikkused: realistlikud ained ja probleemid, kuid uusromantiline käsitusmetood ning stiil (Metsanurk). Ning sellest siis ka sarnased huvitavad kirjanduslikud nähtused nagu Tammsaare, kes sellel kiletel ajal hoopis vormita, keeleta läbi tahtis ajada. Sest see, mis Tammsaare tarvitab, on ainult miskisugune keele kohusetäitja, paremal korral tulevase keele kandidaat.

Sellepärast ei või me kõnelda praegu mingisugusest sünteetilisest kunstikeelest, mis praegust kultuuri ja elurütmi vastaks. Kuid selle asemel võime leppida küll teadmiseaga, et praegu vähemalt mitte maitsevastane stiililiste printsiipide kompromiss enam mõõduandev pole. On otsekui edeneks meie kirjanduse mehelik ja naiselik stiiliprintsiip praegu paralleelselt meie kirjanduses: ühelt poolt Randvere iseteadlik proosa ja Suitsi mehelik salm ja teisalt Tammsaare ja Enno vormitu, udune ning naiselik keel.

Kuid need printsiibid peavad meie kirjanduslikus keeles kord ühte langema ja mitmekülgse, varjundirikka ning haritud keele sünnitama. See sünteetiline, ütleksin parem, et eelmise terminoloogiaga kokkukõlas olla, hermafrodiitlik kunstikeel on aga alles siis võimalik, kui mingisugune elav kultuurikeel on sündinud. Nii kaua aga, kui meie intelligentsi enese Eesti keele mõistmine on vaevaline ja ta esteetiline maitse ja täpikäigsuse püüd keeles arenematu, puuduvad ka tingi-

mused sellele haritule ning iseteadlikule kirjan-
duslikule keelele.

Sest plastiline, realistlik, kerge ja täpipäälne proosa, mille puudust nii tunneme, nõuab teatud määra kultuuri, mida meil praegu ei ole pakkuda. Keel psükoloogilisena nähtusena nõuab selleks, et tüübiliseks ja teravajooneliseks saada, et teda rääkiv rahvas kõige päält ise miskisuguse psüko-
loogilise tüübi oleks sünnitanud ning omad ise-
loomulikud kalduvused lähemalt välja harinud. Kuid meie oma murrete, kohaliste tendentside, koguni mitmesuguste antropoloogiliste tüüpidega oleme rahvas, kel on mõnesuguseid traditsioone, kuid kel puuduvad üleüldised kultuuritraditsioonid. Neid võib anda ainult see suur assimileerija ja ühtesulataja, see suur surutõrs ning kultuuripaja — Uueaja Linn.

Kõike seda, mis siin pääasjalikult keele kohta öeldud, võib ka stiili kohta öelda. Kahtlemata ripub siin tulevikus nagu siinamaalegi palju kirjaniku isiklikkudest kalduvustest ja ajajärgu valitsevast kirjanduse voolust. Kuid linn, uus läbielamiste tempo, uus psükoloogia, mis tõepoolest kirjaniku isiklike kalduvusi ning uut kirjanduse voolu määrabki, ei jäta end ka siin ilmutamata.

Igatahes ei või homsepäeva kirjandus enam eilse kirjanduse vaimust kantud olla. Sest siin ei ole kõne ainult kahe kirjandusliku voolu, vaid kahe kultuuri kokkupõrkamisest. Uus, iseteadlikum eluenergia nõuab enesele uut, iseteadlikumat kirjanduslikku vormi. See loob enesele uue teh-
nika ja meetodi, uue keelilise ning stiililise välja-
valiku. Ja kui ka endine kirjanduslik vorm vana inertsi mõjul veel kauagi elumärke peaks aval-
dama, siis on ta igatahes loova kunsti püha tungla ammugi enese käest äraandma pidanud.

Ja kesk sarnast võitlust iganud traditsioonide

vastu tõuseb meis igatsus äraigamata kultuuri-traditsioonide järele. Kuid kui vaesed siin enese tunneme olevat! Meie rahvaluule võib meid ainult mõne luulelise motiivi ja meeoleolu ning grammatilise vormiga rikastada. Meie kunstkirjandus ei suuda sedagi. Sest on ju enesestki selge, et see elujulge liikumine, mida omas uuemas kirjanduses näeme, Eesti endistele kirjanduslikkudele traditsioonidele midagi ei võlgne. Võib koguni öelda: Noor-Eesti on oma ülesande suutnud täita, h o o l i m a t a neist traditsioonidest.

Kuid seda, mis meie oma kirjanduse ajalugu võlgu jääb, peab euroopalise kirjanduse histooria tasuma. Aastatuhanded vaimlist tööd, terved Serapeumid täis koltunud raamatuid! Kuid kirjanduslikud nähtused, mis oma ajajärgu kõige kõrgemat kunstilist kultuuri edustavad, ajajärgu eluenergia kõige suursugusemat avaldust pakuvad, ei lähe iial vanaks ega koltu sisulikult. Nende *chefs-d'oeuvre* ide riivlid on otsekui trepiastmed, mida mööda vormi janunev inimese mõte ikka kõrgemale ja kõrgemale on tõusnud. Rännates nende tööde sihi järele jõuame tänasepäeva ristteele ja aimame loogilist edenemisvõimalust.

Aga need tööd lohutavad meid ühtlasi ka kesk elu väiklast ja tihtipääle sihitut võitlust. Väsid es tänasepäeva kriitilistest tõdedest ja oleviku väikeste väärtuste ümberhindamisest, tuleme ikka ja ikka klassiliste tööde juure tagasi, mis omas selguses nii kättesaadavad ja äravõidetavad näivad, kuid mille olemasolu tõepoolest imeks tuleb lugeda.

1912.

„KALEVIPOEG.“

MÕTTED TEOSE PARANDAMISE PUHUL..

1.

Professor ja luuletaja August Ahlqvist ei olnud koormatud eksimatu arvustuse instinktiga. Mitmed kirjandusloo tundjad süüdistavad teda otsekohe Aleksis Kivi õnnetus saatuses: ta ei jätnud iial juhusit tarvitamata, et Soome suurima kirjaniku muredest vaevatud hinge veel oma tömpide arvustustega torkida. Kuid olgu kuis on, igatahes on Ahlqvist omas Eesti kirjandusloo kavandis (Suomi, 1855) mõnd nähtust nii tabavalt puudutanud, et ka veel nüüd, kuuskümmend aastat hiljem, ta otsustele alla võime kirjutada.

Ahlqvist on esimene ja õieti ka viimane, kes Eesti rahvaluule kehvusi, võrreldes Soome omaga, selgelt on näinud ja niisama selgelt sõnastanud. Need on, kõike muud ebaolulisena kõrvale jättes, tõulised põhjused. Ta on Läänemere soomlased jaganud kahte rühma: esiteks karjalased (ja, lisaksin, setukesed, ning teatud osa lõuna-eestlasi) ja teiseks jäämid, kuhu kuulusid hämalased, vepsalased, vadjalased ning eestlased. Kahtlemata on viimasil hõimkonnil vähem hingeelulisi eeldusi rikka rahvaluule loomiseks. Need on loomult luulekehvemad, kuivema mõtteilma ning mahlatuma tundmusega hõimud.

Julius ja Kaarle Krohn on seda Ahlqvisti väidet ainult pehmendanud, kuid vist mitte põhjalikult ümber lükanud.

Palju hiljem pärast Ahlqvisti on arvamist avaldatud, et hämalased otsekohe Eestist üle mere Soome on rännanud: seda tõendavad nii keelelised kui muud andmed. Nii oli see siis eelajaloolisel järgul kõige kaugemale lääne tunginud suguvõsa, loomult hakkavam ja tegelikum, miski mõttes Soome „preislased“, kelle külm veri, võib olla, allaheidetud pärismaalaste omast veel lisa sai. Nende järele tulid aga passiivid, tegelikult algatuskehvemad, kuid sisemiselt, võib olla, erkamad suguvõsad. Slaavlaste pääletungimisel suruti nad kokku, rahvustati ümber, ja neist jäid nii Soome, aga iseäranis Eesti ida piiril ainult väheldased riismed järele. Ühtlasi ei jätnud nende keele ja mõttekujutusse Slaavi lopsakas vaim mõju avaldamata.

Ajaloolisel ajal ainult jätkus see hingeeluline erinemisprotsess. Kõik eeldused olid Ida-Soomes lopsaka ja edenenud rahvaluule sündimiseks kohasemad kui meil. Nii geograafilised kui ühiskondlikud olud olid sääl ainult omased edendama primitiivi looduseromantikat, passiivi vaatlust ja hulgalist vaimutööd; kuna meil kõik selle vastu rahvuse lapsepõlve meeoleu pimestas ning kollektiivi mõttetööd segas. Meil ei tõusnud rahvalik kunstiloomine iial sellele astmele, et tõsiseid mehi tööna oleks huvitanud. See jäi tüdrukute ja naiste ajaviiteks, sisuliselt lüüriliseks, vormiliselt algeliseks. See isikuline ja mõistuslik kalduvus, mis häid lootusi Eesti tuleviku kunstkirjanduse kohta äratas, oli kõige suuremaks takistuseks rahvaluule sündimisel.

Seda saatuslikum, et ka see, kes uue aja koidikul Eesti rahvaluule põhjal uut teost, rahva-eepost tahtis luua, neid tõu tunnuseid veel iseäranis rõhutatud kujul eneses kandis. Kreutzwaldi luuletaja iseloomu eraldas Lönnoti omast veel suurem kuristik kui Eesti rahvaluulet Soome omast.

Väliselt võiks mõlema suurmehe tegevuses ometi huvitavaid ühinemiskohti leida. Mõlemad olid arstid. Mõlemad elasid eemal kultuurielu keskkohdadest, üks Kajanis, teine Võrus. Mõlemal olid eelkäijad rahvalaulu liitmise alal: Topelius-vanem ja Fählmann. Mõlemad leidsid alles lõpuliku tee oma kodumaa ida serva rahvaluulega tutvudes: Vene-Karjala ja Vene usku Setumaaga. Lönnrot kirjutas „Kalevala“ kaks korda: esimeses oli 32, teises 50 laulu. Samuti oli Kreutzwaldil mitu „Kalevipoja“ kavatsust: 12-nes, 15-nes ja 20-nes loos. Ja ometi, hoolimata neist haruldastest ühtesattumustest, kuis erinevad mõlema suurmehe vaimlised isikud!

Ahlqvist on juba Lönnroti ja Kreutzwaldi elades ja veel enne kui „Kalevipoeg“ oli ilmunudki, tabavalt nii ühtluse kui erivuse pääle tähendanud, mis oli mõlema tegelase vahel. Ta leidis vahet esiteks selles, et „Kreutzwaldi siinamaale avaldatud rahvalaulud pole nii täielikud, nii suureväärtuslikud kui Lönnroti omad; ja teiseks selles, et esimesel puudub viimase keeleteadus, niisama nagu see jälle ei ole näidanud enesel olevat seda luuleandi, mis on Kreutzwaldil“.

Siin on küllaltki teravad piirid tõmmatud. Lönnrot oli rahvalaulik, Kreutzwald — luuletaja; Lönnrot — kokkuliitja, Kreutzwald — artist. Ühel pool süvenemine rahva loovasse hinge, teisel isiklik loomine. Lönnrot oli kogu oma olemusega pöördud mineviku poole, oli „viimne runolaulja“, nagu on öeldud, ja „ei saanud kõigè vähematki aru esteetilistest teooriatest“, nagu ise tunnistas. Selle vastu olid Kreutzwaldi silmad pöördud tuleviku poole, ta oli renessaanssi mees, kes kõigist kunsti hää- ja kurja-tundmise puu viljust oli maitsnud. Kreutzwald oli liig modern ja edumeelne, Lönnroti olles äärmiselt ebamoodne

ning „vanameelne“. Lõnnrot sammus aastate kaupa Karjala saludes, säärsoapad jalas ja kase-tohust paun seljas, oli rahvamees läbi ja läbi, oskas suure hulga „Kalevala“ teisendid pääst ja löi täiesti rahvalauliku kombel, kui harva oma-pääd midagi ette pidi võtma. Selle vastu oli Kreutzwald kabineti luuletaja, iga rahvalik kõne-kään sai ta sule all karge kõla ja iga kaldumus rahvalaulu poole (näit. „Sõda“) kannab ainult teoreetilise rahvalaulu tunde tunnuseid.

Meil pole õigust Kreutzwaldile etteheiteid teha, kuid ta töö mõistmiseks peame igatahes ta isikut mõistma. Nagu öeldud, olid selles kõik tõu iseäraldused veel mitmekordselt rõhutatud. Otsekui Eesti rahvaluule ei suutnud jutustada, nii ei suutnud seda ka Kreutzwald. See paistab kõigist ta töist, alates „Ennemuistsete juttudega“ ja lõpetades „Paari sammukese“ või erakirjadega. Ta võib ainult kirjeldada ja seletada. Tal puudub otsekohesus suuremal määral kui ühelgi Eesti kirjanikul. Ta on liig galant aine vastu, ta rää-gib lillekeeli, ta kordab, eietab, laiub nagu rahva-lüürik. Ja just tema pidi eepose kirjutama!

Kreutzwald pidas „Kalevipoega“ oma elu päätöoks. Usaldame öelda, et ta oma päätöö võõralt tegevusalalt oli valinud. Veel enam: Kreutzwaldil oli vähem eeldusi selleks tööks kui ühelgi teisel meie mineviku kirjanikul, kui ainult ta ülev usaldus ja raugematu püüd maha arvata. Kinnitan koguni: isa Jannsen oleks paremini selle ülesandega toime saanud, kui tal vähegi arusaamist oleks olnud rahvaluulest. Ta oli lähemal rahva hingeelule kui Kreutzwald. Ta poleks „Kalevipoja“ materjaale vähemalt mitte lüürilise vesisuse ja ro-mantilise paatosega rikkunud. Üksainus mees oli veel, kes „Kalevipojaga“ halvemini oleks valmis saanud kui Kreutzwald, nimelt Fählmann.

Nagu Kreutzwaldil õiged tehnilised eeldused ta ülesande jaoks puudusid, nii oli see talle ka vaimult võõras. Ta ei suutnud iialgi rahvalaulu tõelist stiili, selle sisemist hinge tabada. See oli ja jäi talle võhivõõraks maailmaks, ilma et tal enesel sellest aimugi oleks olnud. Kogu eluaja arvas ta rahvalaulu midagi muud olevat kui see tõepoolest on, ja ta suri, ilma et eksitusest iial teada oleks saanud. Veel enam, oma teosega parandas ta selle eksiarmamise järeltulevale põlvele, kes seda ainult on suurendanud, kelle maitse selle mõjul täiesti on virildunud ja kes lõppeks õiget rahvaluuletki ainult „Kalevipoja“ vääripismi läbi on osanud hinnata.

Nõnda siis võiksime kokkuvõttes öelda: Esiteks, Eesti rahvaluules ei leidunud andmeid, mis oleksid kohased olnud sellelaadilise rahvaeepose jaoks, nagu tahab seda olla „Kalevipoeg“. Ja teiseks: Kreutzwaldil ei olnud neid rahvaeepose looja omadusi, mis ta ise ja tema järele ta hindajad on oletanud tal olevat.

2.

Ometi ei või eelmisest järeldada, et võimatu oleks olnud Eesti eepos, täiuslik, ideaalne teos, mis ainult sel maapinnal oleks võinud tärgata ja ainult selle rahva hinge vastata. Ei ole ühtki rahvast, kelle mineviku mälestused, mõttekujutus ja keel nii vaene oleks, et neist suur meister õigel ajaloo silmapilgul geniaalset teost ei võiks luua, mis kogu rahvuse hinge sisaldaks, olles ta ajaloo ja luule, usu ning teaduse peegeldus. Ka meil olid selleks olemas kõik eeldused, kuigi see teos loomata on jäänud ja vist jääbki.

Missugustel tingimustel oleks sarnase töö

algataja võinud õnnestada? Kõige päält, ta oleks pidanud mõistma meie tõu iseäraldusi, et neid põhjalikult kasutada. Ta oleks pidanud tundma, kui nõrk oli meie rahva eepiline kujutusvõim ja liitmise anne. Tal ei oleks pidanud olema üleüldse suuri illusioone selle rahva võimes, omi mõttekujusid kunstiliselt liig kõrgele arendada. Sellepärast oleks ta pidanud aineliselt ja vormiliselt täiesti vabalt looma, ilma end sidumata rahvaluulega, sellest ainult sarnast materjaali tarvitades, mis isikuliseks ümbertöötamiseks kohane. Teiseks oleks ta teose hinge määramisel veel teravamini tõu iseäraldusi arvesse pidanud võtma. Ja need iseäraldused oleksid osutanud, et siin ei kõlba eeskujuks nii klassiliselt selge Greeka eeposte toon, kui ka „Kalevala“ laulutarkade sügavakõlaline maailm. Ta oleks neist mõlematest järsult ja teadlikult pidanud eralduma, nagu on ajalugu meid neist eraldanud. Mitte Joonia rapsodide, mitte uduse Ossiani ja muistsete runolauljate, vaid orjarahva eepos! Ja, kolmandaks, see ei oleks pidanud üleüldse olema salmitud teos, milleks ained ja traditsioonid puudusid, vaid pigemini eepiline romaan.

Võib olla, oleks sel kujul mõni suur meister võinud luua teose, kus oleks süntetiseerunud kogu meie keskaja fantastika, kasutades krati, rahaaugu, rehepapi ja Kavala Hansu lood, küllastades selle materjaali jõhkra teoorja rõveda huumori ning pilkega. Siia oleksid sündinud jutud Suurest Tõllust ja igatahes pool „Kalevipoja“ materjaalest, kõik lood Kikepära soost ja Raudojast, käikudest põrgu ja minu pärast ka maailma lõppu, kui aga seda materjaali rahva-psükoloogia seisukohalt käsitada. Siia oleks võinud palmida hulka rahvaluulet üksikutena episoodidena, õitsi- ja rehelugudena. Selle materjaali oleks võinud siduda kindlalt meie

minevikuga ja, kui tarvis, ka miskisuguse ajaloolise allegooria teenistusse panna. Kuid seda oleks pidanud iseloomustama kõige päält isesugune vaatlusviis, naturalistlis-eepline vormiliselt ja koomilis-fantastiline sisuliselt. Ning ma ei kahtlegi, et sel viisil oleks võinud sündida suur kunstteos, meie rahvuslik piibel, monumentaalne ja vägev nagu Charles de Costeri „Ulenspiegel“, kes sel kujul Belgiale rahvusliku eepose andis.

Et meil midagi sarnast ei sündinud, teame kõik. Kreutzwaldi juhtisid otse vastupoolsed püüded. Midagi ei võinud talle vastikum olla rahva suust saadud juttudes, kui just teoorja vaimu pitser kogu Kalevipoja olemuses, keskaegne vanapaganafantastika ja kiriku ning lossi vari ta mineviku väljavaadete kohal. Mitte seda polnud ta otsinud ja mitte seda ei tahtnud ta leida! Kõige jõuga püüdis ta oma maailma sellest maailmast eraldada, kõrvaldades, mis kõrvaldada võis, ja „ilustades“ ning „puhastades“, milleta läbi ei saanud.

Kuid ühes sellega oli Kreutzwald kaotanud ka selle usaldatava ainete ja meeolude piirkonna, milles liigub meie rahvajutt. Ta oli jäetud enese hoole, iga mõttetule tõugata, iga kirjandusliku eeskju avatleda. Loomulikult pöördusid ta silmad „Kalevala“ ja meie oma lüürilise rahvaluule poole. Kuid, nagu mäletame, puudus tal nende mõistmiseks instinkt. Jäi ainult meeheitlik simulatsioon rahvaluule varju all.

Liig kontuuritu oli see maailm, kuhu Kreutzwald nüüd eksis. Mitte üksi paganust, vaid isegi vähegi rahuldavat ebausku ei suutnud see ratsionalist näidata. Igas Setu laulus, mis vestab neitsi Maarjast ja Jeesusest, on enam muistse paganuse sisemisest olemusest, kui Kreutzwaldi Taara või Vanemuise nime kurjasti tarvitamises. Kristlik ja ratsionalistlik vaim võistleavad ses teoses. Kuis

võis Kreutzwald isegi tunda oma teose vale häälestust, kuis rabelda nende mitme maailma hab-raste lõimede vahel! Tunneme ta loomismetoodi:

Võttis pihu võltsi vallast,
Teise tüki tõe talust,
Kolmandama kuulu külast,
Laenas lisa meele laekast,
Mõtte mõisa magasista.

Viimane rida on nii äraandlikult õige, kuigi ehk vähe teisiti kui Kreutzwald oleks tahtnud öelda.

„Kalevipoja“ stiililisi vankumisi on juba varem rõhutatud. Seda ekslikum nende vaade, kes „Kalevipoja“ vormi vigu rahvaluule nõrkustega seletavad. Nõnda vabandatakse, et kui „Kalevi-poeg“ peab olema rahvaluule, siis ei peagi talle mõnesuguseid vormipuudusi ette heitma, sest „rahvas loob“, kuid ei mõtlegi „stiili tegemise“ pääle jne. Milline lapselikkus! Rahvaluule sisu ja kuju ei ole mitte arenematu, vaid esitab omal alal just täiust. Rahvaluulega ei või midagi vabandada, see ainult kohustab. Rahvaluule ei „tee stiili“, sest ta on stiil iseenesest. Lugegem ja imetlegem selleks „Kalevalat“!

Ja just siin leiame Kreutzwaldi kõige nõrge-mad pooled. Ta ei tundud rahvaluule piire, ta on neist ühtsoodu üle läinud. Ta teeb „stiile“, ta liialdab, ta ei tunne üleüldse seda maailma, mille nimi on rahvaluule. Kõik võtab ta silmi ees roosa romantilise värvingu või upub ossianlikus paatoes. Võrrelge ainult „Kalevalat“ „Kalevipojaga“, kuu-lake kaja mõlemal mänguriistal, et vahet mõista. Siin on F. Ohrti järele kaks piltlikku näidet:

Niin päivänä muutamana,
Huomenna moniahana
Itse Ahti Lemminkäinen
Lähtevi kalankutuhun,

Kalevala, 12 r. v. 7—10.

Ämariku palgepuna
Palisteles pilvesida
Vikeliste viiruliseks,
Kullakarva keeruliseks
Uue päeva iluduseks,
Kui ju Kalevide poega
Ärksail silmil asemelta
Kargas üles kõndimaie.

Kalevipoeg, 11 l. r. 1—8.

Üks ja sama sisu mõlemal pool, kuid eelmises näites näpp ja asjalik esitus, nagu rahvalaulus ikka, teisel pool aga ülespuhutud, sisutu vaht nagu mõnes ooperi librettos, mis on elundlikult võõras rahva mõttekujutusele.

Viimane pahe on aga meie rahulolematuse üks suurimaist põhjustist, kui on kõne Eesti rahvuseposest ja ta paranduskatsetest.

3.

Hoolimata teose kõigist ülemal mainitud puudustest, on „Kalevipoja“ hindamisel poolesaja aasta jooksul järjekindlalt tema kasuks eksitud. Ainust erandit esitavad esimesed arvustajad, „mustad kuued“ ja „kiriku hakid“, kelle vaadet veel rahvusliku imetluse udu polnud seganud. Kuid ka nemad tegid etteheiteid selles mõttes vale sihil, et Kreutzwaldi ennast lugulaulu väljamõtluses süüdistasid. Nagu oleks see küsimus nii tähtis! Seda enam oleks põhjust Kreutzwaldi austada, kui ta geniaalse teose algusest lõpuni „omast pääst“ oleks loonud!

Peatselt aga muutus ka selle poolest vaatekoht. „Kalevipoeg“ sai miski rahvuslikuks pühaduseks, fetischiks, Kaaba mustaks kiviks, mille taevalikku algupära pidi ainult uskuma. Teose sündimine peitus muinasjutulisse linikusse ja ta

mõju liialdati otse uskumattuseni. Teoloogid, kel kogu meie rahvusliku liikumise kohta nii haruldaselt suur mõju on olnud, võtsid ka vana ratsionalisti ja papi-vaenlase toote kohe oma kaitse alla. Nad hakkasid ka „Kalevipoega“ sellesama skolastilise metoodiga „uurima“, mida jumalasõna asjus tarvitama olid õppinud. Ja nii siis käsitleti küsimusi: „mitu korda esineb arv 7 „Kalevipojas“, „kas oli Kalevipoeg maailma lõppu otsides Gröönimaal“ jne. Esteetilise süvenemise aset täitis mäge ja lääge pastorlik paatos. Ja nõnda tarvitati väljavõtteid „Kalevipojast“ oma väikekodanliku moraali jutlustamises, vaheldamisi kristliku jumalasõnaga. (V. näit. J. Tischleri „Missugused kõlbulised arvamised paistavad meile Kalevipojast silma,“ 1887.)

Iga vähemagi arvustusliku tungi vastu leiti kaitset oletuses: missugune „Kalevipoeg“ veel siis oleks olnud, kui ta „õigel ajal üles oleks kirjutatud“! Iga vähemagi märkuse najal „Kalevipoja“ sünniloost loodi terveid usuõpetusi. Ja nii siis sündis vagajutt, et Fählmann eepost, mida oma haruldase mälu pääle lootes pool eluiga pääs oli kannud, üles ei suutnud kirjutada, vaid enesega hauda viis. Seesama Fählmann, kes isegi Koidu ja Ämariku lugu (kui selles üleüldse midagi rahvalt on saadud) rahvalikult pääs ei suutnud hoida!

Rahvusliku meeolelu tasandumisega jäi vaatekoht „Kalevipoja“ asjus ometi enam-vähem endiseks. „Kalevipoja“ mõju liialdati vana viisi. Mitte ükski meie kirjandus, vaid kogu olemasolu rajanes sel teosel. Kõige klassilisema kuju on see oletus leidnud V. Reimani väites, et alles „Kalevipoeg“ on Eesti rahva loonud“ (Eesti kirjandus, nr. 11—12, 1911). Missugune liialdus! Mitte „Kalevipoeg“ ei „loonud“ Eesti rahvast, vaid seegi oli üks nähtus sündiva, tõuseva Eesti

rahva elust. Ilma üleüldiste eeldusteta ei oleks ka „Kalevipoega“ ennast olnud ega poleks ta ka oma mõju võinud avaldada. Kui ka „Kalevipoeg“ — kujutame sarnast võimatust — 100 aastat varem oleks sündinud, poleks ta kesk orjapõlve pimedust miskisugust „Eesti rahvast“ võinud luua. Ainult neil ühiselulistel ja hariduslikkudel oludel, mis meil valitsesid minevase aastasaja teisel poolel, võis „Kalevipoeg“ ühendavaks lipuks saada. Ja sellest hoolimata, nagu teame, pole „Kalevipojal“ kunagi otsekohest, vahenditult mõju r a h v a laialistesse ringkondadesse olnud. Ta oli selleks liig ebarahvalik, huvitusetu ja teoreetiline. Väljaspool Eestit on „Kalevipoeg“ Eesti n i m e v a h e s t kümme-konna kabineti-teadlase kõrvus tuttavaks teinud. Kas meil sellest oluliselt miskisugust kasu on olnud, see apteekri-mööduline asi jäägu juba otsustamata.

Nõnda on poolsada aastat välise surve ja sisemise jõuetuse mõjul meil „Kalevipoega“ liig kõrgelt hinnatud: see oli ju tõesti veel ainus Magna Charta, millest meeletult kinni hoiti. Kuid ajad on muutunud, ja nüüd pole vist enam hädaohtlik öelda, et see dokument täiesti eht pole. Ei tule mitte kurta, et Kreutzwaldi suurteosele praegu niisuguse hooga kallale tungitakse. Otse selle vastu, peab kahetsema, et seda nii hilja tehakse. See näitab, et meie välimine ja sisemine edenemine liig aeglane on olnud. See on tunnistuseks, et see rahvas, kelle „Kalevipoeg“ „lõi“, veel siia maale pole täiesti omapärase vaimueluga rahvuseks kujunenud. Sest vastasel korral oleks ta ammu juba „Kalevipoja“ enese vastu protesteerinud.

Kreutzwald kirjutas kord Koidulale: „Ses tükis tohime meie teine teist trööstida: et kolm põlve varem olime laulnud kui lugejad saivad

sündima“. Tõepoolest on neid küllalt loetud, kuid kuni tõeliseni arvustuseni pidi tõesti paar sugupõlve mööda minema. Oli tarvis palju vaimlist käärimist, ideede murdumist sarnastes prismides, millest meie rahvuslikkudel laulikutel aimugi ei võinud olla, kuni selleni oleme jõudnud. Ärgu imestatagu, kui see arvustus oma hilisuse tundes vahest on liig kare ja järsk!

Tõesti, see on pikk teekond, mis noorem põlv läbi on käinud. Meie nõuded ja maitSED on eristunud, ja kui ka mõned aated endisteks on jäänud, siis ei pea nõudma, et me neid just samas algelises kujus tunnistaksime nagu meie eelkäijad. Meie armastus rahvusliku aate ja mineviku vanavara vastu ei ole sugugi nõrgem kui vanema põlve oma, — muidu ei tegutseks me üleüldse mitte nii visalt selle vanavara kallal, — kuid see armastus on teist laadi. Meie tahame oma kiindumuse kohta teadlikud olla, meie ei või pimedast pääst armastada. Ja sellepärast on täiesti ülekohtune, laiemate hulkade rahvuslikku viha meie vastu äratada, et meid sellega ühel hoobil surnuks teha, nagu koosolekutel ja ajalehe päevakajades on katsutud.

Me mäletame, mis meie eelkäijad „Kalevipoja“ äratavast ja ülendavast mõjust on rääkinud. On tõesti liigutatav lugeda Hurti mälestusi ta esimesest tutvunemisest „Kalevipojaga“. Kuid see, mis välistel oludel, tuha all lõkendava rahvustunde mõjul nõnda oli, ei tarvitse nüüd enam olla. Meie mälestused on juba teist laadi. Olen huvitusega lugenud neil päivil oma „Kalevipoja“ eksemplaari, mis olen muretsenud neil eluaastail, mil nii minevik kui tulevik veel ühesuguse unistuse linikuga oli kaetud. Mis paelus mind siis selles raamatus, missugused read olen alla kriipsutanud? Kahtlemata, siis tundsin ka mina ühes oma kaaslastega

suurt huvitust „Kalevipoja“ vastu, kuid ühtlasi ei suutnud juba siis see teos mu isamaalist vaimustust vastata. Olime palavad rahvuslased, olime pärinud vanemalt põlvelt usu „Kalevipojasse“ nagu rahvuslikku püüblisse. Lugesime siis seda raamatut, tahtsime uskuda, kuid poolikusetunne täitis rinda. Küsisime, ei leidnud kustust. Nõudisime tuleviku tõde, meile vastati mineviku romantikaga. Ja lõppeks mõistsime, et sel raamatul meie aktiivsest rahvuslikust tundmusest lõkendavale südamele midagi polnud öelda. See oli meile „kirjandus“ nagu paljud teisedki raamatud, ja kahjuks veel nõrgemat laadi kui palju muud, mis võõrsiltki võis laenatud olla.

Sest paljas tendents, aateline siht, mida esteetiline vorm ei kannu, on ikkagi liig ebausaldatav voorus, kui on küsimus kunstteose tulevikust. Tarvis on ainult, et meie rahvusliku tundmuse toon muutus, et „Kalevipoeg“ meile juba ebahuvitavaks ning kõrvaliseks nähtuseks sai. Tarvis oli, et meie rahvuslik tundmus erines ja süvenes, et „Kalevipoeg“ meile just rahvuslikust seisukohast ebakohaseks ning koguni kahjulikuks sai. Sest see teos on ainult pääliskaudselt, aine ja sihi poolest rahvuslik, kuid ta esteetiline olemus on ebarahvuslik, germaaniline, sellega rahvuse-vastane. Rahvusliku kultuuri, omapärase vaimuelu ja tõutunde nimel tõstame protesti teose vastu, mida meie rahvuslikuks lugulauluks on nimetatud! Kui vanem põlv sellest aru ei taha saada, siis on see jälle üks ilmuvus ülepääsmatust kuristikust sugupõlvede vahel.

Oleme üle elanud aja, kui kirjanduslikku teost ainult ta aine või sihi pärast väärtuslikuks pidasime. Nõuame sellelt kõige päält esteetilisi voorusi, olgu kõne ka rahvaeeposest. Ja sellepärast, kui te soovite, et „Kalevipojal“ ka tulevikus

mõju oleks, kui te soovite, et ta ka tulevikus sedasama Eesti rahvusliku mõtte põletispunkti kehastaks, mis siinamaale, — siis looge ta uuesti ümber, edendage välja ta isamaalise tendentsi kõrval ta esteetiline pool. Vastasel korral unustub see teos ikka sügavamale sellesse ükskõiksuse tolmusse, kus ta on juba praegugi suurema osa nooresoo teadvuses.

4.

Tean küll, et siin põhjaliku mitte-mõistmise ja vaenuga tegemist tuleb teha. Kuid see ei peaks veel kohutama. Tean ka, et siin arvustuse põhjusi kõige päält hoopis mujalt otsitakse kui „Kalevipoja“ puudustest, et asi jälle erakondliku ilme saab ning kired lõkendama löövad. Kuid kõik see on sarnasel puhul paratamatu.

Mis põhjusel peetakse siis kinni praegusest „Kalevipojast“ ja miks ollakse põhjaliku paranduse vastu?

Olen kindel, et „Kalevipoja“ puutumattuse kõige ägedamad kaitsjad just need on, kes teost ennast õige vähe tunnevad, kel selle vastu vähe tegevat huvitust leidub; kes harva ta kätte võtavad ja vaevalt iial ühe hooga, ilma pooleli jätmata läbi on lugenud, kõnelemata 3—4-kordsest lugemisest, mis alles õigustaks „Kalevipojast“ kunsttööna kõnelema. Nende suu kaudu räägib traditsiooni austus, usk, arvamine ja hää soov. Nad peavad isamaaliseks kohustuseks ja hääks kombeks, kõige vastu vaimustust avaldada, mis aga kuidagi rahvusliku asjaga on seotud. Nad otsustavad selle ülistuse suggestiooni mõjul, millest eemal oli kõne, ilma et eneselegi tihkaks tunnistada, et nad teost ise pole lugenud. Kust peaks nad siis teadma, et „Kalevipoja“ kompositsioon on vilets ja eepos

ühtlasena teosena on kehv ning sisuvaene! Nad pole seda ühtlasena teosena üleüldse lugenud ja ei või sellepärast ka otsustada. Neile on küllalt, kui tunnevad sellest mõne isamaalise või kõlblise seinasalmi („Isamaa ilu hoieldes“, „Rõõm ja mure kaksikvennad“ j. t.). Ning päale selle, veel vähem kui „Kalevipoega“, tunnevad nad muud rahvaluulet. Sellepärast ei või neil ettekujutust olla, kui suurel määral „Kalevipoja“ vaim võltsimatu rahvaluule vaimust erineb. See ei näi üleüldse mitte nii kerge mõista olevat, kuna tihti ka need, kes erandlikult rahvaluulega tegemist on teinud (nende hulka ka Kreutzwald loetud), seda pole mõistnud. Aga meil, kus diletantism veel nõnda lokkab, on sarnased võhikud nii kunstkirjanduses kui rahvaluules esimesed otsustajad.

Nende leigete „Kalevipoja“ sõprade kõrval esinevad palavad. Nemad loevad „Kalevipoega“ enam kui tarviski. Nad süvenevad sellesse kui usuhullustajad Piibli tekstisse, sest olevaid ja olematuid väärtusi kaevates, seda seletades nagu kabbalad, kuni teosoofilisteni doktriinideni minnes ja vastuvaidluse puhul raamatuga vehkides nagu dervischid joovastuses. Mis nad siit küll ei leia! Iga lehekülje laseks nad kuldtähil trükkida, iga rea kriipsutaksid nad alla, et nende sügavat sisu rõhutada. Mida vähem nad „Kalevipoja“ keelelises segus selgust saavad, seda „sügavamaks“ ja „vanemaks“ nad seda peavad. Selle võimlemisega on tegemist teinud kõige päält mõned meie ärkamisaja vanemad tegelased. Kõige iseloomulisem sarnaste mõtteavalduste hulgas on küll Villi Andi raamat „Kes on Kalevipoeg, Suur Tõll ja nende kaastegelased?“ Et sarnastel „uurijatel“ vähematki käsitust pole „Kalevipojast“ kirjanduslikuna nähtusena, et neil teosest, sellesse ise pääni uppudes, miskisugust ülevaadet pole ja et neil üleüldse iga-

sugused eeldused esteetiliseks vaatluseks puuduvad, — see on liigagi selge.

Kolmandaks nimetaksin üksikuid spetsialiste: keeleteadlasi, maali- ja komponiste. Kes tahaks vastu vaielda, et „Kalevipoeg“ nagu iga vaimu-elu avaldus mõnele eriuurijale huvitust pakub või loova kunstniku mõttekujutust äratav. Kõige oma keelelise tohu-va-bohu hulgas pakub „Kalevipoeg“ ometi suure hulga sõnaraamatulist materjali ja mõnegi rahvaluulest pärit õige grammatilise vormi, mis praeguses keeles enam ei leidu. Kuid sarnane kaudne tähtsus ei või kirjandusliku nähtuse hindamisel veel määrav olla. Samuti on isenesest selge, et iga loov kunstnik, kel fantaasiat, igas vähemas kui mõtteavalduses võib enesele lähtekoha leida geniaalse kirjandusliku teose, maali või sinfoonia loomiseks. Kui aga „Kalevipojale“ just iseäralisi eeldusi selles oletatakse ja teost otse sellepärast väärtuslikuks peetakse, siis näitab see ainult, et siin jälle on tegemist eel- pool toonitatud rahvusliku eelarvusega. Niisuguse mulje jättis minusse igatahes R. Tobiase vaimustatud kirjutus „Raksa kalju rusikaga“ („Päevaleht“ nr. 11, 1911). Muidugi, „Kalevipojas“ on palju rohkem aineid komponistile kui ühelegi teisele kunstnikule, kuid see ei õigusta veel umbropsu otsustamist teose kirjanduslikust väärtusest. Selle hindamiseks on tarvis ometi isikuid, kelle erialasse kirjanduslis-esteetilised nähtused puutuvad, niisama nagu muusikalist teost, vähemalt selle tehnilist poolt, ainult spetsialistid võivad arvestada.

Neljandasse liiki asetaksin veel need, kes ainult ajakirjaniku poleemilise spordi või oma vaenlaste mõnitamise otstarbel „Kalevipoja“ vastu vaimustust avaldavad. Pean tunnistama, et mulle otse meeldis see päevakajanik, kes „Päevalehes“

avameelselt teatas, et ta „Kalevipoega“ iial läbi pole lugenud, kuid kelle kirjutusest sellest hoolimata ometi lugulaulu kaitse kostis. Pahem aga juba, kui Hoia Ronga kombel „Kalevipoja“ nimel kõik kinematograafi ja moderni pürotehnika abinõud tarvitusele võetakse („Postimees“ nr. 231, 1916) — ainult itsitavate kohvilaudkondade rõõmuks . . .

Sarnaste ja veel mitmet teist liiki „Kalevipoja“ „kaitsjate“ vastu peab kannatust ja visadust varuma. Siin on ees otse tükk pädagoogilist, õpetlikku ja kasvatuslikku tööd. Peab selgitama ehtsa rahvaluule omadusi ja demonstreeerima „Kalevipoja“ nõrkusi. Peab mõnede rahustuseks otse alguses selgel sõnal kinnitama, et kellelgi mõtet pole „Kalevipoega“ keeleuuenduste katsepõlluks teha, Aaviku „tuleviku Eesti keele“ tõlkida või Hindrey kombel parodeerida. Ja, mis mõnele veel tähtsam, peab osutama, et „Kalevipoja“ vigu ometi ka varem on tähele pandud, kuigi arg ja hell nende vastu on oldud ning paranduse ettepanekuid ei ole usaldatud teha. See ei tule mitte noorepõlve uhast ja üleannetusest, et nii ägedalt sellele suurteosele kallale tungitakse.

Sest see ei ole keegi muu kui V. Reiman, kes „Kalevipoja“ puhul kirjutab: „Suur ehitusmeister on palju võõrast materjali, mis looga sugugi ühenduses ei seisa, lisaks võtnud seinadele pikendamiseks ja majale suurendamiseks. Hulk sissejuhatusi ja rahvalaulude riismeid on loode sisse koetud, mis . . . „Kalevipoja“ jutule täitsa võõrad ja üleliigsed on. Selle läbi on lugu pikaks veninud, jutulõng saab tihti katkestatud ja kõnevool, mis lugulaulus hoopis tähtis, katkestatud. Ilma nendeta oleks hoone sirgem, nägusam ja ühetaolisem saanud, kuna ta praegu mit-

metpidi sopiline ja siiluline on“ (Kivid ja kil-
lud I, lk. 42). Samuti ei ole Reiman ka „Ka-
levipoja“ keelega rahul.

Teiseks peab tähendama, et kuigi Kreutz-
wald „Kalevipoja“ kokkuseadmise kallal ääretut
tööd on teinud, siis ta oma teosega ise iial päris
rahul polé olnud. Ta ei tarvitanud ka ise kunagi
kõike materjaali, mis suure vaevaga värsideks
oli liitnud. Nõnda jättis ta kohe alguses n. n.
„Esiande“, ligi 3300 rida välja. Pääle selle ei
ole ka kõik „Kalevipoja“ trükid ühesuurused.
Kreutzwald tõmbas teisest trükist ise 54 rida
maha.

Ja lõppeks olgu öeldud, et meil sugugi tar-
vis pole Kreutzwaldi varju karta. Ta poleks meile
mitte nii kuri kui arvame. Tema, kes juba täies
meheas uue kirjaviisi vastu võttis, kuna noo-
remadki rumalalt vastu vehkisid, ta mõistaks
meid. Ta oleks sellega nõus, kui meie vaate-
kohta võiks asetuda. Kinnitan seda kõike selle-
pärast, et Kreutzwald i s e „Kalevipoja“ paranduse
üle tulevikus on kirjutanud ja seda otsekui hääks
kiitnud. Ta ütleb nimelt kirjas A. Schiefnerile
(30. aug. 1857) „Kalevipojast“ rääkides sõna-
sõnalt: „Anderikkamad töölised (Bearbeiter) või-
vad hiljem asja paremini teha, kui kord tee
ette on aetud.“ Ja jälle teinekord (17. okt. 1858)
kirjutab ta Schiefnerile: „Meie tahame loota, et
edaspidi paremad jõud vana jutu kirjutamisega
tegemist teevad ja kõik sündmatused välja roogi-
vad. Peaksid teised laulud (VI—XX) Öp. Eesti
Seltsi arhiivis ilma trükkimata vedelema jääma,
siis võidab tulev läbitöötaja minu eeltöödest seda
kasu, et ta kaaose sarnasest materjaalist suurema
kergusega teesid üle võib vaadata, mida ta käima
peab.“ (Väljavõtted V. Reimani järele „Eesti
Kirjandusest“ nr. 11—12, 1911).

Kõik see õigustab säält kohalt jätkama, kus Kreutzwald peatas. Tehke trükivalmis ta pooleli jäänud käsikiri, lõpetage teose viimistlus. See ei pea takistama, et töö juba kord on trükitud. Kreutzwaldil ei olnud nii palju õnne kui Lönnotil, kes ise veel „Väikese Kalevala“ järele püsivaks jääva „Suure Kalevala“ välja suutis anda. Andke siis nüüd „Vana Kalevipoja“ järele „Uus Kalevipoeg“.

5.

Käesolevate veergude ülesanne ei ole mitte üksikasjalikke ettepanekuid teha „Kalevipoja“ parandamise kohta. Neid katseid sisaldavad juba Aaviku ja Veski kõned ning Visnapuu kirjutus „Eesti Kirjanduses“. Küsimus on selleks veel liig algastmel, tuleb enne veel palju põhjusemõtteliselt rääkida ja polemiseerida. Pääle selle ei võiks üksi ülevaatlik artikkel üksikasjalisi ettepanekuid ses küsimuses sisaldada. Sest kümme korda kergem on üles lugeda, mis „Kalevipojas“ muutmata võib jääda kui muutma peab: nii suur on ta puuduste arv. Olgu siin ainult mõningaid põhjusemõtteid kõige üleüldisemates joontes puudutatud.

Tõepoolest, mis ei nõuaks „Kalevipojas“ ümbertöötamist, kuhu ei peaks siin küll kinni hakkama, et uuesti hinnata ja otsustada, alates sündmustiku ja juhtiva ideega ning lõpetades keele ja värsitehnikaga! Kuid kõige päält olgu määratud üks juhtmõte: parandused olgu juhitud esteetilisest vaimust. Kõik muu, kõlblus, patriotism või ka takistav pieteet Kreutzwaldi teksti vastu, ei peaks määravaks olema.

Ometi annab ka sõna „esteetiline“ veel küllalt võimalust eriti mõistmiseks. Missugune peab olema „Uue Kalevipoja“ idee, sisu ja vorm?

Põhjaliku kaalumise järele peab vastama, et see peaks olema umbes sama nagu ta on praegu, kuid sarnasena, nagu ta Kreutzwaldile ainult ideaalina viirastas, nagu ta oleks selle soovinud olevat, kuid iial täide ei suutnud saata. Arusaadavalt peaks aineks umbes sama materjaal jääma, mis praegu, sest vastasel korral oleks mõttetu rääkida „Kalevipoja“ parandamisest. Pääle selle peaks ka seisukoht selle aine vastu olema umbes sama, mis Kreutzwaldilgi, s. o. siin peaks antama allegoorilis-sümbooliline kujutus Eesti rahva eelajaloolisest saatusest, mille keskkohaks oleks tegelase või tegelaste traagiline elukäik, fataalne langemine. Tuleb kinni pidada Kreutzwaldi ideaalset Kalevipoja tüübist, sest nüüd oleks hilja rahva Kalevipoja tüübi juure taganeda, kui jällegi hoopis uut teost ei taheta luua.

Kuid selle ühtlusega lõpeb õieti kõik, mis praegusest „Kalevipojast“ uude tuleks laenata. Mitte üksi, et endist materjaali tuleb puhastada ja selle hulgas valida, vaid sellele tuleb ka uut juure panna, sest endisest ei jatku. Just viimane asjaolu on olnud põhjuseks, miks mul kunagi pole olnud iseäranis suuri illusioone „Kalevipoja“ parandamise kohta. Praegusel „Kalevipojal“ ei ole nimelt mitte küllalt materjaali, sündmustikke ja ideed. See teos on liig tühistest ainetest kokku liidetud, ta on liig õre, õhuke, sisuvaene, vesine, teoreetiline, suure vaevaga nii pikaks venitatud. Ükski vorm, olgu kui hiilgav tahes, ei suuda seda kehvust peita.

Ka ühegi teise eepose kompositsioon ja keel pole lõpuni laitmatu. „Iliases“ leiame halbu kordumisi ja ta keel ei rahulda klassilisi Greeka keele sõpru. „Mahabharata“ on nagu troopiline rägasitik, kust keegi läbi ei suuda rabelda. „Eddad“ on liig katkelised ja ei paku üleüldse ühiseid teoseid.

„Nibelungenlied“ on liig kuiv, madalatiivaline, luuletu. Ka „Kalevala“ kompositsioon pole eeskujuline, sest siin on mõnedki kohad liig pikale venitatud, teised liig kokku surutud, sisaldades liig suure määra sündmusi ja vahekorra-kirjeldusi liig kitsal alal. Kuid kõik need etteheited näitavad, et neis teostes just midagi on, ainult seda materiaali pole suudetud õigestes proportsioonides kasutada. „Kalevipoja“ sisulisest materiaalist ei võia aga iial jätkuda eeposele. Selle aine ja idee kompleks on liig nõrk, et nii suurt teost kanda. See on novell, mis romaaniks paisutatud.

Kui „Kalevipoega“ tahetakse huvitavamaks ja väärtuslikumaks teha, siis peab teda kõige päält sisurikkamaks tegema. Praegu pole tal sündmustikku, tegelast ega ümbrust. Missugune nonsens peitub juba ta päälkirjas: Kalevipoeg, tihtipäälle koguni kahes osas kirjutatud! Mis ütleme sellele naiivile, kes küsima juhtuks, mis on meie rahvusliku kangelase nimi? Peaksime vastama: Ta oli ühe tundmatu isiku Kalevi poeg, tal enesel nime polnud. Kes „Kalevipoega“ tahab parandada, peab kangelast kõige päält enesele isikuna ette kujutama, olgu ka üliloomulise. Ta peab talle leidma nime, usaldatava ümbruse ja täitma ta eluloo üksteisest järgnevate sündmuste loogilise reaga. „Kalevipoja“ t i h e n d a m i s e k s tuleb tarvitada rahva suus leiduvaid sellekohaseid riismeid (nende võrdlemisi kõhnast tagavarast on M. J. Eisen „Eesti Kirjanduses“ nr. 9, 1911 ülevaate annud). Kuid selleks võetagu lisa ka meie väheldastest eepilistest rahvalauludest ja, ma ei näe miskisugust takistust, niisama Soome omadest. Ainus eesmärk olgu töö ühtlus ja sisurikkus!

Loomulik, et selle juures palju endist materiaali peab kõrvaldama, vähemalt lühendama, kokku suruma. Esimene asi, mis välja jätaaksin, on

„Soovituseks“, „Sissejuhatusest“ võiks vahest pool jääda. Kuid ühtlasi riivame iseäranis siin jälle ümbertöötamise põhimõtteid. Kordan veel, kõik sammud, mis astutakse, olgu ainult esteetiliselt ilmtingimatud. Sellega olgu siis igasugune kõbliline või rahvuslik kitsarinnalus kõrvaldatud. Kuid kui poole tosina aasta eest esimene kord „Kalevipoja“ parandusest oli kõne, kaldus nõu juba alguses vale teele: mitte esteetiliselt haavavad kohad ei kinnitanud tähelepanekut, vaid eetilised. Ja nüüd kurdetakse jälle, et „Kalevipojas“ mõnigi koht leidub, „mida ükski kellelegi ei tihkaks ette lugeda“ (ajalehe referaat J. V. Veski kõnest). Kuid vabandage, missugust eepost „tihkate“ siis õieti täielikult ette lugeda! Vanas Testamendis on küllalt rõvedusi, „Odüsseias“ leidub kerge-meelseid üksikasju nagu mõnes Prantsuse romaanis ja „Kalevala“ „haavab“ oma rahvalik-naturalistliku keelega. Samuti ei ole ka „Kalevipoeg“ laste raamat. Alaealised ja moralistid võivad ju ainult Org'i lühendatud väljaannet lugeda, kui täielik nendesse korrupeerivalt mõjub. Soomes tõusis mõne aasta eest küsimus „Kalevala“ lühendamisest koolide jaoks, muu seas ka kõlbliste põhjuste pärast, kuid ettepanek lükati täielikult tagasi (v. mitmeid kirjutusi „Virittäjäs“). On nimetatud nagu kõlbmatut kohta „Kalevipojas“ kangelase uppumise lugu Raudojal. Tõepoolest oleks sarnase koha väljajätmine üks kõige suurematest eksitustest eepose vaimu vastu. Sest enam kui kusagil mujal oleme just siin kindlad, et see lugu on rahva fantaasia vili, kuigi Kreutzwaldi vorm on nõrk. Kusagil pole rahva mõttekujutus nii huvitavat juturaami ning sündmustiku joonistust leidnud kui siin, mis otse India legende meele tuletab. Ta laseb „Kalevipojale“ päalesunnitid klassiliste tendentside vahelt jälle

loodus inimese mõttekujutust näha. See episood lähendab meile Kalevipoega, teeb ta inimlikumaks. Ja kas pole see lugu küllalt ilus ning luulelik — kui end variseerlikust kõlblusest vabastame? Tahaksin seda rahvuslikku ainet soovitada meie skulptoritele purskkaevu jaoks Kadriorgu või Toomemäele!

Sarnaste küsimuste otsustamiseks tarvitseme hoopis teistsugust maitset, kui võib oletada tüübilisel pädagoogil või jumalasõna harijal. Kreutzwald, nii oma aja inimene kui ta ka oli, mõistis seda. Sest Raudoja loo väljajätmist on ka varem nõutud, kuid Kreutzwald polnud sellega nõus (kiri Hurtile 1862). Ta kaitseb seda väga õieti loodusrahva fantaasia seisukohalt.

Ja sellest seisukohast vaadelgem ka „Kalevipoja“ vormi küsimust. Nii raske kui see ehk ka näib praegu, kui Kreutzwald hoopis ise vaimus vormi on loonud, peame ta teose rahvalaulu keele tõlkima. Sest see oleks ainus võimalus, siin oleks ainus reaalne stiil, millele toetada. Eeskujuks ja ideaaliks olgu „Kalevala“. Sellepärast tuleb teos vormiliselt algusest lõpuni ümber luua. Peab ümber jutustama, parafraseerima isegi rahvalaulu kohad „Kalevipojas“, sest on tõendatult selge, et Kreutzwald ka neid on oma eba-rahvaluulemaitse seisukohalt muutnud ja rikkunud. Nõnda siis jääksid täiesti puutumata ainult mõningad read leheküljel. Kui selle juures oleks tarvis lühendada teost näit. kolmandiku võrra, — lühendagem. Vähemalt selle eepilise sisu jaoks, mis tal on praegu, on ta liig pikk. Lühendusel ta ainult võidaks, kuna jutustus voolavamaks ja sündmustiku kontuurid selgemateks muutuksid.

Neid teoreetilisi oletusi võiks veelgi jätkata, kuid küsigem kõige päält: kes peab selle parandustöö korda saatma? Töö ühtluse ja tegeliste

põhjuste pärast on selge, et see igatahes peaks olema üksainus isik ja mitte mõni komisjon või toimikond. Tarvilisel korral võiks sarnane asutus olla ainult arvustavaks ja kontrolleerivaks otstarbeks.

Olgu see parandaja, kes on, kuid tal peaks selleks haruldaselt mitmekülgsed eeldused olema. Ta peaks tundma põhjalikult Eesti ja Soome rahvaluulet, sest ta esimene ja tähtsam ainete allikas peitub siin. Ta peaks Kreutzwaldi literatuuri rahvalauluks tõlkima, rida rea järele vastavat materjaali Hurti käsikirjalisest kogust, „Setukeste lauludest“, „Vanast Kandlest“, Neusist, Veskest ja tarbekorral Soome rahvaluulest laenates. Teiseks peaks ta ise olema loov luuletaja, sest rahvaluule materjal ei suuda teda ometi lõpulikult päästa. Tal peaks olema mõttekujutust, kompositsioonilist instinkti, keskendustungi ja plastilist nägemisandi. Ja kolmandaks peaksid tal keeleteaduslikud eeldused olema. Ta peaks tundma ajaloolist Eesti keelt ja kodus olema arkailises grammatikas. Kreutzwaldi fantastiliste „nessa“ ja „aie“ asemele peaks ta asetama õiged ajaloolised kujud, nõnda et „Kalevipoeg“ nii sisu kui kuju poolest lõpulikult pakuks miskisuguse stiilse, kindlalt piiratud tunnustega maailma, millele isesugune arkailine varjund omane. Üksi sarnasena võiks teos tuleviku Eesti kirjanduse kohta seda keelelist ja mõttekujutuslikku mõju avaldada, mis on olnud Soomes „Kalevalal“.

Kust aga leiaksime sarnase ümberlooja? Kust säärase „müstifitseerija ning võltsija“?

6.

Kuid ma aiman, see kõik on paljas teooria, ilus ideaal. Tegelikult kujuneb asi hoopis teisiti. Ja selleks on mitu põhjust.

Kõige päält on raske leida parandajat, kellel oleksid kõik ülemal esitatud omadused ja kes ühtlasi valmis oleks end sarnasele ülesandele ohverdama. Sest selleks kuluks aastate kaupa kõige vaevarikamat tööd. Kes tahaks end veel kord Kreutzwaldi kombel ohverdada ülesandele, kus tal ometi Kreutzwaldi iseseisvust ja vabadustki pole, kuid kohustused Kreutzwaldi omist üle ulataksid? Sarnane luuletaja võtaks juba oma-pääd midagi ette, kus ta mitte Kalevipoja ja Kreutzwaldi nimega poleks seotud.

Ja pääle selle, ning see ei ole mitte vähem takistus, suur enamus ei taha üleüldse sarnast parandajat. Ta on, nagu juba esimestel ettepaneku katsetel oleme näinud, opositsioonis kogu kavatsuse vastu. Ta seisukohta määravad ikka veel need põhjused, miks „puutumattuse“ poolt ollakse. Ja see on õieti arusaadav. On ikka kahtlane miski tundmatu hääks tööd teha, kuna vana ja tuttavaga veel kuidagi läbi saab. „Rikkuda, lõhkuda, võltsida meie rahvaeepost!“ Ei, suurem hulk ei ole sellega iialgi nõus. Ja igatahes sünnib siin suurema hulga tahtmine. Vähemalt teooria on sarnane, et rahvuse varandusega enamuse hääksarvamise järele peab ümber käima.

Kõige selle pärast kujuneb „Kalevipoja“ saatus tulevikus umbes järgmiselt: Keelevead parandatakse ära. Võib olla, jäetakse mõni rida, mis täiesti salmimõõdu või rahvalaulu esteetika nõude vastu eksib, välja. Kuid kas nende asemele midagi usaldatakse panna, selles juba kahtlen. Igatahes jääb teose sisu ja kompositsioon täiesti muutmata. Oma vaimu poolest jääb see sekssamaks pseudo-klassiliseks ja romantiliseks poeemiks, mis ta on praegugi. Raamat ilmub Kr. Raudi ilustustega, mille kohta praegu ainult kõige paremat loodame. Ta trükitakse võrdlemisi hääl paberil ja poogitakse

rahuloldavalt ning meie ostame igaüks ühe eksemplaari oma raamaturiulile. Seda pole igatahes nii piinlik võõrale näidata kui praegust. Niisama on meil enestel parem sinna sisse vaadata. See ei pahanda meid enam nõnda kui siia maalne, sest ta on vähemalt vormiliselt niisama korrekt kui Löwe tõlge või Ojansuu tõlkenäited.

Kuid — mis huvitab meid sarnasel korral kogu „Kalevipoeg“ — teos, mis mitte parem pole kui ta tõlge! Kas võib „Kalevalat“ iial tõlkida ilma labastamata, aga Dr. Ojansuu „Kalevipoja“ tõlge on ehtsam kui eestikeelne originaal. Mis huvitab meid sarnasel korral „Kalevipoja“ parandamise küsimus! Unustagem kogu nähtus!

Sarnane vaatekoht vähemalt ühe osa noorema põlve keskel äratav arvatavasti kaua veel vanema põlve etteheiteid. Kuid ei oleks põhjust seda vastolu liig teravaks ajada. Kõne on ju ainult ühest ainsast 230-leheküljelisest raamatust, mitte muust! Kõigist lahkuminekuist hoolimata on küllalt mineviku kirjanduses, mis meile kõigile on ühtviisi väärtuslik. Ja seda muidugi kõige päält Kreutzwaldi toodangus. Veel enam, me heidame ette, et vanem põlv Kreutzwaldi küllalt pole mõistnud hinnata ega teadlikult tema üle otsustada! „Kalevipoja“ pimestatuna ei ole ta midagi muud näinud. „Lembitu“ ilmus 30. aasta eest, kuid tõeliselt on ta alles üles leidmata. Harjunud kombel mindi ka selle teose kallale kõlblis-isamaalise mõõdupuuga, ja et teos sarnast mõõdupuud välja ei annud, siis oli järelduseks ainult kohmetus (Kunderi arvustus). Kui vähe on Kreutzwaldi üle kirjutatud muidu kui ainult „Kalevipoja“ valgustusel! Kui vähe on teda mõistetud kui ilmamure laulikut, Lenau tõlkijat ja romantilist lüürikut, kes veel vanaraugana Koidulale täis tormi ning tungi kirge kirjutas:

Ja lugusid ma puistan
Kui pärlid öödele,
Ja soovimisi tuiskan
Kui leেকেid kaugele.

Kui vähe on hinnatud luuletajat, kes suur-paatoslikult ja kaunis-liigutuslikult kord omast luulest tunnistas:

Mu laul! sa luige, kelle pehmed tiivad
Meid üles kandvad pilve piirteni.

(Lembitu.)

Seda heidame ette, et te Kreutzwaldi sarnasena pole näinud. Et te siinamaale tema huvitavamate ja isikulisemate teoste, ta „Lembitu“, „Viru lauliku laulude“ ja „Paari sammukese“ väljaandmise eest pole hoolitsenud. Nüüd oleks selleks igatahes aeg tulnud.

Meie ei salga ka „Lembitu“ vormi nõrkusi ja keelelist krobetust, kuid see pole siin tähtiski. Teose sisemine olemus, ta üdi ja vaim on terve, ühtlane, võltsimatu! See on kui mahlakas tüvi, mille oksad ainult siin-sääl on muristatud. „Kalevipojas“ valgub kõik laiali, „Lembitus“ keskendub. See on kunstteos, esteetiline nähtus, mida „Kalevipoeg“ mitte pole. Siin on isik, ilmavaade ja stiil, mis „Kalevipojas“ puudub. Ja kõige selle pärast on see teos meile kallim, hoolimata omist puudustist. Parandagem, illustreerigem ja andkem „Lembitu“ uuesti välja!

Kreutzwaldi on ammu nimetatud „laulusaks“, kuid ta laulud on niisama ammu lugeja käest kadunud. See ei leia kusagilt enam „Angervaksu“, „Rahunurme lillesid“ või „Viru lauliku laule“. Teame küll, et Kreutzwaldi algupäraste luuletuste arv õieti vahest tosina tööga on piiratud (kui salmimõistatusi arvesse ei võta). Kõik muu on tõlked Goethe, Schilleri, Witscheli, Bürgeri, Lenau j. t. järele. Kuid Kreutzwaldi tõlked pole sugugi

halvad. Ta on igatahes üks meie suurematest ja parematest luuletuste tõlkijatest. Ta tõlgetes on maitset, isikulist tooni ja sõnalist kokkuhoiet — haruldasi voorusi meie vanemate tõlkijate juures. Korjatagu kokku kõik Kreutzwaldi salmikud, nii algupärased kui tõlked, parandatagu keeleliselt ja antagu tarviliste seletustega maitselises köites välja!

Päale selle puudub meil ka täiesti ülevaade Kreutzwaldi proosast, päale „Reinuvader Rebase“ ja „Kiplaste“. On vähe neid, kes on lugenud „Paari sammukest rändamiseteed“, Kreutzwaldi, võib olla, ainust tõesti algupärast proosateost. Nii palju kui ta proosa ka ajajärgu pahede all kannatab (õpetlik siht, tuttavalik targutus ja kõrvalekaldu mine ainest), kuid miskisuguse valiku saaksime igatahes. Kõige päält peaks aga „Paar sammukest“ uuesti ilmuma.

Just kõik see, mis Kreutzwaldis on isikulist ja eba-rahvalikku, huvitab meid, mitte aga see, kus ta end rahvalaulikuks simuleerib ja rahva tooni taotleb. Kogu ea kannatus ta tundmuse all, et teda sedavõrd ei loetud, mõistetud ega austatud kui Jannseni. Näib, nagu poleks ka nüüd maitset veel täiesti muutunud. Ikka veel kiusab Kreutzwaldi Jannseni vari taga! Ikka veel räägitakse Jannseni „ladusast“ jutustusest, aga kui kõne tuleb Kreutzwaldist, siis ei teata muud, kui et tema keel oli vigane. Nagu oleks tol ajal ühegi kirjaniku keel palju parem olnud! Meile just meeldib Kreutzwald sellepärast, et ta ei olnud „ladus“, et ta ei olnud „rahvalik“, et ta lobisemises Jannseniga ei suutnud võistelda. See keelereeglitega heitlev, värsijalgades komistav ja koledas riimide rägastikus rabelev mees on meie kirjanik. Kõik, mis temas on puist, paindumatut, nurgelist ja abitut, meeldib meile. Sarnasena oli ta muidugi vähe-produktiivne, katkeline, kuiv, kuid ometi igal sammul teadlik ning artistiline.

Kui keegi, siis on just Kreutzwald meile sümpaatiline, lähedane, armastatu, nii isikuna kui kirjanikuna. „Kalevipoja“ kiuste on ja jääb ta meile selleks. Ja sellepärast ei kaota ta ka siis meie suurt lugupidamist, kui me, võib olla, lõplikult lahti peame lööma temast nagu rahvaeepose loojast. Ta annab meile pääle sellegi küllalt põhjust imetluseks ning austuseks.

1916.

„LEMBITU.“

1.

Meil on veel nii vähe teateid meie suuremate meeste isiklikust elust, nende intiimimast ümbrusest, nende maisest argipäevast, mis nende loova tegevuse kohta ometi võrratult mõjurikkam on olnud kui kõik see, mis pidusilmapilgul nende elu sisu arvame olevat. Meie tegelaste kohta puuduvad eriuurimused, me ei tunne nende memuaare, kui neid vahest leidubki, ja nende kirjad on kogumata ning välja andmata. Me näeme omi suurmehi alles pidukuues ja näitelava valgustuses. Meie ei tunne neid inimestena, meil ei ole hingeelulist vahekorda nendega, meie ei oskaks neid kujutella reaalolevustena. Meil on nende kohta olemas omad üldnimetused, mille mainimisega arvame kõik öeldud olevat. Kuid sarnase üleüldsustusega ei selgitata asja, vaid ainult tumestatakse. Nõnda sünnivad müüdid, mille varju elav inimene lõpulikult kaob. Ja kui sellest udust uuriv vaim terava valguse kiire läbi tõmbab, siis oleme üllatatud ja imestusega löödud. Kas ei mõjunud nõnda Aino Kallase „Tähelend“, mis ei näi üleüldse mitte kõnelevat meile kõigile tuttavast ärkamisaja Jeanne d'Arc'ist, Koidulast, vaid hoopis võhivõõrast naisest, kelle nimi oli nii väikekodanlikult Lydia Emilia Florentine Janssen.

Mitte vähemal, kui vahest mitte veel suuremal määral on selle väärpidulikkuse uttu mattu-

nud ka Koidula vana sõbra, „lauluisa“ Kreutzwaldi elu. Meil ei ole ühtki Kreutzwaldi üksikasjalist ja usaldatavat elulugu. Sarnased rahvalikud kirjutused, nagu Eiseni või Reimani kokkuseatud Kreutzwaldi elulood, on ainult seks olemas, et suurmehe nime ümbritsevaid müüte aina kasvatada, mitte vähendada. Nad piiravad rahvuslauliku elu läbipääsmatu imetluse ja austuse ohvrisuitsuga, nii et ta inimliku palge lõpulikult silmist kaotame. Nad rõhutavad visalt armsaks saanud anekdoote, kordavad muistelugusid, loovad pühimuslegende. **I n i m e s t**, seda hingeeluliselt ainust väärtuslikku nähtust, otsime sarnastest rahvalikkudest väljaannetest asjata.

Iseäranis tuleb siin ilmsi ka erivus selles, mida üks või teine sugupõlv rahvusliku suurmehe elus väärtuslikuks peab. Kreutzwald pole meile mitte ainult õpetlik rahvakirjanik ja ka mitte ainult „Kalevipoja“ kokkuseadja, vaid temas peitub kahtlemata veel kolmas inimtüüp. See on nimelt see teravast eritlusvaimust juhitud intelligent ja süvendunud luuletaja, kes on kirjutanud „Lembitu“, kuid kelle tõeline olemus ongi jäänud vahest isikusse suletuna, sest et tema ajajärgul ei leidunud inimesi, kellele avalduda, ega keelt, milles avalduda. Kirjavahetus Koidulaga vahest ainult riivab seda Kreutzwaldi olemuse poolt. Sest noor naine ei ole igatahes mitte see objekt, kelle vastu elutark mees otsekoheselt, ilma koketteriita ja lõpuni avameelselt võiks avalduda.

See ametlik Kreutzwaldi elulugu, mida seni tunneme, ei anna miski valgustust mõne ta elujärgu kohta, mis meid iseäranis huvitaks. Mis teame seni õieti Kreutzwaldi noorusest, päale vagajuttude Aida-Vidrist, Kotlepist ja Toa-Jaagupist? Kas oleme kunagi selle päale mõelnud, et Kreutzwald 1825. a. Peterburis sõjaväe arstitea-

duse akadeemiasse astus, põhjamaa päalinna sombus tänavaid tammus ja dekabristide mässuaja üliõpilasena üle elas, mille mälestus tas kunagi ei võinud kustuda? Ja mis teame muudki Kreutzwaldist, läbi ta pika eluea, läbi kogu aastasaja? See elu ei sisaldanud mitte üksi perekonda, arstiametit ja „Sipelgaid“, „Kilplasi“ ning „Jenovevasid“, seda ei täitnud ka mitte ainult „Kalevi-poeg“. Meilt on saladud selle elu sügavam sisu, ta sisemine olemus, ta pärimane unistus. On maetud luulelinikusse ka ta ilus nooruselegend Suntsi Marist. Vahest ainult kord näeme ta elutuld kitsana lõkkena taeva poole lõovvat. See on kirjeldus sellest, kuid Kreutzwald ühes Fählmanni ja Jakob Nocksiiga Rakvere linnamäel, „Trooja kõrgel kingul“, vannet vandus oma sugurahvale ustavaks jääda ja kodumaa hääks elada ning surra — seegi vahest ilus muinasjutt. Vaevalt aimame Kreutzwaldi isikliku elu verehoovamist ka ta vanadusepäevade kirjelduses, kus vestetakse vaiksetest jalutuskäikudest Võru linna surnuaial, mil vana laulik oli andunud täielikult vaatlustele ja mõtlustele — kuid missugustele, see on meile vist igavesti saladud.

Neil vanaduse-aastail on Kreutzwald oma Võru korteri ärklittoa vaikuses ja valge hiire seltsis, keda suures klaaspurgis elatas, ka „Lembitu“ mõttemõlgutused paberile pannud.

Seni avaldatud erakirjades räägib Kreutzwald „Lembitust“ vist ainult Koidulale, kuna ta näit. Jakobsonile, kellega 1866—1880 kirj vahetuses oli, oma tähtsamat teost, mis just neil aastail sündis, ei nimetagi. Kuid ka Koidulale saadetud kirjad ei vala õieti miskisugust valgust „Lembitu“ sünniloosse. Ainult kaks korda puudutabki Kreutzwald neis kirjus oma kunsteepest. 11. novembril 1870 kirjutab ta Koidulale pärast pikemat haigust:

„Pikal ja igaval paranemise ajal, kus lahkumata toas pidin istuma, tegin ühe Eesti eeposega jälle hakatust, see kord uue aja kujus! Kui mul korda peaks minema seda tööd kord lõpule viia, millest praegu alles viis esimest laulu mustalt valmis on, siis saadan käsikirja Teile läbivaatamiseks ja palun kõva kriitikat.“ Ja järgmise aasta veebruari kuu 16. päeval kirjutab Kreutzwald jälle: „Lembitu on minu praegu peaaegu juba unustatud vägimehe nimi; millal ja kas ma ülepää veel ükskord selle töö kallale asun, see on Taaralaiste teada. Nüüd on kõik seismas, mis kuidagi kõrvalise töö moodi on.“

Sellega lõpevad kirjavahetuses „Lembitu“ jäljed. Igatahes ei saanud Kreutzwald kunagi lubatud käsikirja Koidulale näha ega saanud ka Koidula „kõva kriitikat“ kuulda. „Lembitu“ ilmus raamatuna aasta enne Koidula surma, ja vahest ei saanud Koidula, kelle pilti Aino Kallas lugulaulu „kõrges neitsis“ arvab nägevat, teost iial lugeda.

Sellest kirjavahetusest näeme aga vähemalt seda, et Kreutzwald „Lembitu“ kirjutamise kallale alles 1870. aastal on asunud, mil ta ise juba 67 aastat vana oli. Kuid pärast neid teateid, mis puutuvad viie esimese laulu sündi, kaovad kõik teejuhid, ja meie ei tea lugulaulu edaspidisest edenemisest enam mitte midagi. Isiklikult saadud teate järele on Kreutzwald M. J. Eisenile veel 1879. aastal seletanud, et tal eepiline töö „Lembitu“ pooleli olevat, kuid ühtlasi kahtlust avaldanud, kas ta seda iial lõpule suudab viia.

Veel vähem on meil teateid selle teose sünni sisemistest momentidest. Meie ei tea, millal ja missugusel tõukel ta Kreutzwaldi mõttekujutuses esimese kontuuri sai, missuguseid edenemisastmeid omal kasvamisel läbi on elanud,

mitu korda uuendatud ja ümber töötatud. Meie ei tea kõigest sellest midagi ja ei saa tõenäoliselt ka iial midagi teada. Meie ees on ainult valmis teos, see nii tuttav ja ometi nii vähe tuntud raamat, mille päälkirjalehel loeme :

„Lembitu, Eesti muistepõlve mälestustest kasvanud luuletus, puhkama läinud lauliku Friedrich Reinhold Kreutzwaldi järel jäetud paberidest välja antud, Helsingissä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa, 1885.“

2.

Üks „Lembitu“ osaks langenud süüdistuste põhjustest oli kahtlemata see, et Kreutzwald oma poemi nimeliselt ajalooa on sidunud ja nõnda arvustajaid avatlenud, teost ajaloo tõsiasjade valgusel hindama. Traagika oli selles, et Kreutzwald oli luuletaja, ühe osa ta arvustajate mõttekujutus aga üle isamaalis-ajalooliste väljavaadete ei ulatanud. Sel kohal on meie ametlik arvustus ikka komistanud, kui ta on pidanud otsustama puht-luuleväärtusliku teose üle.

Hilisem arvustus on mitu korda sellesse tähelepanu juhtinud, et Kreutzwaldi Lembitul samanimelise ajaloolise isikuga midagi tegemist ei ole. Kreutzwaldi tegelane ei tuleta milgi moel, ei iseloomu ega elusaatusega meelega ajaloolist eeskujut, kes septembri kuul 1217 Paala kallastel sakslaste vastu võideldes langes. Selle sõduri elu ja iseloomu vastandina on Kreutzwaldi kangelane halemeelne rahumees, kelle ainult sünnipära sõjaväe etteotsa on asetanud, kuid kes oma võimu maha paneb, metsa üksindusse põgeneb, et sääli lõpulikult anduda mõtlusile jumaluse üle.

Kuid kui ka Kreutzwald tõepoolest tuntud

ajaloolist Eesti väepäälikut oleks tahtnud kujutada, siis võiksime ometi oletada, et ta teos sarnaselgi puhul täiesti väljaspool ajaloolist õhkkonda liiguks ja ainult Kreutzwaldi enese ratsionalistlikke meeleolusid kajastaks. Sest niisama nagu Kreutzwald ometi doktoriherraks jäi, kuigi vahel oma kirjale alla kirjutas „Vidri Rein Ristmets“, niisama oleks ka tema kangelane jäänud valgustusaja mõttemõlgutajaks, kuigi ta nimi oleks pärit ajaloo tagamailt.

Selleks oleks mõjunud kõige päält Kreutzwaldi subjektiivne tundelaad ja pseudoklassiline vaatlemisviis. Vähem kui keegi teine, oleks tema võinud asetuda väljaspoole ennast ja oma aega. Näeme seda nii hästi „Ühes ennemuistses Eesti jutus K a l e v i p o j a s“, veel paremini aga „Eesti muistepõlve mälestusest kasvanud luuletuses L e m - b i t u s“.

„Lembitu“ tegelased, nende tundmused, mõtted ja vastastikused vahekorrad on sarnased, nagu võisid paista läbi oleviku kunsti ja hingeelu prismi. See on mingi üleminek valeklassikast rokokosse ja sentimentalismi. Muinaseestilised olud on ainult näitelavaks, mille raamides sünnib see modern lüroepiline lugu. Võtkem ainult üksikud huupi-näitused poemist:

Sääl Laagna mäe all, äkki kalda veeres,
Kus Kadriorus praegu lustiaed,
Olnd uhke koda ligem mere ääres
Muist' Lembitule kudund varjukaed.

Selles Eesti kuninga Versailles'i rokoko-lille-aias jalutab galant kavalier Lembitu oma õuedaami Lillikuga:

Just juhtund Lembitu rohtaias käima
Ja Lillik temal käevarre naal.

Ning päevaveerul ratsutab see paarikene
päälinnast välja jalutama:

Ja päike seisis juba madalassa,
Tad kippund katma tume õhtu rätt:
Kui mõlemad olnd astund ratsu selga
Ja kiirest tõttand maksma armu võlga.

Oleme jõudnud äärmiselt väärajaloolisse maailma. Kreutzwaldi aegse Eesti rahva olevik pakkus liig vähe dekoratiivi huvitust, kaugest minevikust ei teatud aga midagi. Sellepärast loodi mingi mõttekujutuslik ilm, olematu muinasaeg romantilisel maal. Kuid saavutused olid seda ebaehtsamad: „Kalevipoeg“ peegeldab mõisa orjarehe ja „Lembitu“ mõisa herrastemaja psüühikat!

Sisuline vahe mõlema poemi vahel on aga järgmine: kuna „Kalevipojas“ veel vägilaselik ja müüdiline muinasaeg tahab valitseda, siis püüab „Lembitu“ allegoriseerida meie ajaloo jumalate hämarust, rahvusliku tahtejõu murdumist ja meie tõu passiivi vaatlust. Ja kas just sellepärast ei tundugi „Lembitu“ meile lähemana kui „Kalevipoeg“ seda iial on? Kas pole see hääl meist enestest, meie sisemisest olemusest, meie alateadlikust minast? Kas ei ole „Lembitu“ sellepärast suuremal määral meie rahvuseepos kui „Kalevipoeg“ kunagi suudab olla?

Huvitav, kuis Kreutzwaldi mõlemad poemid üksteisele lahkudes otsekui käe ulatavad uue jälle-nägemise märgiks.

Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Nõnda lõpeb ka „Lembitu“ paljutähendava töötusega, milles on peidus ajaloo prohvetlikud aimused:

Siin olgu Lillikule kätk ja sāngi,
Nii kauaks, kui meil uuendakse māngi!

Kuid — kas ei tundu „Lembitut“ lugedes tihtipääle, et Kreutzwald oma teosele muistset

raami valides meelega sellesse ometi aktuaali sisu on valanud? Kas pole see ainult katse, peidetud kujul kirjaniku-aegse maailma ühiskondlikke ja usulikke ebakohti paljastada, kuna seda muul viisil täiesti võimata oleks teha olnud ja „Lembitu“ vahest nüüdki ainult surnud luuletaja teosena, *oeuvre posthume*’ina läbi tsensori tõkete on pääsnud?

Selleks oletuseks on küllalt põhjusi.

Kreutzwald ei tee „Lembitus“ õieti katsetki miskisugust ajaloolist perspektiivi ega arkailist värvingut tabada. See „Muinas-Eesti“, mis ta näitab, on „haritud despootide“ riik, missugune oli meie maa Kreutzwaldi noorpõlves. Siin pole jälgegi sest vanemate valitsetud loodusrahvast, missugune pidi olema Eesti rahvas enne sakslaste tulekut. „Lembitu“ riiki valitseb kuningas sõjaväelise võimuga, resideerides Tallinnas, mis minevase aastasaja Tallinnast ei erine. Selle riigi ühiskond ei ole aineliselt ja vaimliselt ühtlane, vaid lahkunud kihtidesse, kel vastandlikud huvid. Paganlikud preestrid ei erine vähemalgi määral kristlikkudest, ja isegi nende kasuistika on täiesti kristlik, nagu näeme iseäranis kaheteistkümnendas laulus. Ning kesk sarnast monarkistlik-klerikaalist ümbrust seisab üksik unistaja ja protestant Lembitu, nagu oli seda Kreutzwald ise ning nagu oli neid ratsionalismi ajajärgul meie maal teisigi.

Kas ei ole ka „Lembitu“ seni ülesarvamatu ajamõistatus, mille taga tõelised vastavused peituvad? Kas ei ole ka „Lembitu“ „lõpmatu valu all sündinud, s. o. võõra valu päält kuulamise all“, nagu naljatab Kreutzwald kirja kirjutamise puhul Koidulale?

Kreutzwald oli luuletaja, kuid tema ideaal ei olnud ometi mingi *l'art pour l'art*, kunst kunsti jaoks, ja seda ei või temalt nõudagi. Teda juh-

tis alati mingi siht, abstraktne tendents, millele ta kunstis konkreeti kuju otsib. Selle mõtte on ta nii meisterlikult sõnastanud omas programmi-luuletuses, omas *Ars poëtica's* — „Viru laulikus“:

Kellel taevas kallist kinki,
 Lausa laulu annet annud,
 Mõisterikkust pähä pannud :
Seda istutagem pinki
Pajataja laua taha,
 Et ta laulu lahutelles,
 Õilmekesi osutelles
Lepitaks maailmas paha.

Kreutzwald oli omas nooruses ratsionalismi aja üle elanud, suuri unistusi põues kannud, kuid mida vanemaks ta sai, seda selgemini tundis ta, kui vähe oli põhjust pettepillideks. Suur tagur-luse laine tõusis, kirik tõstis pää kõrgemale kui kunagi, rahva sügavates kihtides möllas Herrnhuti vagatsemine. Kreutzwaldi vanema ea erakirjust käib läbi üksainus jumalate-hämaruse suur ahastus, „roojakuu öö“ hirm, nagu ta ühes kirjas ütleb. See on taltsutamatu viha, mis neis keeb ametliku kiriku ja selle esitajate vastu, nii lõkendav, et see veel kõige hilisemal ajal vabalt ei oleks võinud esineda. Neid lugedes viirastab vana Vol-taire'i sarkastiline nägu ja kostab põhitoonina kiriku kohta üksainus: *écrasez l'infame!* purustage see häbematu! Ainult revolutsionääri paatos võib nii ähvardavalt kajada kui Kreutzwaldi oma „Rahunurme lillede“ esimese osa sissejuhatuses:

Oh häda neil', kes vaimu tuult ei märka,
Kui tema läbi ilma hakkab puhuma!
Nad on kui puu, kes varemalt ei ärka,
Kui muld ta juurelt läinud laintega . . .

— — — — —
Kui haljas mets, — on närtsind tema lehed :
Nii närtsivad vaimu-tuule vastamehed.

Kreutzwaldi Witscheli tõlgetel näib „Lembitu“ vaimu mõistmiseks üleüldse suur tähtsus olevat. „Rahunurme lilled“ esimene vihk ilmus a. 1871, teine 1880, kuid tsenseeritud on teise kogu käsikiri juba 7. okt. 1874. Koidulale saadetud kirjast võib näha, et Kreutzwald „Lembitu“ kirjutamisele kohe pärast „Rahunurme lilled“ esimese osa trükkiandmist asus. Nõnda sündis see poem mõlema luuletuskogu vahepääl, või pigemini nendega ühel ajal. Kuid nagu ajaline, nii peab nende teoste vahel olema ka sisuline ühtlus.

See on panteismiga värvitud deismi õpetus, õigemini meeleolu, mis Kreutzwaldi vanadusepäevade elu-usk näis olevat ja mis on nii „Rahunurme lilled“ kui „Lembitu“ valitsev tendents. Kreutzwald oli omandanud oma õpiisade deismi, selle avaldusi antiik-ilmas ja meie romantiseeritud paganusajas nähes. Ta kirjutab „Rahunurme lilled“ esimese ande sissejuhatuses: „Mis meie siin pakume, on vabad mõtted inimese elust, tema kohustest Jumala, ligimese ja iseenese vastu, nõnda kui Looja väest, hoolekandmisest kõige loomade eest, ja armastusest inimeste vastu, keda ta rändamisele hüüdnud ja ükskord jälle, kui nende aeg täis saanud, põrmu põue tagasi läkitab, siiski jumalikku elusadet, mis Ta algmisest nende sisse õhkanud, tuleva ilmale idanema paneb.“ See on vendluse-evangeelium taimede, loomade ja inimeste vahel, „olgu nende nahavärv kollane, must, tõmmu, valge ehk vasekarv, nemad on siiski meie vennad“.

See vendluse-õpetus avaldus „Lembitus“, veel enam aga „Rahunurme lilledes“ kujus, mis võimalikult kristlikule õpetusele oli lähendatud. Kuid eraelus oli Kreutzwald võrdlemata sapisem ja purevam. Kuna ta „Rahunurme lilled“ ees-

sõnas leplikkust kõigi „kollaste, mustade ja vasekarvaste“ vastu kuulutas, nimetas ta meie koduseid „musti“, nimelt konsistooriumi liikmeid, kes neidsamu „Rahunurme lillesid“ tsenseerisid, kirjas Koidulale „lambapäädeks“ ja „rohusööjateks“, kes, nagu kordab kirjas Jakobsonile, „kantsli-sõime külge on seotud“.

Välimestel, aga vahest ka sisemistel põhjustel ei ole Kreutzwald oma usulikke tõekspidesid kusagil selgena ja loogilisena süsteemina sõnastanud. Kuid igatahes annab ta neist huvitava läbilõike „Lembitus“, luues ühtlasi suure revolutsioonilise teose, mille protest on sihitud kogu senise ainelise ning vaimlise ilmakorra vastu.

3.

„Lembitu“ revolutsiooniline vaim on kõige päält teoreetilist laadi ja sellest teooriast alles oleneb teose revolutsiooniline praktika. See on esimene filosoofiline teos Eesti kirjanduses, tõsi küll, mitte iseäranis sügav ja algupärane, kuid igatahes siiaaalegi peaaegu ainus.

Kogu teise poole elueast näib Kreutzwald iseäranis filosoofiliste mõtlustega tegutsevat. „Kalevipojas“ käsitleb ta veel saatuse probleemi, hää ja kurja vahet, mis teatud tingimustes hukatust toob. „Lembitus“ on ta üle saanud sest sündmuste fatalismist ja kujutab vaatlevat ning eritlevat unistajat. Loomulik, et ta siin kõige päält usku riivas, mis seni kõiki hinge kahklusi vastuvaidlemata pidi rahustama.

Lembitu on alguses nähtavasti ebateadlikult esiisade usku tunnustanud, millest me teose kaudu küll rohkem ei tea, kui et see oli mitme jumala teenistus, mida toimetati hiites. Kuid mõne

haruldase ja põrutava sündmuse tõttu on Lembitu eritlev ja arvustav mõte liikvele pääsnud. Ta on juba loomult pehmesüdamline ja sõja koledused mõjuvad temasse masendavalt. Kuid alles jumalate hiie põlemist vaadates puhkeb esile Lembitu tuttav kahkluse-aria :

„Nüüd katkevad kõik raudsed valekõied
Mu silma eest kui takust tehtud eied!

— — — — —
T e i d nimetame meie jumalad!
Ja arvame, et meile hää ja paha
Kõik tuleb teie käest? — Oh rumalad!
Kes enda hiiet siin ei kaits'da taha,
On jõutumad kui kõige nõdramad!
Ja nende ette peame palveid kandma
Ning uskuma: nad saavad õnne andma?“

Ja järgmisel päeval suitsevat hiie raiesmikku
nähes ahastab Lembitu :

„Mis inimestest viimaks peab siis saama?
— — — — —
Kes peavad edespidi avitama,
Kui tõesti jumalad meil lõpevad?
Kuis tulevik meid targaks õpetama,
Kui hääled taevast täiest vaikivad?
K u s t kasvavad need tugevamad tiivad,
Kes kahtlusest meid viimaks välja viivad?“

Pärast seda, kui Lembitu oma kuningapoja
õigused käest on heitnud ja metsa üksindusse
põgenenud, pöörab ta jälle ahastava palvega esi-
isade jumalate poole :

„Kes teie asute säääl kõrges kajas,
Õ jumalad! siin kuulge palvetust!
Üht tähte andke mulle kahtlus' ojas:
Kas kõrv teil kuuleb minu küsimust?
— — — — —

Üht ainust märgikest ma palun anda:
Kas arm teil jaksab kõik maailma kanda?

Mul' andke märk : et vähem maha jäetud
On inimesed kui ma arvanud,
Et teie nõu ju palju varem peetud,
Kui asupaik sai neile rajatud ?“

Kuid taevast ei anna küsijale miskisugust vastust. Jumalad on kurdid ja tummad. Siis kisendab inimene meeleheite vihas avarustesse :

„Teid, jumalaid ! on rahva kergus loonud,
Sest loom ja inime jääb abita ;
Pilk pimedus on paksu varju koonud,
Kust läbi silm ei pease nägema ;
Ma olen palveid ilmaaegu toonud,
Mis kurt ja sõge ei võind märgata.
Kes peitu pugend kaugel pilve taha,
Ei ulata neil silmad kõrgelt maha !

Ma olin jamps, kui selle pääle lootsin,
Et taevast kuuldaks minu vaese häält ;
Sest valjumalt kui mina nõder jõudsin,
Tulnd hädakisa täie ilma päält ;
Need tuhanded, kes nii kui mina ootsin,
Ei olnud troosti mitte leidnud säält !“

Nõnda ilma ühenduseta jumalusega, seda trotsides ja ometi janunedes, pöördub Lembitu viha loomulikult selle vahemehe pääle, kes seni jumala ja inimese vahel on seisnud, kuid elava tõe kuiva pügalasse on suretanud. On, kui tõlgitseks Kreutzwald enese tulist papi-vaenlust, kui Lembitul variseerliku paganuse-preestri vastu laseb hüüda :

„Sa viska maha preestri riided seljast,
Kui armastust sul pole südames !
Kõik tühi temp, kel hülgus paistab väljast
Ja taeva taim ei kasva hinge sees !
Sa tröösti kurba, aita kehva näljast —
Ja ole kõ gis kujuks teistel ees !
Mis Ukku teeb — on varjul s i n u silmal,
Seepärast : ära luiskä sa maailmal !“

Siit pääle katsub Lembitu üksinduses ja oma ette jumalust leida. Ta palub seda ahastavalt:

„Sind ennast otsin ma; ei armuandeid, —
Sind ihkab süda; tule vistist sa!

— — — — —
Kui janus lilled ohkvad kastest jootjaid,
Nii tülbind hing mul sinust tuge ka.“

Kuid et jumal ei tule, siis mõistab ka Lembitu kõigi panteistide viimist tarkust.

„Ei“ — puhus Lembit — „jumal võinud tulla,
Ta asub kõigilde ju täiuses.
Ilm-aegu ohkvad vagad hommikulla
Ja õhtul Ukut kõrgel valgus' väes
Kas nende ohkamist ta kuulnud olla?
Kas palk ja nuhtlus seisvad tema käes?
Ja olnud alguses maailma voolnud
Ja jääb nüüd kõigis piirmata kui koolnud?”

Ei või ta ennast kuigi liigutada,
Sest Kõik ta on ja elab kõige sees.
Kui magaja ei asemelt või saada,
Nii tarretanud Ukku suuruses.
Kes vannet toob? kes tuleb õnnistama?
Ja kellel rõõm ja valu seisvad käes?
Neid näikse antud juhtumise hoole,
Nad käivad vahetes kui mõõn ja voole.

Nii ise abita, kuis peaks ta jõudma
Meil abi tooma? — Selge jampsitus.“

Ja sellest praktiline järeldus:

„Kui ma nüüd tean, et jumalad ei anna —
Ei unenäoski meile kingitust,
Ja inimesel muud ei jää kui: „kanna
Sa ise hoolt, ehk leia lõpetust!“
Siis tahan mõtteid selle pääle panna,
Kust tulevik võib loota kergitust.
Meil seisvad abimehed p ä ä s ja p õ u e s :
Neid peame tarvitama elu õues.“

Sellega lõpeb Lembitu kui panteisti edene-
mistee. Õieti on siin usu viimne piir, kuna pan-

teism olemuselt on ainult varjatud ateism. Mittekogemata ei rõhutata siin nii selgelt inimese ainsatena abimeestena oma mõistust ja tundmust. Lugulaulus on küll kohe selle järele tühi koht, kus käsikirjast kas Kreutzwaldi enese või ta omaste poolt tükk välja on käristatud ja kus nähtavasti Kreutzwaldi viimist credot, ta lõpulist usutunnistust oleksime kuulnud. Ei suuda küllalt kahetseda selle katke puudumist . . .

Pärast kõiki neid otsimisi andub Lembitu tegelikule vendlustööle, õpetades ja aidates ümbruskonna rahvast. Hiljem avaneb talle veel kord uus usuline väljavaade, nimelt ristiusu kaudu, mida ta kuni Riiani tundma õppima läheb. Kuid ta tüdineb sellest pea, põhjused umbes samad, mis teda juba paganlikkudestki vaimulikkudest eemale lükkasid. Ta küsib:

„Kas usk ja tegu ü h e s t kangast koovad —
Ja inimesi ingliteks siin loovad?“

Muidugi polnud see nii.

Ei kristlased kõik rändand ühel sihil,
Neil jooksis mõni rada kõveras;
Nad käisivad küll sagedasti pihil,
Ei nähtud siiski teod sõna ra'as,
Kus kastud venna armastuse kihil
Põld ohakaid nii rohkest kasvatas.
Jah, kaunim näitas põõsal väljast vari
Kui suhu pistes maitset tema mari.

Ü k s jumal olla neil ja i s a taevas;
Mispärast valavad nad temast kolm?
— — — — —

Üks jumal s u r e b kibedamas vaevas,
Ja ometegi elavad veel kolm!
Et kolm ja üks ei kuskil vahet näita:
Ei jaksa meelega mõistus mitte täita.

Ristiusu lähem arvustus peatub oluliselt siin, sest et Kreutzwaldi aeg selleks kõike muud kui kohane oli. Kuid tegelikult näitab ta kange-

lane, kui vähe teda see usk rahuldab. Ta ei võtnud ristimist vastu, vaid põgenes Riiast kodumaa metsadesse. Sinna tagasi jõudes jäi talle veel ainus armuõpetus ja ususeadus: E l a v t e g u.

Selleks annab aga maailm, millesse Kreutzwald oma tegelase on paigutanud, enam kui küllalt võimalust. Sest see ei ole enam miski ürgeestiline õnne ja valguse riik, vaid maailm täis vaimlisi ja ainelisi vastolusid: pimedaid ja pimestajaid, vaeseid ning rikkaid. See on arenenud ühiskond, teravalt rõhutatud sotsiaalsete erinemistunnustega ja nendega ühes käivate võitlustega. Nõnda ei olnud keegi meil ei enne ega õieti ka pärast Kreutzwaldi Muinas-Eestit näinud. Kuid me aimamegi, et siin vähe on tegu miski eelajaloolise maailmaga.

Tuleõnnetute linnajaost tuigub Lembitu teise, kuhu tuli pole puutunud.

Sääl lasknud rikkad hooneid ehitada
Järsk kaljule, mis vaestel võimatu:
Sest nõukamatel ikka kergem sõuda,
Kus mitte karta pole kukrul põuda.

Kuid

Ei pidand Lembitu siin pikem asu,
Kus rõõmu pildid temal silma ees
Ja igal mehel ahne kukru kasu
Ehk kihutajaks elas südames:
Mil viisil nemad varanduse lasu
Veel leiaks teiste tule leekides?

Ja Kreutzwald tõlgitseb siin Lembitu kaudu
omi sotsiaalse haleduse tundmusi:

Ei kuulnud kõrv tal õnneliste lugu,
Mis õhtu vaikusesse tõsteti;
Tal tulnud meele vaeste laste pugu,
Kel täna ehk ei leiva einetki.
Mis õnnetu on iga rahva sugu,
Kus tema higi teistest prassiti,
Ja vaestel' rasket tööd ja kantud vaeva
Kõik ükskord tasuma peab — lootus taeva

Kuid seda ilmakorda, mis nii vähe tuletab meele teiste romantikute poolt ülistatud muinas-eestilist õnneaega, peab püsti raudne sund. Tarvis on rahval hiie põlemisel vihaselt küsida: miks siis preestrid nüüd oma lausumiskunsti ei näita ja tuld ei kustuta, kui sõjasalk ratsa rahva sekka kihutab, inimesi surnuks tallates.

Lembitu ei taha sarnasel maal ja sarnastel tingimustel valitseda. Ta tunneb, et üksiku inimese jõud seda ilmakorda ei suuda muuta, ja tahab üksindusse tõmbuda. Ta vastab isale, kes talle trooni pakub:

„Üks kuningas võib vaenlast ära võita
Ja mõni kord ehk riiki varjada.
Kuis aga võiks ta kannatusi peita
Ehk haavu nägemata arstida?
— — — — —

Maailm on lai, kus nutvad tuhat rahvad,
Ja ootavad, kas neile tuleb päästjat.“

Seda vähem tahaks Lembitu seda üleilmlist viletsust suurendada. Seda aga tähendab valitsemine ühes ta sõdade ning vägivallaga. Ta ütleb isale, kes teda sõtta sunnib:

„Ei too meil õnnistust ei mõök, ei oda,
Ei tooda teda väe ja vaenuga.“

Ja teine kord:

„Ei veres ela vere vaigistaja!“

Ning ainsana põhjendusena süüdistuste vastu, miks ta sõja pooleli jättis:

„Mind aeti **inimeste** vastu sõtta!“

Ta pihib Lillikule oma sisemat unistust, oma üksiklase ideaali:

„Ei tahaks võõrast rahvast silm mul näha,
 Et kuskil tüli teha nendega!
 Kui võiksin hurtsiku ma endal teha
 Ja metsa varjul rahul asuda:
 Sääl leiaks priiust vaim ja puhkust keha,
 Ning hinge täidaks tulev lootus' maa:
 Kus suured jõed kui lätted üles tärkivad,
 Sääl elust lahkund vaimul silmad ärkvad!“

Niisugune on Kreutzwaldi ideaalne inimene, ta „täis-inimene“, nagu ta teda nimetab, ta üliinimene, tarvitades Goethe ja Nietzsche sõna. Kuid selle eeskuju ideaalsemates omadustes peituvad ka ta elu traagika juured. Ta on liig passiiv selleks, et omi tõetundmusi kuidagi kasutada või ellu viia. Ta ei suuda neid isegi ühelegi usutavateks teha, vaid põgeneb järjekindlalt sala minema, nii pea kui kellegagi vastollu satub. Ta ei ole küllalt mees, et selleks inimeseks saada, kellest unistab. Ja otse pilkena kuuluvad ta kõrvus sellepärast Lilliku energilised sõnad: „Kes mees, end a i t a b!“

„Tal pole tarvis muud kui kindlat tahte:
 Siis võiks ehk ühest ilmast teha kahte!“

Kuid selle passiivi ja tegelikult abitu tüübi kaudu on Kreutzwald ometi võinud sõnastada omi proteste, mis teda meile nii lähendavad, nimelt protesti kirikluse, kapitalismi ja militarismi vastu.

Tõsi küll, Kreutzwaldi käremeelsus oli ja jäi alati puht-teoreetilisele pinnale. Ta ei olnud kellegi poliitiline tegelane, kes miskisuguseid jõudusid oma mõtte toeks liikuma oleks tahtnud panna. Ta oli, nagu A. Jürgenstein on tähendanud, läbi ja läbi individualistlik mõtleja, ebaühiskondlik ja ilma tegeliste kalduvusteta. Kuid see ei muuda ta mõtete sihti ennast.

Et Kreutzwald moderni poliitikavõitlust väljamaal teravalt tähele pani, seda näeme ta era-kirjadest. Kuid et ta need ained on peitnud „Lembitusse“, mis nii kaugeid olusid peab kujutama, on enam kui üllatav. See on üks ta vaimu-nõtkuse paljudest ja imevääriolistest avaldustest.

4.

Kreutzwaldi on ikka peetud eepiliseks luuletajaks. Sarnaseks vaateks on kõige päält juba ta kaks „eepost“ põhjust annud. „Tema lüüriline toon tuksub võimetult“, ütleb ka Kampmann kirjanduse ajaloos. Kuid mulle näib see väide olevat ekslik, vähemalt suurel määral liialdav. Asjaolu, et Kreutzwald eepilisi töid on kirjutanud, ei peaks siin veel viimseks mõõdupuuks olema. Peaks eritlema „Kalevipoega“ ja „Lembitut“ sügavamalt, et näha, kui nõrk on õieti mõlema poemi jutustav ja kui valdav selle vastu lüüriline element. Eesti rahvalaul on juba ükskord lüüriline ja Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ on vähemalt ses suhtes rahvaluulele lähedal. Ta jutustab lõpmata aeglaselt, kogu aeg rabeldes lüüriliste kõrvalekaldumiste kammitsas. Veel enam maksab see väide „Lembitu“ kohta, mis pakub võrdlemisi vähe tegevuse esitust, seda enam aga lüürilisi looduse kirjeldusi ja mõttemõlgutusi. Ja kui see ka nii ei oleks, siis aimaksime vähemalt selles Kreutzwaldi õigeid kalduvusi, missugune aine ta käes paremini õnnestab: lüüriline või eepiline. Ta ei suuda „Lembitus“ jutustada. Ta salm on võimatuseni kange ja riimid äärmiselt vägistatud, kui ta sündmusi esitab või dramaatilisi kahekõnesid pakub. Kuid nii pea, kui ta pääseb loodust kirjeldama või tundmusi pajatama, muutub ta

salmitehnika elavaks, sulavaks ning painduvaks. Ja see avaldub kaudu kogu Kreutzwaldi toodangu, nõnda ta uhkes hümnis „Priiusele“ või ka „Rahunurme lilledes“. Kreutzwald ei võinud üleüldse mitte jutustada. Mitte didaktilis-eepiliseks ei pea nimetama ta luule laadi, vaid didaktilis-lüüriliseks.

Miks aga kannab kaugelt suurem osa Kreutzwaldi toodangust väliselt eepilist kuju? Siin oli pääpõhjuseks kahtlemata lugeja madal vaimline tasapind, mis Kreutzwaldi filosoofilist mõtet iial lüürilise tundeluule või meeoluromantika kaudu vastu ei oleks suutnud võtta. See nõudis ikka midagi konkreedimat ja objektiivimat, ning seda andis poemi või ballaadi sündmustik. Ja Kreutzwald tuli sellele nõudele tõrkumata vastu.

Kõige kaugemal sest nõudest on ta aga omas kõige eepilisemas töös — „Lembitus“. Teose sündmustik on siin täiesti kunstlikult kokku pandud, see on ainult raam, kahvatu joon ta lüüriliste värvilaikude ümber. See võimaldab ainult meeolude ja mõttemõlgutuste pihtimist, see on ebatõeline ja irreaalne, nagu sündmustik tendentsikirjanduses üleüldse. Näeme seda juba sellestki, et Kreutzwald isegi miskisugust rõhku ajaloolisse tõelusse ei pannud, ainult päätegelase nime ajaloost võttes. Niisama hästi või veel paremini oleks ta omi mõtteid võinud väljendada filosoofiliste dialoogide kaudu, mis ainult lõdvalt üksteisega oleksid seotud olnud.

Kuid „Lembitut“ lugedes ei pea ometi kunagi unustama üht asja: „Lembitu“ ei ole veel mitte Kreutzwaldi nii esteetiliste kui filosoofiliste võimete viimne mõõdupuu. Omi mõtteid kehas tades pörkas ta takistuse vastu, millest tema päivil ükski Eesti kirjanik üle ei saanud. See oli Eesti keel, see vaene, arenematu, kohmakas, suitsutarene Eesti keel.

või Macphersoni monumentaali stiili taotleb, kuid kuidas Eesti keele abitus ühtlasi ta paatose tiivad armuheitmatult lõikab.

Kreutzwald oli suure kirjandusliku eelharidusega luuletaja. Midagi mineviku kirjanduslikus kultuuris polnud talle võõras. Ta mõttekujutuses oli kõigele ruumi: rahvalikule ja ülevale, koomilisele ja traagilisele, „Kilplaste imevärklikkudele juttudele ja tegudele“ ning „Lembitu“ sügavale inimesuse jutlusele. Ja ei tule teda tõesti mitte liig valjult arvustada, kui tolleaegsed kirjanduslikud nõuded ta uhke luige-mõtte alla painutasid, seda toonilt liig algeliseks ning vormilt konarliseks muutes.

Kuid hoolimata vigasest keelest ja vägistatud ütlemissviisist, on Kreutzwaldi vormis ometi andmeid, mida ei või unustada. Need on erandlikult Kreutzwaldi fraseoloogiasse kuuluvad ained, mis ta stiili teevad nii ülevaks, kargeks ja — kunstlikuks. Neid leidub nii palju „Kalevipojas“, tundudes rahvalaulu taotlevas esituses äärmiselt võõrainana, kuid pakkudes ometi midagi isikuliselt-veetlevat. Nõnda korduvad ka „Lembitus“ haruldased sõnaühimed ja lausekujud, mis on nii võõrad Kreutzwaldi ajal valitsenud talupojalikule ning lapidaarsele ütlemissviisile. Kas ei üllata meid näit. järgmised sõnade ühendused oma värskusega: tuule hõlmad, silma päike, keelu silmad, uinukangrud või udu puna-auru kerad? Ehk jälle sarnased kunstlik-kaunid kõnekujud, kui näit. küsimus „Suurele Jumalusele“:

Mis tahad pisaratega sa teha,
Et lõpmata neid lüpsab koit ja eha?

Ja kas ei ole „Lembitul“ näit. järgmises katkes sugulust selle voolava stiiliga, mida edustasid minevase aastasaja suured lüürilised jutus-

tajad: Byron, Victor Hugo, Heine, Puschkin või
Runeberg:

Sa meelitad puid lahkel päikse naerul
Ja sunnid metsa kaunist öitsema;
Sa petad koidikul ja päeva veerul,
Et linnud tuleks pesi tegema,
Kus varjupaigad valmis okste keerul —
Kui pulmasängid lehtis ehtega.
Sääl kosib isalind siis sulgis neiu,
Ja trallib lustipidul rõõmus peiu.

Suur lusti helin täidab laiad laaned,
Kes heli kuulvad, hõisk'vad seltsis ka.
Sääl lendab liblik, lendvad mesilased,
Külm kivigi siin kipuks elama;
Siis tuleb öö ja tema rahu kaaned
On elu viinud vaikselt puhkama.
Vaik seisab põder järvel kuuvalgel
Ja vaatab oma kuju lainte pagel.

Kuid meie ei või ometi salata: „Lembitu“
on vanamehe, rauga teos, liig tõsine, mitte küllalt
värske, aeglase vere, pikalise rühiga. Ta roman-
tism ei avaldu nii palju liikumises kui vaatluses.
Meeleoluliselt soe, kuid kunstiliselt külm — nii
oli Kreutzwald läbi elu, nõnda ka „Lembitus“.

Allegorismi pahed tulevad ka ses teoses
nähtavale. Meil pole ühegi ta tegelase vastu
psükoloogilist huvitust, need on paljad nimed,
veretud allegooriad, ilma isikulise südametukseta.
Ja nõnda on kõik teisedki Kreutzwaldi tegela-
sed, välja arvatud ainult väike Suntsi-Mari „Paaris
sammukeses“. Kuid Kreutzwald ei esita selle
pahega miskisugust erandit Eesti mineviku kir-
janduses.

Veel vähem võiksime nõusolu avaldada selle
Muinas-Eesti mõistmise viisiga, mis valitseb „Lem-
bitus“ — kui seda teost siiski ajaloolisel valgusel
vaadelda. See on ooperi ajalugu, minevikuta ja
tulevikuta maailm, milles siin liigume, sel määral,

et isegi igasugune soov kaob, kirjanikku ta anakronismes paljastada. Kordub sama nähtus, mis „Kalevipojaski“ ja üleüldse kogu meie ajaloolises romantikas, Bornhöhe ja Saaliga alates ning kõigi salmimööduliste mineviku ilustajatega lõpetades. Kreutzwaldi vabandab vahest ainult see, et ta kohta harilikke ajaloolise tõe nõudeid ei tahaks enam asetadagi. Tahaks uskuda, nagu astuks ta ise teadlikult igast piirist üle, et omas allegoorilises fantastika ilmas end täiesti vaba tunda.

Nagu me ei salega „Lembitu“ sisulisi puudusi, nii ei taha salata ka ta vormilisi nõrkusi. Muidugi, „Lembitu“ keel on halb, halvem kui vahest harval tööil Eesti kirjanduses. Ta keelevägistus ja riimipuisus on nii ilmne, et nende konstateerimiseks jälle igasugune tahtmine kaob.

Kuid siin ongi Kreutzwaldi teoste imelik veetus, et me teda luuletajana ometi hindame, hoolimata ta teoste kõigist kisendavatest vormivigadest. Tema kohta nagu poleks need vead olulised, ta nagu tasuks nad mitmekordselt teistsuguste voorustega, mille varju unuvad kõik pahed.

Ja kahtlemata on siin üks pääveetlustest see, et me Kreutzwaldi teostes tunneme intelligent mõttetööd ja tunde viisi, mis vanemas Eesti kirjanduses haruldane nähtus. Kr. J. Petersoni luuletuste, O. W. Masingi „Ühe väärmõistmise ümberlukkamise“ ja Kreutzwaldi „Lembitu“ ning „Paari sammukese“ väline vorm on nõrk ja konarline. Kuid see vorm on ainult hieroglüüf, mille taha on peidetud haritud inimese peenendatud ja süvendatud mõte. Et õiglaselt hinnata, seks on tarvis need tööd praegusele esteetilisele tundele vastasse vormi ümber tõlkida. On tarvis mõista, et kirjanikud ise palju kõrgemale ulatasid, kui seda välistel põhjustel suutsid avaldada.

Kreutzwald ei ole „Lembitut“ oma aja lugeja jaoks mõelnud. Ta ei rutanud töö väljandmisega ega ole seda vist üleüldse lõpule viinud. See oli ilma publikumita teos, kirjaniku ideaalsem jõupingutus ideaalsema tuleviku lugeja jaoks.

Kui „Lembitu“ pärast kirjaniku surma trükist ilmus, siis äratas ta õieti laialdast tähelepanekut. Selleks oli juba väliseltki vaadates küllalt põhjust: see oli kõige suurem eestikeelne värsiteos „Kalevipoja“ kõrval ja ühtlasi lauluisa viimne tervitus järelmaailmale Toonela väravalt, ta luigelaul, nagu ütleb ilusalt J. Kurrik. Peatselt aga vajus „Lembitu“ unustusse, esimesest trükist ei ole kunagi kaugemale jõutud, ja miskisugust mõju ei ole sel teosel nii meie kirjandusse kui üleüldisse vaimuelli olnud.

Kuid ometi on see raamat huvitaval kombel äratanud kolm-neli pikemat põhjusemõttelist kirjutust, mis meie arvustuse ajaloos haruldane nähtus. Kuna teoste väärtust otsekoheisel või kaudsel kujul ka neile osaks saanud vastuvõtte peegeldab, siis lubatagu siin kohal lühikest ülevaadet anda tähtsamaist mõtteavaldusist „Lembitu“ puhul.

Esimese kaaluva sõna selle teose kohta langetas J. K u n d e r „Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamatus“, 1884 ja 1885. Ja see sõna oli kõike muud kui häätahtlik ning õiglane. Kunder kirjutas nimelt m. s. järgmiselt: „Lembitu on üks kuju, kellel midagi mehhist, oma aja tahtmist sees ei ole, kes ka vaimu poolest mitte mõtleja ei ole, vaid tume luuletaja. Temal ei ole mitte vägimehe pääd, vaid pehme mehe pehme süda rinnus, kellel truudust isamaa, rahva ega ka naise vastu ei ole. Ta on üks hingeteadline hale

mõistatus.“ Et see „hingeteadline hale mõistatus“ ka oma ette psükoloogilist ja kunstilist huvitust võib pakkuda, see ei tulnud valjule arvustajale pähegi, kes ainult „mõtlejaid“ ning „vägimehi“ oskas hinnata. Ja tal ei tulnud ka mõttesse võõrsilt võrdlusi otsida, kus kirjandus kubiseb neist „haledatest hingeteadlistest mõistatustest“. Enesele suggereeritud eelarvuste tõttu unustati kõik Wertherid ja Petschorinid ning nende luge-matud hingehõimlased. Seda kurvem, et sarnased read kirjutas arvustaja, kelle otsused muidu ikka olid kaalutud ning õiglased.

Osalt otse Kunderi väidete ümberlükka-miseks avaldas J. Kurrik kohe selle järele „Lembitule“ pühendatud pikema kirjutuse raama-tus „Kolm suurt lugu“, a. 1886. Meid üllatab ja rõõmustab see vaatekoht, millest Kurrik „Lem-bitule“ läheneb ja mis nii haruldane oli toleaeagses arvustuses. Ta kirjutab nimelt: „Iga eht kunst-töö ja seda mööda ka iga eht luuletus on ise enese otstarbe: laulik kujutas oma luuletuse, sest et paleusline mõte ihaldas ilmuda, tahtis teoks saada.“ Kuid just sellepärast näib ka Kurrik ise eksivat, „Lembitule“ kindlat ajaloolist tagapõhja otsides. Sest kes tõendab meile, et Kreutzwaldi „paleusline mõte“ just ajaloolisel tagapõhjal „teoks tahtis saada“, ega mitte miskisugusel ebareaalsel maal ning ebareaalsel ajal?

Kurrik esitab ühtlasi ka teiste hindajate arvamisi, mis küllaltki huvitavad ja omalt kohalt asjalikud. Ta kirjutab: „Lembit olla see rahva vaim, kes tarkust ja tõtt otsib ja igatseb, esiteks aga veel täielisel kujul ei leia. Ta olla midagi kui Faust, aga karskem ja tasasem kui Saksa Faust. See luuletus ei olla mitte Eesti muistepõlve mälestustest välja kasvanud. Lembitu luuletus olla üks pooleli jäänud töö, olla esimene pool, millel

teine pool puududa. — Lembitu olla ühe elumõistatusega riisus: nagu Faust tõtt otsib, aga asjata, ja nagu Hiob vagadusest kui ühest kõrgest asjast kinni pidanud, aga tema pääle siiski kiusatused tulnud, nõnda olla Lembitu usu põhja otsinud, aga mitte leidnud. Ta olla ühe meelega äraheitmise ohver. — Lembitu olla üks inimliku kõrguse eeskuju, üks täis-inimene.“

Nende hindamiste kõrval, millele enam-vähem alla võib kirjutada, toob Kurrik teisi, ülekohtuseid ja ekslikke. Ta enese lõpuotsus „Lembitust“ on aga järgmine:

„Lembitu raamat on meie arvates Kalevipoja raamatu teine pool. Kalevipoja lugu ulatab oma lõppeotsaga histoorialise aja sisse: raskemeelelistes akkordides heliseb hääl Kalevipoja valitsuse lõppemine ja sõdimine raudmeestega ja see on Lembitu loo algmõte (motiiv). — Ei ole Kreutzwaldi luuletuses kirjutatud Lembitu mitte see Eesti päälilik Lembitu, kes ajaloo sõnumite järele aastal 1217 Paala jõe ääres langes, ta ei ole üleüldse mitte üks üksik inimene. Niisama ei ole ka Lillik mitte mõne üksiku naisterahva kuju. Ka Atsu ja Vamba ja laane-rauk ei tähenda üksikuid inimesi. Kõige Eesti rahva omadused ja sismised tundmused tema viletsa käekäigu ajal on laulik omas luuletuses inimesteks kujutanud.“ Ja arvustaja näitab, kuis Eesti rahva looduse luu laaneraugas on allegoriseeritud, kes elab üksi oma karu — kavaluseta jõu võrdkujuga. Samuti on Lillik vabaduse ja Vamba julguse sümbol. Ning arvustaja lõpetab: „Veel elas Vamba, veel oli Atsu alles: veel tahtis vana Eesti vaim ja julgus kord katsuda, oma vabadust jälle kätte saada. See silmapilk, mil Lillik oma surmatunnil Lembitule viimast korda palava armastusega silma vaatas, eks see

olnud viimse üleüldise mässu aastal 1343? Säälmattis Lembit oma Lilliku — mattis Eesti rahvas oma vabaduse.“

Vastaku see seletus Kreutzwaldi enese salatud mõtteid või mitte, kuid igatahes näivad Kurriku oletused õnnelikud ning ilusad. Kõik luuleteoksed ei saa nii kauni seletuse osalisteks.

A. Alver, järgmine „Lembitu“ eritleja, tõmbab õigustatud kõrvujooni „Lembitu“ ja minevase aastasaja suurte lüüriliste teoste vahel, mida esitavad näit. Byroni või Puschkini poemid (Rahva Lõbuleht 1900, nr. 5). Ta kirjutab: „Nagu nimetatud uuema aja eepose kangelased oma seltskonnale selja pööravad, kas tahes ehk tahtmata, nõnda ka Lembitu. Kõik need kangelased on eluga, on iseenesega tülis, sest nende luuletajad on selle aja lapsed, kus kõik vana jalgade alla tallati, kus ilma rahvad uuematele tegevuse teedele pöörasid, aga see uus, kuhu hing tõttas, oli teadmata, oli udune . . . Nõnda on lugu ka Lembituga. Lembitu on kõigiti meie aja laps — kahtlemise poolest. Kreutzwald on oma luuletusele päälkirjaks pannud: Lembitu, Eesti muinaspõlve mälestustest kasvanud luuletus. See päälkiri eksitas paljuidki. Eesti muinaspõlvest on säälm vähe. Aga kas peab siis üks lugu muinaspõlve enese kujutus olema, kui ta selle mälestusest on tõusnud? Ei sugugi. Üht mõtet, ehk õigem öelda, üht filosoofilist mõtlemist on muinaspõlve mälestus laulikus äratanud, ja lauluisa on Lembitu selle mõtte kandjaks määranud . . . Kreutzwaldi hale-tundrikas loomus ilmutas end meile selles luuletuses igal pool. Lembitu on kui üks suur kaebelugu, üks pehme südamlük mõttemõlgutus maailma vigade üle . . .“

Sellele arvustusele, milles juba ajaloolist perspektiivi tundub, ei ole R. L e s t a , kes viim-

sena „Lembitu“ üle pikema kirjutuse avaldas (Linda 1903, lk. 943), enam midagi olulist juure võinud lisada.

Kuid kahtlemata on „Lembitu“ teos, mille põhja ühe süüvimiskatsega ei ulata. See on teos, mis nii mitmesuguseid ja eriväärtuslikke varandusi sisaldab, et iga uus lugeja selles otsekui uut tööd näeb — oma kalduvuste ja oma vastuvõtte jõu ulatuse järele.

1919.

„PAAR SAMMUKEST
RÄNDAMISE TEED.“

Kreutzwaldi „Paar sammukest rändamise teed“ esitavad Eesti vanema kirjanduse üht kõige ilusamat avaldust. Kesk ümbruse hallust ja kuivust puhkeb see kui lillevihk, kerge romantilisest hingest, raske tõelisest tundest. Ligi viiskümmend aastat vana, elu rõõmud juba selja taga, ees ainult pettumused ja vanadus, nõnda on Kreutzwald Võru vaikuses need liigutavad leheküljed paberile pannud. Seda iseäralikum tundmus valdab seda isikulist raamatukest lugedes, kui meele tuletada, et Kreutzwaldi tähelepanu just neil ajal kõige vastasemate sihtide, rahvusliku eepose ja rahvalgustuse kirjanduse poole oli pöördud.

Kirjandusloolised uurimused võivad loodetavasti „Paari sammukese“ sündi selgitada. Nagu igal romantiliselt kaasatõmbaval teosel, nii pidid ka selle põhjused tõelised ja sügavad olema. Siia maalsed aine käsitlejad on oletanud, et Kreutzwald siin ilma suurema mõttekujutusliku tööta oma noorepõlve armastust on kirjeldanud. Nõnda ütleb V. Reiman (Kivid ja killud. I, lk. 132), et tütarlaps, kellest Kreutzwald selles jutustuses ja mitmes luuletuses kõneleb, „on tema vanaema poolt kauge sugulane Suntsi talutütar Mari, kes 15 aastat vana 1821. suri“. Kuid nähtavasti on

need teated saadud just „Paarist sammukesest“, mida eluloolisena allikana ilma järelkatsumata ei või tarvitada. Küll ütleb Kreutzwald ise teoses: „Selle elopuu lehe külge ei ole ma meelega tahtnud mingi muud vilja lisada, kui üksnes seda, mis puu ise kannud ja kevadel enne suve küpsetanud: kõik on tõsi!“ Kuid ometi on luba ka seda kinnitust ilukirjanduslikuna võttena vaadelda, kuni seda ajaloolised teated pole põhjendanud.

Neid teateid võiks anda Kreutzwaldi noorepõlve ja tema kodukoha naabrite sünni ning surma teadete uurimine kirikuraamatute järele. Siin lubatagu mõni mõte avaldada puhas-kirjanduslikust seisukohast.

Mitmed põhjused, pääle Kreutzwaldi enese kinnituse, sunnivad oletama, et ta jutustus tõelistel mälestustel põhjeneb. Nii mõnegi hingeelulise üksikasja tabavust ei võiks kuidagi muidu mõista, kui ainult tõelise elu valgustusel. Omal käel sisu luues ei oleks Kreutzwald end nõnda kindlalt aastaarvude ja kuupäevadega sidunud. Ta oleks loonud romantilise ilukirjandusliku teose ja mitte vähenõudliku mälestusraamatukese, mille toonist nüüd lõpuni truult kinni on hoitud. Iseäranis paneb imestama väike episood 1812. sõjaajast, mille kunstlikku leidmist loomispsükoloogia seisukohalt raske on uskuda. Ainus vabadus, mis kirjanik enesele näib lubanud olevat, on see, et ta juba tütarlapse surma ajal, 1821. a., jutustajat Villemit, s. o. ennast nimetab „raamato kirjutajaks“, kuigi siis veel midagi polnud trükkis avaldanud.

Selle elu-tõeluse põhjendust võib ka sellest leida, et varakult lahkunud tütarlapse mälestus läbi kogu Kreutzwaldi luule kajab. See mõte, need pildid ja aimed korduvad mitmeti. Nõnda pühendab ta „Leinalaulu ühe vaga tütarlapsele“:

Ehitate valges surnu rüüdis,
Lillepärjakene hiuste sees,
H ngab Mari, keda Jumal hüüdis,
Keda leinab igamees.

Ja ta tuletab meele, nagu selles jutuski,
tütarlapse vaikse eluloo ning kurva surma:

Kui üks ingel seisis puhtas riides
Mari oma veike ukse ees;
Nurmelilled olid tema ehtes,
Rinna iluks orjavitsa õis,
Pääva varjuks olid tuule tiivad,
Lepik tema ehtimise paik,
Küla allik oli tema peegel,
Jõgi tema palge läik.

Kuid läbi selle liigutav-ilusa mälestuse
kajab ta ahastuse hüüd:

Villem! Villem! Surnukellad hüüdvad,
Nutes tõuseb haua laulu heal!
Mustas riides surnumatjad püüdvad
Mari kerstu seada raami peal'.

Ja ta lõpetab luuletuse niisama nagu jutus-
tusegi pisar-haleda allaheite tooniga:

Uinu rahul, vaga hingekene,
Kunni igavest sul uni kaub!
Nuta, ööpik! iga koidu eele
Mari künkale üks leina laul!
Lehvi õhtutuul, kui kandle keeled,
Lillesid, mis haul õitsevad!
Pesitagu kõrgel niine ladvas
Vaga linnukeste paar.

Aastad kaovad, valu taltub, kuid mälestus
tuikab veel hinge põhjas, ühinedes nooruse kadu-
mise leinaga. Nõnda pärrib laulik luuletuses „Enne
ja praegu“:

Toomingas, kus künnilinnud,
Mis sul ladvas laulivad?
Ja kus, luha, sinu lilled,
Mis mu Mari ehivad? —

Lilled läin'd ja künnilinnud,
Tütarlaps ka nendega!
Noorus läin'd mul nende seltsis
Kevadise õhuga!

Nõnda hävitab aeg kõik: lilled, mis kalli lahkunu hauale istutatud, on kuivanud; linnud, kes talle koidu eel pidid laulma, ära lennanud; ja isegi leinaja mälestus peab kahvatama aastate kuludes.

Kuid kas ei tärka just selle mõtte kõrval meie imestus, et kirjanik veel kolm aastakümmend hiljemini nõnda on mälestuse paelus, et sellele kogu raamatu pühendab? Ja me võimegi seda ainult sel puhul mõista, kui meeletuleme, et mitmed kurvad sündmused ta valu on värskendanud. Paljas mälestus poisikesepõlve armastusest, kui seda ka oletame, ei jatku ometi.

Neid kurbi sündmusi leiame tõesti Kreutzwaldi elus 1850. aasta paigu. Ta tuletab viimaks esitatud luuletuses meeletema, kes enam õhtuti metsa teel talle vastu ei rutta; „sõber mul on kadunud“, kurdab ta (Fählmann suri 1850); kuid mis valukarika ärteni täitis, oli ometi ta tütre Maria Ottilie varane surm. See rohkete vaimuannetega, õrn ja südamlük tütarlaps suri 1851, viisteistkümmend aastat vana. Suntsi peretütre ja Kreutzwaldi tütre saatus näib nii sarnane, mõlemal oli sama nimi (Mari ja Maria Ottilie) ja koguni nende vanemate nimedki tuletavad üksteist meele (Rein ja Liiso ning Friedrich Reinhold ja Maria Elisabeth). Tütarlapse hingeelu kujutus jutustuses tunnistab hilistest tähelepanekutest ja värskest kaotuse valust. Nõndasama näib „Paari sammukese“ alguses leiduv luuletus ja järgmine eeleegia „Närtsind lillele“ tütre mälestusele olevat pühendatud:

Sa varisesid, armas lille,
Ka vara sinna hauale,
Kus minu rõõmud kärssitille
Kõik närtsind külma surmale.

— — — — —

Ma näen sind veel, kui Tio rinnas
Sa ehteks olid kinnitud —

— — — — —

Oh puist'ge, tuuled, lille riismed
Mu armastuse põrmule,
Kus ükskord väsind sammud, viimsed,
Mind viivad vaikse rahusse.

Selles luuletuses esinevat Tio nime võime vahest Otilie teisendiks pidada. Nõnda oleks Kreutzwald siis oma tütre mõlemat eesnime mälestuslauludes tarvitanud.

Kolmandaks võime oletada veel hoopis kirjanduslikku eeskuju „Paari sammukese“ sündimisel. Kreutzwaldi luuletusi Villemist ja ta varakult lahkunud armsamast on peetud algupärasteks töödeks ja luuletaja isiklikkudeks tundeavaldusteks, millel elulooline usaldatavus. Selle vastu on G. Suits paari aasta eest võrdluste abil tõendanud, et osa neist on sõnasõnalised tõlked Lenau järele. Ka vastab „Paar sammukest“ mitmeti ajajärgu sentimentaalset vaimu ning sel on kokkupuutumispunkte toleaegiste kirjanduslike nähtustega. Juba Eesti kirjanduses leiaksime huvitava võrdluse Kreutzwaldi „Mälestuse lehele“. Karl Körberi „Mällestusse ramatus“. See ligi samasuurune raamatukene ilmus ainult kaks aastat varemini H. Laakmanni kulul nagu Kreutzwaldi omagi. Siin jutustatakse salmis ja proosas nõndasama ühe 15-aastase tütarlapse Eva õnnetust surmast 22. jürikuu päeval 1839. Raamat olla väljaandja tõenduse järele selsamal aastal kadunu sõprade poolt kokku seatud, kuid ilmus trükis alles 1851. Kreutzwald on kahtlemata Körberi raamatukest tunnud ja

võis sellest ka oma raamatu kirjutamiseks tõuget saada. Nagu tsensori märkusest näha, on Kreutzwaldi käsikiri vähemalt aasta pärast Körberi oma ilmumist juba valmis olnud. Sisulisena ühinemiskohana võiks ainult seda nimetada, et Körber samuti räägib Eva „ühhest pissokesest ramatost, mis ta ennesele olli kirjotanud“, nagu Kreutzwald Mari „ühhest pisokesest raamatost, mis nalja pärast oma viimseks seäduseks nimetas“.

Kuni ajalikud teated küsimuse kohta puuduvad, võime „Paari sammukese“ sünnilugu järgmiselt ette kujutada: Kreutzwald on esimese tõuke selle kirjutamiseks saanud ehk Körberilt, kuid ta on teinud seda oma tütre leina värske mõju all. Tagasihoidlikkus ja taktitunne on teda takistanud otsekohe enese lahkunud lapse elu kujutamast. Kui Suntsi Mari tõesti olemas on olnud, siis on selle isik Kreutzwaldi tütreaga ühte liitunud, nagu V. Reimangi oletab. Kahtlemata põhjeneb teose väline raam, mõned üksikud episoodid ja isiku-kujutused Kreutzwaldi noorepõlve mälestustes. Samuti on ta neist mälestustest laenanud ülemal mainitud episoodi Prantsuse sõja ajast, mis kõigi märkide järele mitte pole mõttekujutuse vili. Missugune neist kolmest mõjust on olnud määravam, seda võib tõendada ainult üksikasjalik uurimus.

Kuid meile ongi õieti tähtsam teose kirjan- duslik väärtus, kui selle usaldatavus Kreutzwaldi eluloo esitamisel. See oli esimene uue aja hääl meie kirjanduses (kui Kr. J. Peterson maha arvata) ja jäi ka kauaks ajaks ainsaks. Kui ainult mee- le tuletada, mis oli meie kirjandus 65 aastat tagasi, kui kiriklik ja õpetlik oli see sisuliselt ja kui tuim ning kore koore poolest, siis ei või muud kui imestada Kreutzwaldi raamatukese väärtuslikke omadusi. Näeme esimest korda kirjaniku filosoofina vaatlevat ja luuletajana kõnelevat. Meid pa-

neb imestama vähenõudlikkus aine valimises, veel enam aga kuju leidmises, kus ajajärgu •vaimu mõjul nii kergesti vale tooni oleks võinud langeda. Nii üleüldis-inimlik kui on see teos, on see ometi ka nii erandlikult kohalik, et mujalt võrdlusi ei leia. Dante ja Kreutzwald jutustavad mõlemad omi mälestusi Beatricest kaheksateistkümne-aastase nooremehe vaatekohalt. Kuid kui lõunamaalasele ilmus veripunasesse kalevi mässitud tütarlaps surma käsivarrel, näeme Kreutzwaldi armsama kahvatut palet kuu hõbedases kumas haledalt padjal, kuhu õitsva õunapuu vari õuest langeb. Ja hoolimata sellest kitsast ning subjektiivsest alast, mis aine iseenesest pakub, on Kreutzwald seda ometi osanud ajajärguga siduda ja idüllise silmapilgupildi anda meie elust sada aastat tagasi.

Just teose väärtused seletavad, miks see rahvalikuks pole saanud ega üleüldse laialisemat tähelepanu võitnud. Põhjuse leiame juba Kreutzwaldi enese otsuses kaasaeglaste kohta: „Meie lugejate raisko läinud maitsus igatseb toitu, mis kole ja imelik . . .“ Ta lisab: „Aga kes tõsise elopeenart mööda astub ja nõnda kirjutab, kuidas loodud asjade lugu jookseb, sellest ei osata lugu pidada.“ Ning lõpetab kahetsuse tundes: „Ja ika oli, mis teised ei oskanud tähele panna, mino kenamate lillede õhk!“

Ka hilisemal ajal ei leidu miskisugust huvitust „Paari sammukese“ kohta. Meie kirjanduse ajalood lähevad raamatust palja nimetamisega mööda või tarvitavad seda ainult eluloolisena materjaalina. M. Kampmann isegi ei nimeta teda mitte Kreutzwaldi töödest kõneldes! Ükski kooli krestomaatia ei paku temast näiteid. Alles G. Suitsi „Eesti Luge-miseraamat“ toob teosest umbes kuue-leheküljelise katke.

Lõpuks mõni sõna „Paari sammukese“ esi-

mese väljaande kohta. See on ilmunud 1853 Tartus, „trükitud ja müa H. Laakmanni jures,“ nagu kirjastaja vanas kirjaviisis teatab. Raamat on 48 lhk. väikeses kaustas, tekst algab kohe esimesel leheküljel, viimne lehekülg on täidetud Laakmanni väljaannete kuulutustega, mis jälle vanas kirjaviisis. Teose kirjutajat ja raamatu hinda pole nimetatud. Tsensuriluba on antud Tartus 9. nov. 1852.

1915.

PÕRGU VÄRAVAS.

1.

„Kalevipoja“ lugemisel võib kergesti tähelepanna, et lugulaulu looja teose lõpus otsekui väsinult on töötanud. Esimene pool sündis kümne aasta vältusel, mil oli aega tarvilikku materjaali koguda, põhjalikult läbi töötada ja ühtlaselt kokku liita. Viimane osa sündis aga juba siis, kui väljaandmise mured ja aja nappus sundis ruttama. Nähtavasti oli Kreutzwald kaua kahevahel, mitmesse ossa lugulaulu jagada: kas Fählmanni kavatsuse järele 12-neks või 15 kuni 20-neks lauluks. Juba see kahevahelolu segas töö ühtlust ja tasakaalu. Ka ei suutnud Kreutzwald, nagu teame, leppida ainult rahvalugude ümberjutustamisega. Ta tahtis teosest teatud ajaloolis-filosoofilist põhimõtet läbi viia, Kalevipojast kogu Eesti rahva allegoorilist kehastust luua. Sellepärast lõpetab ta „Kalevipoja“ raudrüütlite maale tulekuga, s. o. rahva iseseisvuse lõpu ja ajaloolise aja algusega. Kuid rahvalt saadava materjaali puudus sundis teda siin lihtsalt ajalugu salmi mõõdus refereerima, mis aga iseäranis ei õnnestanud. Võib ka olla, et kõiksugu takistused, mis väljaandmist raskendasid, ja tollaegse seltskonna külm osavõte Kreutzwaldi tööjõudu nõrgendas. Hoolimatu arvustuse mõjul oli Kreutzwaldil nähtavasti kord koguni mõte, raamatu trükkimistki ajutiselt pooleli jätta.

Iseäranis tundub see loomisnõrkus viimses ja eelviimses laulus, kus jutustatakse sõjast raudmeeste vastu, Kalevipoja surmast ja ta elust teises ilmas. Üksikud katkelised lood, mis Kreutzwald rahvalt saanud, liituvad siin loogilise sidemeta ühte; katked jäävad katketeks, siduvad lülid puuduvad.

Üks sarnastest sügavalt-vastolulistest katketest on ka jutustus Kalevipoja elust „Taara kangelaste keskel tule paistel“, mis sellega lõpeb, et ta taevast jälle tagasi maa pääle saadetakse. „Vanaisa ise tarka“ peab taevases nõukogus aru ja jõuab otsusele:

Kalevide kanget poega
Põrgu vahipoisiks panna
Alta ilma hoidamaie,
Väravaida vahtimaie,
Et ei selli sidemesta,
Kuri peaseks kütketesta.
Angund kehast lahkund vaimu,
Taeva tõusnud tuikesta,
Sunnitie sedamaida
Külma kehasse kõndima,
Asupaika alustama.
Kalevide külma keha
Tõusis jälle toibumaie
Pääst saadik põlvedeni,
Aga jõkke jäänud jalgu,
Küljest katkend kintsusida
Võind ei jumalate vägi,
Taara tarkus terveks teha,
Keha külge kinnitada.
Kalevide poega pandi
Ratsul valge hobu selga,
Saadetie salateedel
Põrguriigi piiridele
Väravaida valvamaie,
Sarvikuda sõitlemaie,
Et ei selli sidemesta,
Kuri peaseks kütketesta.
Kui siis Kalevide poega
Veeres kalju väravasse

Alla ilma ukse ette,
 Hüüetie ülevalta :
 „Raksa kalju rusikaga!“
 Raske käega rabadessa
 Lõi ta kalju lõhkeela, —
 Aga käpp jäi kalju kütke,
 Rusik kinni kivirahnu.
 Sealap istub hobu seljas
 Praegu Kalevide poega
 Käsi kütkes kalju küljes,
 Valvab vahil väravada,
 Kaitseb kütkes teise kütkeid.

Kuid siamaale jõudes tunneb lugeja, kui vast-
 oluline on õieti kogu lugulaul. Kas selleks on siis
 kangelase kogu maapäalne elu, et tast kord saaks
 „põrgu vahipoiss“! Ja millega põhjendatakse seda?

Poega oli põrmu põlves
 Suuri töösid sünnitanud —

Sellepärast —

Võind ei võimsat vedelema,
 Tugevamat jätta töötä
 Laiskel taevas luusimaie.

Sel kombel on saanud lugulaulu lõpp eba-
 loogiline ja raskelt vastuvõetav. Töö viimne lehe-
 külj vähendab suurel määral teose üleüldist mõju.
 Sest ta käib kunstilise loomistöö seaduste vastu,
 mille piirides nii isiku kui rahva mõtteleht avaldub.

Mida kõrgemale tõuseb kunst, seda enam
 tungib ta sisemise kokkukõla ja vormilise sümmeetr-
 ria poole, püüdes anda teosele loogilist üma-
 rust ning töös valitsevist järjekorrist vääramata
 järgnevat lõpuarengut. Ka iga lugulaulu loomine
 sünnib neis tingimuses.

Seda üleüldist seadust omaks võttes võime
 küsida: milline peaks olema ideaalse eepose
 aimatav lõpp?

Võitlused on võideldud, tasumised tasutud,

arved lõpetatud. Saatus maksab jumalatelegi kätte. Oma eesmärgi eest võideldes langevad kangelased. Nende teod on minevikus, nende mälestus jääb tulevikule. Vahvalt võitlesid ja küttisid indiaanlaste päälikud. Pärast surma istuvad nad ringi auravate vaagnate ümber, söövad ja joovad ning peavad pidu. Umbes sarnane on kõigi eeposte lõpp, kui nad üleüldse pääkangelase surmaga lõpevad. Vahel antakse ka lootust, et kangelane uues hiilguses kord messiasena oma rahvast tuleb päästma.

Tõuseb küsimus: miks ei lõpe ka „Kalevipoeg“ nõnda? Sest surmaga on kangelane verevõla tasunud. Saatus on oma otsuse määranud.

„Kalevipoeg“ on ka tõesti nii lõppemas. Ka Kalevipoja ees avaneb igavene õndsate riik:

Tema istus tulepaistel
Taara kangelaste keskel,
Kuulas käsipõsakile
Laulikute lugusida . . .

Vaekausid on tasa. Liivakellades ei kahise enam liiv, sest aeg on seisma jäänud. Kalevipoja pää kohal helendab igavene päiksepaiste.

„Siin võiks nüüd tema elukäik lõpetust leida“, tähendab ka Kreutzwald ise omas „Lühikeses seletuses Kalevipoja laulude sisust“. „Aga muinasjutt ei lepi sellega . . .“

On põhjust arvata, et Kreutzwaldi enesegi rahvuslik tundmus lugulaulu masendava lõpu puhul kannatas. Sest mitte kogemata ei tule ta eepose viimistes ridades lunastava messiase töötuse juure:

Aga ükskord algab aega . . . jne.

Kuid ka see messiase töötus on sisult segane, ebaloogiline ja vastoluline. Ainult äärmiselt pääliskaudne lugemine takistab lugulaulu lõpu mõtetuse mõistmist.

Kõige päält äratab me võõrastust asjaolu, et vahiks asetatud Kalevipoeg ka ise vang peab olema. Ta vahiamet on nuhtlus, ta pärastmaapäalne olu piin. Sarnane saatus pole kohane sellele Kalevipojale, keda tunneme lugulaulust. See pole mitte häduse, vaid kurjuse allegooria, keda nuhtlus tabab. Ja sarnasena näeme teda titaanlikult jumalate tahtega heitlevat:

Kalevipoeg püüab käppa
Vahevahel vägevasti
Kaljuseinast lahti kista:
Raputab ja raksateleb
Maapõhja müdisema . . .
Maana käsi hoiab meesta,
Et ei vahti väravasta,
Kaitsev poega põrgust pääseks.

Edasi kujutatakse, kuis põrgulised end vabastada püüavad:

Põrgulistest püüetakse
Kahel otsal põlend pirrul
Ahelaida abrastada,
Kütkesida katkendada.
Jõulu ajal lähvad lülid
Peene juuksekarva paksuks.
Kui saab hüüdma koidu kukke
Vanaisa väravalta
Jõulupüha tulekuda:
Lähvad ahelate lülid
Järsku jälle jämedamaks.

Kuid sääl kuulutab äkki lugulaulu pateetiline lõpp:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik pirrud kahel otsal
Lausa löövad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Kätta kalju kammitsasta:
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Kuna nõnda siis nii Kalevipoeg kui põrgulised ühesuguste abinõudega vabaneda püüavad, siis on nende saatus täiesti ühesugune ja nad ise on üksteise sarnased. Needsamad kahel otsal lõkendavad püüed, mis peavad päästma põrgulised lahti, peavad vabastama ka Kalevipoja ja andma Eesti rahvale ta messiase. Häa geeniuse vabanemisega on ühendatud kurjade geeniuste vabanemine, võitlus peab uuesti algama, miskisugust õnneaega on asjata loota ja eepose mõtte- ja jõupingutus on tühjaks tehtud.

Kas tõesti seda tahtis Kreutzwald öelda? Muidugi mitte. Kuid teda on avatlenud sellesse ebalogikasse rahvaluules eneses peituv saatuslik vastolu.

Stilistiliste ebajärjekindluste hulgas olgu veel tähendatud, et see tõenäoline on, kui tuli ahelad murrab, kuid kuidas „lausa tuleleeki löikab kätta kaljukammitsasta“, see jääb täiesti arusaamatuks. Või peab oletama, et ka Kalevipoeg ahelatega kaljus kinni oli?

„Kalevipoja“ katkelist ja kokkukõlata lõppu võime paremini mõista alles teiste rahvaste vastavate müütide valgusel. Ma ei taha alamal teha julgeid väiteid laenudest või mõjudest, liiategi et tihtipääle aine juurteni ei või tungida, vaid ainult ta latva riivata. Kuid sellest hoolimata pakuvad võrdlused palju kirjanduslikku ja hingeelulist huvitust.

2.

Allikad, kust nii vana kui uus aeg Prometheuse müüdiga tuttavaks on saanud, on Hesiodose „Theogonia“ ning „Tööd ja elupäevad“. See oli esimene kirjanik, kes greeklaste keskel liikuvad katked ühiseks looks liitis. Hesiodose järele on

Prometheus hiiglase ja okeaniidi poeg. Ta võitles kavaluse ja osavusega pääjumala Zeusi vastu, kes oli halastamatu ning tige inimestele. Zeusi kavatsusse — inimesi täiesti tule tundmata, s. o. kultuurilise edenemise tähtsama eelduseta jätta — vastas Prometheus sellega, et pilliroo südames sala tule inimeste kätte toimetas. Nuhtluseks selle eest neediti ta „kusagil ilma äärel“ ahelatega kaljude külge, kus kotkas järeljätmata ta sisikonda sööb, mis aga ikka uuesti asemele kasvab. Kuid legend annab lootust, et Prometheus, nagu Zeusi poeg Herakles teatab, kord jälle vabaneb.

Arusaadav, et sarnane sügavalt traagiline, täis mässupaatost aine ühes Hesiodose märkustega ei võinud ununeda. Tas leidus elemente, mis iga kunstnikku ja kirjanikku, ükskõik mis seisukohast vaadates, pidid huvitama. Kahekümnekuue aastasaja jooksul, mis Hesiodosest kulunud, on seda ainet lugematud korrad käsitletud. Ta on olnud põrutava mütoloogilise kurbmängu primitiiviks, nagu Aiskülozel, kes Prometheusel laseb kaebada:

Selle eest, et surelisi õnnelisteks
Püüdsin teha, mõisteti mind piinadele,
Selle eest, et puusse panin tule kiired,
Mille abil surelised õppisivad
Kallid kunstisid, see ongi süü, mispärast
Pea rippuma siin ahelates!

(J. Jõgevere tõlge).

Prometheuse müüdi kaudu on filosoofilisi mõttemõlgutusi jutlustatud (Ovidius). Ta tagapõhjal on sündinud torkavad ja mürgised seltskondliku korra süüdistused (Lukianos). Aga ta on ka tagasihoidlikule moraliseerimisele põhjustanud (Plato). Müüdi iga uue käsitlemise ja seletuse juures on ta esialgsed lihtsad ning selged piir-

jooned muutunud. Sest iga rahvas on ta raamides tahtnud esitada omi eluküsimusi, poliitilisi püüdeid ja filosoofilisi vaateid. Nii sai Kaukasuse kaljude külge needitud Prometheus vabaduse ja võitluse sümbooliks. Prometheuse nimi on igas uues hüüdsõnas, mis juhatab tulevikku; see on igal revolutsiooni lipul. Nii sai ta keskajal usukangelaseks, 18-dal aastasajal vaimuvabaduse eest võitlejaks, 19-dal aastasajal aga mässuliste rahvahulkade juhiks. Kristliku sõnakuulmise ja alandlikkuse vaimu valitsusajal ei võinud Prometheuse müüt palju edeneda. Kuid nii pea kui renessaansi tõusulaine üle Euroopa oli käinud, pöörsid silmad jälle endise legendi poole. Saksa mõtteilma suured juhid Lessing ja Herder austasid Prometheuses isiklikku jõudu, kultuuri-energiat. Lessingi ja Herderi õpilane Goethe on sellest ainst kolmes töös kirjutanud. Prometheus oli *Sturm und Drang*'i aja ideaaliks. Suurem osa 19-da aastasaja väljapaistvamist kirjanikest, keda eluraskuse tinakoorm painanud ja inimese vabastuse idee vaimustanud, on seda ainet käsitleanud. Nii Byron, Shelley, Leopardi, Longfellow. Prometheuse mässuline isik on anarkistide teooriasse ja üliinimese õpetusse mõjunud. Stirneri ja Nietzsche aforismides kuulub ta ahelakõlile. Ja praegusele kirjanikkude ning kunstnikkude põlvele on see põline aine endiselt uus.

Sarnane on lühidalt Prometheuse müüdi edenemislugu Hesiodosest meie päivini. Aga ometi on põhjust arvata, et lugu Hesiodosega pole alanud, vaid juba varem greeklaste keskel liikus, et ta vahest ka mitte greeklaste algupärane sünnitus pole, vaid Indo-Germaani rahvaste ühine omandus või koguni laen Idamaa rahvailt.

Juba ilma Kaukasuse ja India rahvaluule lähema tundmiseta oletasid mõned uurijad, põhjendades võrdlevale keeleteadusele, et Prometheuse

nimi pole erandlikult Greeka oma, vaid indo-germaaniline. Nad võrdlesid seda nime Sanskriti sõnaga *prâmathyvs* (hõõruja). Pääle selle on ühe India jumala nimi Agni-Pramanthi ja Turia Zeust kutsutakse ka nimega, mis tuletab meele Prometheust. Lõppeks torkasid silma veel sarnased sõnade analoogiad nagu Brahma-Deus — Prometheus. Niisugustele keelelistele võrdlustele toetades võidi arvata, et Prometheuse müüdiline isik vanade Aasia rahvaste kosmogoonilistes ja haridusloolistes lugudes alati on seotud tule saamise küsimusega (*prâmathyvs* — see, kes tuld puust hõõrub; samuti ka Agni-Pramanthi nimi).

Kuid ometi ei ütle need umbkaudsed arvamised midagi kindlat. Alles Kaukasuse metsikute ja poolmetsikute rahvaste muististe juttude lähem tundmaõppimine tõi küsimusse rohkem selgust ja laialisi materjaale ta valgustamiseks. Need lubavad vähemalt seda kinnitada, et Prometheuse müüt pole mitte greeklaste ainuomandus.

3.

See greeklaste müüt, kirjutab Aleksei Vesselovski Prometheusest, mis juba sügavas aegade kauguses Kaukasuse rahvaste vanajuttudega kaljude külge needitud hiiglasest ühte on liitunud, mis paljudes teisendites igal pool kordub, — see müüt on enesele jäädavalt omandanud kaukasialise varjundi: harilikult on hiiglaste piinanäitelavaks ikka Kaukasuse mäGINE maastik... Olgu rahvajutu kangelaseks nimetu vägimees põlvini pika habemega, tuliste silmade ja metslase küüntega, nagu kabardiinlaste jutus, või olgu ta määratu hiiglane; — olgu tal mõni kindel nimi (enamasti Amiran, armeenlaste Artavasd, Schirad, Mher),

või ei; — tunnistagu legend seda kangelast müü-
diliseks olevuseks, või kuulutagu ta vägiteod mõne
ajaloolise isiku omaks (armeenlaste juttude Artava-
vasd, kuningas Artasches II. poeg), — ikka kor-
dab muinasjutt mõnd üleüldist formelit, mis ainult
üksikasjus erinevad üksteisest. Hiiglase süütegu-
deks, miks ta sarnase halastamatu nuhtluse alla
pannakse, loetakse ülekohus inimeste vastu, vere-
janu, vägivald või sõnakuulmatus isa ees (Horeni
Moosese jutt Artavasdist), või jälle vastupanu
jumalikule tahtele, mis ulatab jumalale antud vande
murdmiseni, või koguni avalik sõitlus jumala
vastu, kahevõitlus jumalaga, mis peaaegu jumala
kaotusega oleks lõppenud. Hiiglane suletakse
kas kaljukuristikku, sügavasse hauda, või „klaas-
maija“, nagu räägib gruusialaste legend. Ta
needitakse raudahelatega raudteiba (Svaneti teisend)
või kalju külge (kabardiinlaste jutt; armeenlaste
lugu Artavasdist ütleb piinapaiga otsekohe Masise,
s. o. Ararati mäe olevat); või ka hiigla puu
külge. Viimane teisend — Pschavi muinas-
jutt — ühendab selle aine suurepäraselt-vägevate
joontega klassilise kaljusse needimise legendiga:
Kristus lõi saue kolm korda maa sisse ja kutsus
igakord hiiglast Amirani seda välja tõmbama.
Viimasel korral käseb Kristus kuivanud kepil
juuri ajada, mis kogu maa katavad, kuna kepp
hiigla puuna pilvedeni kasvab. Kristus seob oma
vaenlase selle puu külge ja lükkab ta kummalegi
poole mäed: Kasbeki ning Gergeti. Ainult Mheri
legendis, mis Armeenia kangelase Sasuni Davidi
poemi üks osa on (üles kirjutatud XI—XII a. s.)
ja mis veel nüüdki armeenlaste keskel edasi
elab, on vägimees ühes oma hobusega vangistatud,
kuna ta enese ees alati ratast näeb, „mis maa
ja taeva keerlema paneb“. Vangistatud vägilase
lahutamata kaaslasteks on harilikult koerad. Üks,

enamasti aga kaks koera — üks valge, teine must — lakuvad ja närivad alalõpmata ta ahelaid, mis selle mõjul ikka õhemateks ning õhemateks lähevad, kuid siis jällegi paksudeks muutuvad. Mõne legendi järele tulevad kord aastas orgudest sepad ja löövad vasaratega pudenevad ahelate lülid uuesti ühte. Gruusia jutus ilmub sepp maa alt. Aga Abhaasia teisendis puudutab saladuslik mustis riideis naine ketti — ja see läheb jälle jämedamaks.

Kangelane tunneb kibedat piina ja mõtleb vabanemise päale. Igaühelt, keda juhtumisi näeb, pärib ta kärsitu huvitusega järele, mis maa pääl sünnib, püüab teada saada, kas ta vabanemismärgid juba pole ilmunud. Ka püüab ta võõraste abil oma mõõka kätte saada, et sellega siis ahelad puruks raiuda. Kuid ta kannatused on lõpmatud. Alles siis vabaneb ta, kui „nisutera on ploomi suurune, aga odraiva kui roosipuu mari“. Alles siis, kui Mheri ees keerlev ilmaratas seisma jääb, pääseb hiiglane — ning hävitab maailma.

Nende legendide vägilase iseloomu tooniandvad omadused on: kurjus, hävituse, vägivalla ja omavoli loomusund. Legendide kogujad püüavad koguni gruusalaste Amiranis kurjusejumalat ennast ja ta nimes Iraani Ahrimani muudetud nime leida . . .

Kuid ometi leidub Kaukaasias ka sarnaseid iseseisvaid legenditeisendid — iseäranis gruusalastel, — mis kaljude külge needitud vägilase piina peavad kannatuseks rahva hää käekäigu, õiguse ja õnne eest. Ta ajab kurivaime maalt välja, hävitab kõike kahjulikku, „peab taeva vastu sõda, sest et maa pääl ülekohus valitseb“. Ta julgus ja kartmattus jumala ees on otsekui kaitseks inimkonnale. Heitlus jumala vastu saab kangelas-

töoks, aga nuhtlus selle eest — igavene vangistus ja raske piin — ei ärata mitte kahjurõõmulist parastust, vaid sügavat kaastunnet. Kui sarnane vang vabaks saab, siis ei too ta mitte hävitust ja hukatust, vaid üleüldist õnne. Üks Armeenia legend, mille järele Miidia kuninga Adshahaki (piibli Astiagee) järeltulijad noore Artavasdi kätkest röövisid ja ta asemele deva, s. o. kurivaimu panid, annab sellele sündmusele tähenduse, nagu oleks kuri ajutiselt hääst võidu saanud, ja soovib vangi vabanemist, sest ta näeb viimases, nagu üks kommenteerija tähendab, „armeenlaste messiasist“. Sarnases valgustuses, selgub vägilase isiku ja ta saatuse ühtlus Kaukasuse ning Hellase müütides.

Niisugune on Kaukasuse legendide kokkuvõte, tehtud pääasjalikult Aleksei Vesselovski järele (Этюды и характеристики: Прометей въ Кавказскихъ легендахъ и мировой поэзии). Nendele materjaalidele toetades arvatakse, et Greeka Prometheuse ja Kaukasuse muistejuttude kanglane üks ning sama isik on. Nagu tähendatud, on Greeka ja selle mõjul tekkinud muus Prometheuse-kirjanduses kogu müüdile jäänud omaseks mingi kaukaasialine varjund. Vähemalt võib nüüd kinnitada, et Kaukasus niisama selle müüdi esialgne kodumaa võib olla kui Hellaski.

4.

Hoopis eriharu Prometheuse müütide hulgas esitavad Skandinaavia teisendid.

Nimelt leidub kaks isekeskis tihedalt seotud episoodi Muinas-Skandinaavia kosmogoonilistes legendides, mis jutustavad juhtumistest enne praeguse maailma ajajärku, enne suurt jumalate ja inimeste

hukkumist ning maailma uussündi. Müüt, mis on Semund Sigfussoni Vanema-Edda „Völu-spa“ laulu sisuks, räägib järgmist:

Jumalail oli alles õnnelik põli. Nad elasid rahulikult, mängisid vürflit, sõid ja jõid. Sääh hakkasid hiiglased rahu rikkuma. Pimeduse, kavaluse ja tigiduse jumal Loki sünnitas kolm koletist: pool-sinise, pool-valge naisolendi Heli (Surma), hirmsa madu ja sõjamehe Fenrise. Pääjumal Odin kartis neid koletisi. Ta heitis ussi sügavasse merre, Surma manalasse, aga Fenrise needis kaljude külge. Kuid sellest hoolimata ei jäta hiiglased ja koletised võitlust: nad täidavad ilma vaenu ja surma mürgiga, katsuvad koguni päikest ja kuud röövida. Viimaseid kihutavad kaks Fenrise sugust sõjameest alalõpmata taga.

See oli esimene episood. Teine järgneb kohe sellele. Ka too jutustab veel jumalate ja hiiglaste sõjast.

Pärast seda, kui Loki valguse ja päikese jumala Balduri kavalusega ära laskis tappa, vihasid teised jumalad nõnda Loki päale, et ta kinni püüdsid ja ta enese poja soolikatega kaljude külge sidusid. Ta pää kohal rippus madu, kelle mürk õnnetu jumala nagu mööda alla tilkus. Kuid igavesti ei pea ta ometi vaevlema. Valguse jumal on surnud, maailm peab uuesti sündima. Kuid selle uussünni eel käib mäss ja möll: vend tapab venda, veri jookseb jõena, kolmeaastane talv on päikese soojajõu kaotanud. Kõik eitav võitleb jaatava vastu. Kõik hävineb võitluses: jumalad ja inimesed surevad, hundid neelavad päikest, maa vaob merre, ilm kaob tuleleekides. Kuid tulest tõuseb uus ilm ning uued jumalad.

Nagu näha, on see müüt lähemal Greeka muinasjuttudele kui Kaukasuse legendidele. Siin on juba võitlus tule eest, tule nimel ja tulega esialale tõusnud.

Iseäranis tähelepanemiseväärt on asjaolu, et ülemal esitatud teisendid just Skandinaavias leiduvad. On paiku, mis nagu legendide keskkoha- ja laialilagunemispunktiks on saanud. Neis kohtades asuvad rahvad ei võta välisilma elust osa, nende kodumaa looduslikud tingimused kaitsevad neid kõige võõra ja vapustava eest. Sarnastele rahvastele on, tarvitades Piibli keelt, tuhat aastat nagu üks päev. See asjaolu annab nende vaimulule iseäranis alalhoidliku iseloomu. Nende juures püsivad ka inimkonna ürglegendid ja müüdid kõige kauemini muutumatult ja mõjuvad aegade jooksul ikka uuesti ning uuesti ümbrusse. Sarnased paigad on India, Kaukasus ja Põhjamaal iseäranis Islandi saar. (Olgu möödaminnes tähendatud, et Shelley oma „Prometheus unbound'is“ kaht esimest müütide keskkoha katsus ühendada ja draama tegevuspaigaks võttis olematu koha „India Kaukasuse“ — Indian Caucasus.)

Esimesed Skandinaavia rahvakirjanduse mälestused arvatakse 4-ni aastasajani p. Kr. ulatavat, kui poolsaarele Odin ja ta alamad Asad, s. o. sküüdid tulid. Tulijate kodumaa oli Asaland ja selle päälinn Asgoord oli Tanaisi (Doni) jõel. Muinasjutud näitavad, et nad nii ise kui nende tegelased Mustamere lähedusest Skandinaavia on rännanud. XI a. s. lõpul langesid Skandinaavia väikesed kuningriigid, endine paganlik-vikingiline elulaad murdus. Daanis, Norras ja Rootsis algas ainuvalitsus — ja ühtlasi tungisid siis ka esimesed ristiusu misjonäärid Skandinaavia laantesse. Paljud endise aja poolehoidjad taganesid uue eest ja asusid Islandile. Sinna põgenesid kõige päält need, kellele endine kord ainust eluvõimalust tähendas: paganaaja preestrid ja vikingid-röövliid. Sääl on vanad paganlikud mälestused ka alles hoitud — meie päivini.

Islandi müütides on nähtud juba tuntavat kristlikku mõju, samuti kui Kaukasuse Prometheuse legendides. Ja olekski ebaloomulik, kui ristiusk Prometheuse müüti nagu kogu inimkonna mõttevalda aastasadade jooksul poleks mõjunud. Veel enam, kristlik kirjandus võib mitme teisendiga olevat müütide tagavara oma poolt täiendada. Ja need on seda tähtsamad, et nad kõigi rahvaste mõttekujutusse aastasadade jooksul vahetpidamata on mõjunud.

Piibli teisendid esitavad kurjuse allegooria vangistamist inglite või jumala enese läbi. Esimene sarnane koht leidub Tobia raamatus ja on järgmise sisuga:

Tobia poeg Tobias läheb ingel Ravaeli seltsist Ninevest Ekbatanasse oma sugulase Ragueli juure. Raguelil on tütar Sara. Ta seitse meest on pulmaööl surnud, „sest kurivaim armatses seda tütarlast“ ja tappis need mehed. Nüüd peetakse Sara ja Tobia pulmi. Pulmaööl palvetab Tobias ja põletab Ravaeli nõu järele sütel ühe saladusliku kala südant ja maksa. „Aga kui kurivaim seda haisu tundis, põgenes ta Egiptusemaa ülematesse kohtadesse, ja see ingel sidus tema kinni.“ Teises paigas on selle kohta öeldud: „Ravael on läkitatud . . . Sarat, Ragueli tüdarta, Tobia pojale Tobiale naiseks andma ja A s m o d i, seda kurjavaimu, kinni siduma . . .“

Selle jutu täienduseks sünnib lugu, mis leidub Juudi „Talmudis“ ja käib järgmiselt:

Kuningas Saalomonil oli templi ehitamisel kurivaimude kuninga Aschmedai abi tarvis. Aschmedai aga elas mäel. Sääal oli tal sügav haud veega, haul kivi, kivi nõiapitseriga kinni. Igapäev käis Aschmedai taevast, kus taevases koolis õppis;

säält tuli ta alla ja õppis maapäälises koolis. Siis käis ta oma kaevu juures, vaatas, kas pitsers terve, võttis selle lahti, jõi ja pitsereis jälle kinni. Kuningas Saalomoni andis väeülemale Jojada pojale Penajale ahela, mille pääl oli nimi (Schem hammphorasch), ja sõrmuse, mille pääl samuti oli jumala nimi, mõne puntra villu ja mõne anuma viinaga, ning saatis ta Aschmedaid kinni püüdma. Penaja kaevas kuradi haua kõrvale natukene sügavama haua, kaapis säält augu läbi ja laskis kuradi kaevu vee oma hauda ning toppis augu siis villadega kinni. Selle järele kaevas ta teise, madalama haua kuradi kaevu ääre, tegi säält augu kaevu ja kallas selle kaudu kaevu viina täis. Siis ronis ta ise lähedal seisva puu otsa. Aschmedai tuli, leidis pitseri küll terve olevat, kuid kaevu avamisel sai ta kohe aru, et vee asemel oli viin. Janu sunnil jõi ta ja jäi joobnult kaevu ääre magama. Penaja ronis puu otsast maha ja needis ahela Aschmedai kaela ümber. Selle järele viis ta kiruva kurivaimu Saalomoni juure . . . Aschmedai elas seitse aastat vangina Jerusalemas. Kord juttu ajades ütles Aschmedai Saalomonile: „Võta ahelad mu kaelast ja anna mulle oma pitseri-sõrmus, siis näitan ma sulle oma ülivõimu.“ Vaevalt oli Saalomoni kurivaimu tahtmist teinud, kui see sõrmuse alla neelas, Saalomoni 400 penikoormat eemale paiskas ja ise Saalomoni kujul troonile valitsema istus. Alles pikkade kannatuste järele sai Saalomoni aujärje tagasi.

Ka Uues Testamendis võib leida üksikuid lauseid, mis kurja vangistust kirjeldavad, nõnda Peetruse teise raamatu teise päätüki neljas salm. Kuid iseäranis huvitav vormilt on see, mis kirjutab Joannes Ilmutamise raamatu 20-mas päätükis kuradi aheldamisest: „Ja ma nägin ühe ingli taevast maha tulevat, sel oli sügavuse võti, ja ühed suured

ahelad omas käes. Ja ta võttis lendava mao kinni, vana mao, see on kurat ja saatanas, ja pani teda kinni tuhandeks aastaks. Ja heitis teda sügavuse sisse, ja pani teda luku taha, ja pani teda päält pitsoriga kinni, et ta mitte enam ei pidanud paganaid eksitama, seni kui need tuhat aastat pidid otsa saama, ja pärast peab teda lahti lastama natukeseks ajaks . . . Ja kui need tuhat aastat saavad otsa saanud, siis peab saatan lahti lastama omast vangist. Ja ta läheb välja ära eksitama paganaid, kes on maailma neljas nurgas, Kogi ja Magogi, neid sõtta koguma, kelle arv on kui liiv mere ääres. Ja nemad tulid maa laiuse pääle, ja piirsid pühade leeri ja armastud linna ümber, ja tuli langes taevast maha Jumalast ja sõi neid ära. Ja kurat, kes neid ära eksitas, heideti tule ja väävljärve, kus metsaline ja valeprohvet olid: ja neid peab vaevatama ööd ja päevad igavesti igaveseks ajaks.“

Kuid kõige tuttavam ja kõige valdavam Prometheuse müüdi teisend kristlikus kirjanduses — see on ikkagi kujutus Krüstuse kannatusest ja surmast ristipuul. See müüt aga, kus h ä ä jumal oma h ä ä d poega kolmanda isiku — rahva üleastumiste pärast nuhtleb, on niisama mõttetu ja mõistusevastane kui „Kalevipoja“ lõpulugu, kus h ä ä d taevased jõud h ä ä kangelase pärast surma ahelatesse asetavad. Nii siin kui sääl on sündinud inimlikus mõtlemisprotsessis miski saatuslik komistus, mida ainult muistelugude väär-mõistmisega võib seletada.

6.

Kõige otsekohesemas ühenduses kristlikkude ainetega on alamal esitatud Vene kroonikute lood, milles aheldatava kurivaimu mõiste kogu rahva

kohta laiendatakse. Ühtlasi seotakse need lood juba ajalooliste sündmustega.

Keskaegsele ilmale oli aasialaste Euroopasse tungimine nagu kole looduse nähtus, „jumala vits“, viimsepäeva märk. Kui tatarlased 1223. a. Polovetsi ja Vene vürstide sõjaväed Kalka jõe ääres maha löid ja vürstid surnuks piinasid ning ise selle järele mõneks aastaks jäljetult Aasia stepidesse kadusid, siis jäi nende mälestus venelaste meele kui hirmus uni. Et miskisuguseid teateid halastamata võitjaist polnud, siis on arusaadav, et nad muinasjutulisteks olevusteks muutusid. Muistelood pidid nende ilmumist seletama. Kroonikus kirjutab 1223. a. üle: „Ilmus rahvas, kellest keegi selgesti ei tea, kes ta on ja kust tuli, missugune ta keel, missugusest suguharust ning mis usku ta on; neid kutsutakse tatarlasteks, aga mõned nimetavad neid taurmeenideks, mõned petscheneegideks, aga teised jälle ütlevad nad selle rahva olevat, kellest kirjutab Methodius, Patara piiskop.“

Viimase lause kohta ütleb A. Põipin: „Methodiuse jutustus oli juba ammu Vene kirjameste tähelepanu endasse tõmmanud. Esimest korda on tast kõne kroonikas (n. n. Natschaljnaja letopisj) a. 1096, kui ajakirjutaja polovetsidest jutustab. Ühtlasi on sama aine samal ajal Novgorodi muinasloos Põhja rahvaste üle korratud. „Kärnase“ Bonjaki ootamatu Kiievi ja Petschori kloostri kallale tungimise puhul räägib kroonika kirjutaja polovetsidest nagu „jumalakartmata Ismaeli poegadest, kes kristlaste nuhtluseks on lahti lastud“, ja tuletab ühtlasi meele ka Methodiuse loo roppudest rahvastest, kes Kideoni eest kõrbe põgenesid (Kohtumõistjate raamat, pt. 6—8). Ajakirjutaja arvates oli viimastest neli suguharu just torkmeenid, petscheneegid, torkid ja polovetsid, pääle nende olid veel rahvad, kelle Make-

doonia Aleksander mägedes kinni pani ja kes enne viimist päeva vabaks saavad. Ühtlasi arvab ajakirjutaja Novgorodi lugu Jugri rahvast jutustades, et Methodiuse seletus just ühe Põhja rahva kohta käib. Jugrid, ütleb ta, on üks rahvas, kes Vene keelt ei oska ja kes samojeedide naabruses asub. Novgorodlased kauplesid Petschora jõe taguste elanikkudega, ja üks jugrilane jutustas nendele: „Me nägime imelikku asja, millest keegi siamaale midagi pole kuulnud . . . Teispool merekääru on taevakõrgused mäed, ja neis mägedes on hüüdmine ning kõnelemine; ja säääl raiutakse mäge ja katsutakse teed välja raiuda; ja säääl mäes on pisukene aken raiutud ja säält aknast kõneldakse; ning ei saa aru nende keelest, kuid nad näitavad raua pääle ja tõmbavad käega ning paluvad rauda; ja kui keegi neile noa või tapperi annab, siis tasuvad nad kalliste nahkadega. Aga tee nende mägede juure on kuristikkude, lume ja metsade pärast lõpmata raske; sellepärast ei saagi meie nende juures alati käia . . .“ Nagu näha, on see fantastiline jutustus vahetus-kauplemisest Põhja-Siberi elanikkudega. Ajakirjutaja teeb novgorodlase kõne kohta märkuse: „Need on inimesed, kelle Makedoonia kuningas Aleksander kinni needis“ — ja jutustab siis ise sel puhul põhjalikult Methodiuse loo: „Ja Aleksander läks Idamail kuni mere rannani, n. n. „Päikese paika“ ja nägi siin roppusid inimesi Jeveti suguharust, ja ta nägi nende roppust: nad sõid kõiksugu vastikuid loomi — sääski, kärbseid, kasse ja usse; surnuid ei matnud nad mitte, vaid sõid ära . . . Kui Aleksander seda nägi, siis kartis ta, et need inimesed laiali võivad laguneda ja maad roojastada; — ja ta ajas nad Põhjamaale kõrgetele mägedele, ning jumala käsul läksid mäed nende ümber kokku ja ainult ühes kohas jäid nad

12 küünra võrd üksteisest eemale, — ja siia seati üles vasksed väravad, mis sunkliidiga kinni määriti; — ja kui nad tahavad neid murda tulega, siis ei või tuli neid põletada, sest sunkliidi omadused on sarnased: ei teda põleta tuli, ei teda löika raud. Aga enne viimist päeva tulevad jumala käsu järele kaheksa suguharu Jetrivi kõrvest ja tulevad need läilad rahvad, kes nüüd sääl Põhja-maa mägedes on kinni.“

„Tatarlaste esimese pääletungimise puhul tuli ajakirjutajal just Methodiuse jutustus meele: See rahvas tuli ka Jetrivi kõrvest, mis Ida ja Põhja vahel. „Sest nii on Methodius öelnud: aegade lõpul peavad need ilmuma, kelle Kideon on ära ajanud, ja nad peavad võitma kõik maa ldast kuni Vrati jõeni ja Tigrisest kuni Ponti-(Musta-) mereni . . . Jumal ise teab, kes nad on ja kust on nad välja tulnud.“ (A. N. Põipin: *Исторія русской литературы* I.)

1096. aastaga alates kordub see lugu vangistatud pahaviisilisest rahvast Vene ajaraamatuis sagedasti raskete õnnetuste ja sõdade puhul. Nii suure katku, 6954. (1446.) aastal oodatud viimse-päeva, Konstantinopoli langemise ja Napoleoni sõjakäigu ajal. Ja ikka liitusid jutud nendest Eskieli ja Joannese Ilmutamise raamatu ennustatud Magogi maa kuninga Kogiga, kes „aastate viimsel ajal“ pidi tulema. Pääasjalikult tundis seda legendi vangistatud rahvast vist küll vaimulik seisus. Kuid pole võimatu, et see mõte jutluste kaudu ka surmahirmus visklevate hulkade südamesse langes ning rahva mõtteilmas kindla koha omandas.

Ja nähtavasti on mõte Põhjamaa mägedes vangis olevast õudsest rahvast Vene rahvaluulest koerakoonlaste kuju all ka meile laenatud. Nimelt jutustab M. J. Eisen raamatus „Koerakoonlased ehk peninuki rahvas“ järgmist:

„Koerakoonlaste kodumaa kohta kuuleme kaks üleüldist arvamist, mõlemad üle maa igal pool tuttavad. Esimese arvamise järele asuvad koerakoonlased säääl, kus maa otsa lõpeb ja taevas pääle hakkab. Maailma ääre pääl peavad koerakoonlased vahti, et keegi jalgsi taeva ei pääseks. Läänemaal jutustatakse, et nad vahti pidades ühel kohal paigal ei seisa, vaid mööda taeva äärt hulguvad. Järvemaal jälle kõneldakse, et koerakoonlased maailma otsas suure mäe taga asuvad. See mägi olla piiriks koerakoonlaste ja inimeste maa vahel. Selle mäe pääl peavad sõjaväed — peaaegu üleüldine arvamine: Vene sõjaväed — vahti, et koerakoonlased omalt maalt välja, üles mäele ei pääseks . . . Saaksid aga koerakoonlased üle mäe tulla, siis murraksid nad kõik maailma inimesed ära. Nende võimus on nii suur, et keegi nende vastu maailmas ei suuda panna. Tahavad koerakoonlased mäe takka üles tungida, siis lasevad sõjaväed suured palgid mäe otsast alla veereda . . . Mõnes kohas, nagu Võrumaal, teatakse koguni, et iga riik ühe jao sõjaväge koerakoonlaste mäele valvama saadab, seega kõik riigid üheskoos hoolt kannavad, et maailma ots iial kätte ei tuleks . . . Teise, mitte vähem üleüldise arvamise järele asuvad koerakoonlased Venemaa taga mägedes. Virulased lisavad juure, et koerakoonlaste kodumaal kange palavuse pärast riideid sugugi pole tarvis kanda. Võrumaal antakse koerakoonlastele kodu Taga-Siberimaal, Viljandi pool aga Siberis, Tartu pool lastakse neid veel ligemale, Urali mägedesse asuma tulla.“ (Mag. Nooli - Aleksander, Koerakoonlased, lk. 30—33).

Legend mägedes vangistatud rahvast näib ometi nii ajalisel kui ruumilisel venelastest veelgi kaugemale ulatavat. Olen leidnud vähemalt ühe

tõenduse selleks väiteks. Nimelt jutustavad Lavisse ja Rambeau omas „Ristisõdade ajajärgu ajaloo“ Türgi tõugu rahvaste pärimuslegendide põhjal järgmist. Nende rahvaste esivanemad, neli hinge, põgenesid võitjate eest üle kohutavate mägede ja leidsid nende taga kauni maa, täis jõgesid, allikaid, niitusid, viljapuid ning jahiloomi. Põgenejate järeltulijad siginesid jõudsalt sel tundmatul maal. Nelisada aastat hiljem tahtsid nad säält lahkuda, kuid ei leidnud enam teed. Siis leidis üks sepp raudmäe; nad tegid tule mäe alla, raud hakkas sulama, ja mäes sündis jalgrada, mida mööda nad saladuslikult maalt lahkusid, kus olid elanud seitsme põlve aja. Selle maa nimi oli „Erkene-Kun — muistne kodumaa“.

7.

Ristuskuu kaudu on jumala ja kuradi vastastikune vangistamise müüt ka Soome sugu rahvas-teni ulatanud. Kõige tuttavam neist lugudest on Soome „Neitsy Maarian virsi“ (Kanteletar, 3. kirja, runo 6). Laulu sisuks on Jeesuse elulugu sünnist surmani. Laulu lõpp jutustab järgmist:

Jeesus oli hauast üles tõusnud ja jõudis rännates pahalaste sepapaja juure. Jeesus küsis:

„Mitäs rautiot takovat,
 Sepät Hiitten hilkuttavat?“
 Se on julma Juuttahainen,
 Pahin poikia pahoja,
 Ilkein isän aloja,
 Sanan virkkoi, noin nimesi:
 „Taon luojalle kytyttä,
 Jumalalle kahlisköyttä;
 Vaan en muistanut mitellä,
 Kuin on paksu luojan kaula,
 Kuin on paksu, kuin on pitkä,
 Kuin on poikelta leviä.“

Niin kuulu jumalan poika
Itse tuon sanoiksi virkki :
„Sen on paksu luoja kaula,
Sen on paksu, senpä pitkä,
Senki poikelta leviä,
Kun on kaulasi omasi.“

(Sisu kokkuvõte: „Mis need põrgusepad taovad?“ Pahalane Juuttahainen vastas: „Taon loojale kütkeid. Unustasin aga mõõtmata, kui jäme on jumala kael.“ Jumala poeg lausus: „Looja kael on just niisama jäme kui sul enesel.“)

Julm Juuttahainen kahtleb esiti, kust võõras looja kaela paksust tunneb, siis aga näib võõras talle just sarnane olevat, nagu äsja „mahamaetud jumal“. Kõigi nende kahtluste pääle vastab looja osava valega. Viimaks ütleb Juuttahainen: „Nüüd on kütke valmis, kuid minu käed ei paindu nii palju, et enesele ta katseks kaela võiksin panna.“ Looja pakub ennast panijaks, kuid Juuttahainen kardab, et jumal ta kütkesse paneb, ja palub seda mitte teha. Viimaks usaldab ta jumala ometi mõõtjaks.

Siitä meiän suuri luoja,
Meiän julkinen jumala,
Mittaeli, määräeli,
Jopa lukkohon lukitsi,
Siitä painoi palkimehen,
Sekä pihtihin pihisti.
Iski kannan kalliohon ;
Perän potkasi kivehen,
Üheksän sylen syvähän,
Kynäräisen kymmenettä :
„Pysy nyt siinä pintahainen,
Paru siinä pantahainen,
Tekemässäsi pahassa,
Luomässäsi kytkyessä!“

(Siis meie suur looja mõõtis ja määras, kuni lõigi kütke kinni. Ta paiskas Juuttahaise

kaljudesse üheksa sülla sügavusse kinni ja lausus :
„Püsi nüüd säääl — oma tehtud kütkes!“)

Juuttahainen muidugi kisendama, kuid selle
pääle —

Sanoi meiän suuri looja,
Meiän julkinen jumala :
„Kilju nyt kivi kovaksi,
Karju rauta karkiaksi !
Pysy siinä sen ikäsi,
Asu siinä aikuesi,
Kun ei kuuta aurinkoa,
Päiveä hyvännäöstä.
Kun ei maata, eikä puuta,
Ilmassa inehmisiä. —
Tämän päivyen perästä,
Olkohon kivi kovana,
Rauta kaikki karkiana,
Tuuli taivahan viluna!“

(Sõnus meie suur looja: „Kisenda nüüd
kivi kõvaks, karju raud kargeks! Püsi säääl nii
kaua, kui enam pole kuud, päikest, maad, puud
ega inimest. — Sest päevast saadik olgu kivi
kõva, raud karge, tuul vilu!“)

See rahvalegend leidub Karjalas ja Ingeris
paljudes teisendites. Pahalaste taotud piinariist
kannab neis mitmesuguseid nimesid, nagu „kah-
leet“, „kuristuspuut“, „kaakipuut“, „hirtinpuut“ ja
ka „hirsi-“ ning „kuristus-rauat“.

Iseäranis paistab neis teisendites silma looja
kavalus, millega ta Juuttahaise vangistab.
Enamasti annab looja sõna, et ta „kuristuspuid“
sepa kaelas kinni ei löö, kuid teeb seda kohe,
kui „puud“ on meistri kaelas. Näit. küsib sepp
ühes laulus:

„A kun lukkahun lutistat,
Takasalpahan takistat?“
Luoja vasten vastaeli :
„Ei lukkoja käsi lutista,
Takasalpaa ei takista.“

Koguni nii on legend looja petliku iseloomu kindlaks tunnistanud, et vangistatud sepp juba pettuse järele otsustades võib hüüda:

„Jopahan olit jumala,
Jopahan sä minun petit!“

Ja ühes teisendis on öeldud:

Synti luojalle tulevi,
län kaiken valtialle.
Luoja ei synnistä lukua piä.

Teiseks peab tähendama, et sepa vangistuse lugu harilikult ikka sellega lõpeb, et looja pahalase mäele, kaljudele kinni paneb, ja et sel vangitsemisel on tegu ka raua ning kivide kõvenemisega. Näituseks:

- 1) (Luoja) vei Hiien vuoren kukkulalle,
Korkealle kalliolle,
Laski vuoret vuotamahan,
Kalliot karisemahan.
- 2) Perän polki kalliohon,
Vuorehen teräksisehen,
Itse virkki, noin sanoikse:
„Ole siinä sinä ikäsi,
Kuni kuuhut kääntelevi,
Päivä päälle paistanevi!
Kivi kovetkohon,
Rauta lujetkohon,
Lue kivi kovahan!“

Laulude ettelauljad on järgmisi seletusi annud: „Kivi oli enne nii pehme, et jala jäljed kaljudele jäid, ja raud nii, et seda käes võis voolida,“ ning „sest ajast viilib vanapagan ahelaid, nii et need juuskarva õheduseks lähevad, kuid ööl vastu Suurt Reedet muutuvad nad niisama paksuks kui ennegi“.

Ka Eesti rahvaluules leiduvad „Luojan virre“ taolised laulud, mis Jeesuse vangistamise lugu küll teistel tingimustel kujutavad, nimelt „Setukeste lau-

lud“ nr. 170—178, 540, 541, 1907, pääle selle leiduvad Lutsi pool nende teisendid (O. Kallas, Lutsi Maarahvas, laulud nr. 131 ja 132). Need laulud erinevad sellega Looja ja Juuttahaise lugudest, et siin Juuttahainen jumala tõesti kammitsasse pani ja tulle heitis või maha mattis. Alles taevast ruttanud jumal-isa ja neitsi Maarja abil pääseb Jeesus surmast ja vaenlane heidetakse omakord hauda.

Julius Krohn kirjutab „Kanteletare uurimustes“ „Looja laulu“ kohta: „Salmimatuid muinasjutte kurivaimu vangistamisest leidub ka Norra laplastel ja Saaremaa eestlastel. Esimesed jutustavad Pergeli võitlusest Jumbeli (jumala) vastu järgmiselt: Pergel oli raudahelad valmistanud, nendega pani ta Jumbeli kinni ja heitis veel suure mäe ta pääle. Kuid Jumbel pääsis vabaks, sidus omakord Pergli ja viskas mäe ta pääle. Kui Pergel säält vabanes, siis lendasid kivid ja tolm vastu taevast. — Eestlastel on järgmine muinasjutt: Kui noor jumal — Jeesus — alla põrgu läks, siis käskis kurivaim, kes teda ei tunnud, tal ukse kinni panna. Kuid Jeesus tegi selle lahti ja muutis ühtlasi raudsed uksepooled kuldseteks. Kurivaim ruttas neid sulguma, et inimeste hinged välja ei pääseks. Siis astus Jeesus ta juure ja pani oma pahema käe nimetu sõrmega ta kaela raudse rõnga, mis otsekohe kinni läks: tee mis tahad, kuid vabaks ei saa! Inimeste hinged aga viis Jeesus selle järele taeva.“

„Looja laulu“ uurimistes (Virittäjä II, lk. 73—7) näitab Borenius, kuis tähendatud aine n. n. Nikodeemuse evangeeliumiga ühenduses seisab. Selle evangeeliumi järele oli Jeesus Manalasse tulles kaks kurivaimu kukutanud: Saatana ehk surmavürsti, kelle ta maha tallas, ja Manala vürsti Pergli, kelle ta kinni pani, kuna

ühtlasi need hinged, kes päranduspatu pärast vangis olid, vabaks laskis. Sellest apokriivalisest evangeeliumist paistab välja Soome muinasjutu päämõte — kurja võitmine kavaluse abil. Surmavürst oli juba röömustanud ja arvanud, et ta Jeesuse üle võimust oli saanud, et Jeesus teda kartis, kui õhkas: „Minu hing on väga kurb surmani,“ — kuid Manala vürst hoiatas teda: „Oma ütelsega, et ta surma kardab, on ta sind ainult petta tahtnud.“

Nikodeemuse evangeelium oli keskajal Euroopas laialt tuttav. Oma toore müstitsimiga meeldis ta ja oli harimata hulkadele arusaadav. Ta mõju osutatakse Inglise ja Skandinaavia vanas kirjanduses. Ka meil on ta hästi tuttav olnud ja hilisemalgi ajal käsikirjus rahva seas liikunud (M. J. Eisen, Eesti Kirjandus, 1911, nr. 8). Nikodeemuse ja Piibli evangeeliumite ning Tobia raamatu mõjul võisid ka Põhja rahvaste jutud kurivaimude aheldamisest tekkida või vähemalt praeguse kuju saada.

8.

Ei tule unustada, et „Kalevipojas“ ka varem meid huvitavat ainet käsitletakse. Nimelt leidub meie lugulaulus kaks tähelepanemisväärt jutustust Kalevipoja ja Sarviku kahevõitlusest, mis lõpevad Sarviku needimisega.

„Kalevipoja“ 14. laulus, kus leidub esimene neist kahevõitluse episoodest, hüüab Sarvik põrgus vangis olevale piigale enne võitlust:

„Võta rauad raudakirstust,
Kahekordsed kammitsad,
Miska võitja võidetava
Kannad köidab kammitsasse!“

Ka Kalevipoeg saab kavalusega Sarvikust

võimust, ei jõuga. Sarvikult varastatud „küunte laastudest“ nõiakaabu annab talle hiigla kasvu ja jõu. Salaja äravahetatud „võimuklaasi“ jook nõrgendab Sarviku jõu. Pikema heitluse järele lööb Kalevipoeg vaenlase —

Teritatud teiba kombel
Sambis maha seisamaie.
Sarvik langes üle sääрте,
Põrus tüki üle põlve,
Vaos ligi reitevahe
Kivikildude keskele,
Liivasõmera lingusse,
Et ei paigast võinud päästa.

Kalevide kange poega
Kammitsaida kohendama,
Vangiraudu valmistama,
Miska vangistatud mehe
Koivad saaksid kütkendatud.

Üksi see päästab seks korraks Sarviku, et ta äkki kiiresti vähenema hakkab ja varsti täiesti kaob, nii et ainult loigukene sinist vett jääb järel suitsema. Kalevipoeg päästab põrgust vangistatud „hinged“ — kolm noort neidu, ja lahkub, enne ähvardades:

„Küllap leian teisel korral
Sarvik-taadi¹ sala urkad.
Kõidan kintsud kammitsasse,
Seon raudse sidemesse . . .“

Terveni kahes laulus, 18-mas ja 19-mas, on kõne siin tõotatud uuest võitlusest, ta ettevalmistusist ning järeldusist. Nõiakellukese abil on Kalevipoeg põrgu salajamatesse urgastesse tunginud ja Sarviku sõjaväed hävitanud. Ka nüüd jõi Kalevipoeg jõu kinnituseks sala Sarviku nõiajooki. Nüüd oli Kalevipoeg nii kohutav, et isegi igavesti must Sarvik —

Tuli kambrist kahvatanud,
Lumivalge üle läve,

ja ärevuses eksikombel rammu raugetavast kruusist
jõi. Võitlus oli just sarnane, nagu Eesti teopoisid
seda kõige paremini tundsid:

Vanal viisil võtetie
Käsidela niudest kinni,
Võeti püksi värvelista
Kümne küüne kangusega
Keha võimu katsudela.
Veri valgus küünte alla
Sinipaisul sõrmedesse.

Seitse ööd ja päeva vältas otsustav heitlus.
Võitluse vaatlejaiks on „Linda-eide vari“ ja „põrgu-
pere vanaeit“. Seitsmepäevase kangutamise järele
tegi Kalevipoeg otsustava võtte:

Sasis kinni sääрте paelust,
Sarviku põlve värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrgeela,
Keeruteles kümme korda
Taadikest kui takutopsi,
Viskas võimu-rohke väega
Matsti! maha muruela;
Pani põlved rinna pääle,
Kamalaga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama!
Võttis vööda niude ümbert,
Miska kurja kõitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raua-kamberie,
Kõitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütkendusse,
Kõitis kolmandama kütke
Rõngaspidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteles kütke otsad
Kalju seina seisamaie;
Veereteles vainult kivi,
Saunasuuruse, uksele,
Kuhu külge kaelukütke
Sidemela sõlmitie,
Rauda-krambil kinnitie:
Et ei Sarvik toasta sammu
Kanda saanud kamberista.

Sarviku palvetest ja needustest hoolimata ei vabastanud Kalevipoeg teda, vaid veeretaskullakotid õlgadele ja lahkus põrgueide sajatustesaatel allilmast.

Ka ses loos esinevad kuradi võitmise loo harilikud lisaained: kavalus, ahelad, kaljud.

Mõlemad lood tuletavad lähedalt meele Läti kangelase Kurbadi Manala teekonda. Kurbad tungib nimelt põrgu, joob nõiajooki, võidab esiti ühepäise, siis kolme- ja viimaks kuuepäise kuradi, kes nõiapudelist kogemata valepoolet joob, päästab kolm kuningatütart-õde ja viib palju varandust kaasa (V. von Andrejanoff, Läti muinasjutud).

Laadilt kuuluvad aga kõik need lood juttude liiki, mille piirides teoorja toores ja paindumatu mõttekujutus liikus. Neis peegeldub kõige algelisem ja otsejoonelisem käsitus hää ja kurja vastastikusest võitlusest. Neis puudub täielikult igasugune abstraktne ja filosoofiline aine, samuti ka õieti müstiline tendents. Nad eeldavad ainult üht mõttesihti, ja see ei ulata mitte kaugemale: kuradi paratamatu aheldamiseni.

Alles kalduvus abstraktlikku targutusse ja sügavam mõttekultuur teeb hää ja kurja vahekorra komplitseeritumaks, mitmekülgsemaks. See näitab kuradi-mõiste relatiivsust ja võimaldab ka mitmesuguseid vahekordi võitluses pahaga. Siis näeme, et kuradi mõiste samuti on evolutsioneeriv kui jumala omagi, või, õigemini, et nad üksteisest orgaaniliselt olenevad.

Kõike seda paneme tähele juba ülemal esitatud Talmudi legendi puhul. Aschmedai pole enam endine kohutav Asmod, keda Tobia raamatust tunneme, veel vähem see hirmus ja metsik Siiria Aschmog, kellelt nähtavasti nime on pärinud. See on rahulik kuradikene, kes „taevalikus

koolis“ käib õppimas, kes õige hästi tunneb pühakirja, nagu selgub jutustuse lisaepisoodest, ja kes kuningas Saalomoniga filosoofiast ning usust armastab rääkida.

Sarnane relatiivne käsitus kuradist on üleüldse kõigi rahvaste uuemas rahvaluules maad võtnud, nii meil kui mujal. Siin on olnud oma algatust ja vastastikku mõju. Vähemalt oli venelastel Talmudi Aschmedai-legend n. n. Tolkovaja Paleja kaudu kaua tuttav, nagu kirjutab N. S. Tihonravov (Сочинения т. I. Отреченныя книги древней Россіи). Meil on Kavala Hansu anekdootides see naiivi kuradi tüüp viimсени dekadentsini viidud.

Kuid samuti näeme ühes sellega, et võitlus kuradi vastu oma klassilise suurjoonluse kaotab, muutudes inimlike jõudude kohaseks, saades paiguti koguni anekdoodi aineks, nagu meil. Persia kirjanik Firdusi jutustab „Kuningate raamatus“, kuis kuningas Tamuras osavana nõiana Ahrimani kinni püüab, talle sadula selga paneb ja läbi kogu ilma ratsutab. Ja kuningas Dshemschid paneb kuradid telliskive tegema, laseb neil kalliskividest toreda trooni valmistada ning enese viimaks taeva viia.

9.

„Kalevipoeg“ on kantud suurest kunstilis-filosoofilisest aatest. See on ta saatuse-idee. Ja rahvuslikult teeb ta üks unistus meile ikka lähedaks. See on ta messiase töötlus. Teose viimne akkord on võimas ja valdav, ta lõpupaatos ulatab tast enesestki üle.

Kuid kainelt otsustades peame vähemagi kahkluseta kinnitama, et nii „Kalevipoja“ saatuse idee kui messiase töötlus Kreutzwaldi oma luule

on, mil ei leidu tuge muinasjuttes. Kui see oleks teisiti, olekski see ime.

U. Karttuse uurimuste järele põhjenevad need osad „Kalevipojast“, mis vestavad Kalevipoja valitsuse lõpust, surmast ja põrgu väravavahiks saamisest, rahva ainetel (Allikad: Õpetatud Eesti Selts, act. 214; Inland, 1836, nr. 32, 1851, lk. 380; G. Schultzi käsikirjad). Kuid need ained on vaimult teistsugused, kui neid Kreutzwald on tahtnud näha.

Kreutzwaldi monumentaalse loo kõrvale olgu siin asetatud mõned rahva teisendid:

Kalevipoeg saab hundiga kokku ja hakkab seda taga ajama. See aga on põrgu hunt. Ta jookseb läbi värava põrgu. Kalevipoeg katsub väravas hunti rusikaga lüüa, satub aga värava piita ja jääb sinna igavesti kinni.

Teise variatsiooni järele otsib Kalevipoeg hobust. Vanapagan moondab enese hobuseks, Kalevipoeg hüppab talle paha aimamata selga, kuid hobune kihutab põrgu värava poole. Hääl hüüab taevast: „Ristipoeg, käsi piita!“ Kalevipoeg lööb, kuid jääb kätt pidi põrgu värava vahiks (Blumberg, Quellen und Realien).

Kolmanda teisendi järele küsib jumal Kalevipojalt, kes põrgu teel on, kuhu ta sõidab. Kalevipoeg vastab uhkelt, et jumalgi seda ei tea, kuhu Kalevipoeg sõidab. Karistuseks käseb jumal tal käe piita lüüa, kuhu see kinni jääb, kuna hobune ta alt edasi kihutab (Inland, 1856, lk. 140).

Ehk veel neljas teisend, sama laadi: Vanapagan muudab enese hobuseks ja Kalevipoeg istub selga. Hobune jookseb kohe põrgu poole. Väraval hüüab Taevataat: „Tõsta käsi piida taha!“ Kuid sääl on suur nael, mille otsa kangeline kätt pidi rippuma jääb, kuna vanapagan

alt põrgu jookseb (M. J. Eisen, Endised jõumehed, lk. 19).

Nagu neist teisenditest näeme, pole Kalevi-
poja rändamise lõpp kaugeltki nii ülev ja titaaniline kui lugulaulus esitatakse. Samuti puudub siin messiase tõotus täielikult.

On aga huvitav tähelepanna haruldaselt ühtesattuvaid jooni nii „Kalevipojas“ kui võõras rahvaluules, mis puutuvad sama ainet. See on tihti nii üllatav, et tahtmatagi laenusid ja mõjusid võiks oletada.

Kalevipoja vangitsemisloos on kõigi teisendite ja ka trükitud lugulaulu järele ikka midagi poolsalapärasest, mitte lõpuni selget, salakavalat ja äraandlikku. Iseäranis vähe mõistame ses suhtes Kreutzwaldi teost. Kuid sama salakavalust paneme tähele ka paljude teiste rahvaste teisendites. Pschavi muinasjutus laseb Kristus kangelasel seni kuivanud keppi maast välja kiskuda, kuni see äkki suureks puuks sirgub ja kangelane selle külge köidetakse. Looja murrab oma sõna ja lööb ahela Juuttahaise kaela ümber salakavalalt kinni. Ka Saaremaa jutus ei tunne kurat Jeesust enne ära, kui juba on hilja. Vene muinaslugudes joodetakse Michaila Potok Ivanovitsch ta oma naise ässitusel uimastusrohuga purju, veetakse magavana sügavasse keldri ja löödakse naeltega seinale (Rõibnikov, Пѣсни, I, 234). Meie teisendites jääb Kalevipoeg igal pool põrgu väravasse mingi pettuse või ootamatu asjapöörde läbi.

Nagu armeenlaste Mher, nii jääb ka Kalevipoeg ühes hobusega vangi. Kuid samuti heidab Vene juttudes ka metsik Demjanischtscha Jegor Vahuri sügavasse keldri ühes hobusega, paneb keldri pääle tammised lauad, laudade pääl tambib liiva kinni (Калѣки переходже, I, 395 ja 399; Rõibnikov, Пѣсни, I, 227).

Nagu Kaukasuse legendis, nii sünnib ka Kalevipoja loos ahelate perioodiline õhenemine ja paksenemine ühe aasta vältel.

Vangid igatsevad vabadust ja püüavad end lahti päästa. Kalevipoeg raputab võimsalt maamarat. Kaukasuse kangelased püüavad võõraste abil oma mõõka kätte saada, et ahelat puruks raiuda. Serbia kangelane Marko, kes mäes magab, ootab, mil ta mõõk iseenesest mäest välja libiseb. Põhja-maa rõve rahvas ostab terariistu, et kaljudest teed läbi raiuda. Aschmedai tarvitab kavalust.

Ja vangid polegi mõistetud igavesele piinale. Kuid nende vabanemiseks peavad teatud eeldused, märgid olema. On tarvis, et aegade lõpp oleks jõudnud, enne kui Saatan uuesti maa pääle tuleb. Alles siis pääseb Mher, kui ta ees keerlev ilmaratas seisma jääb. Alles siis vabaneb teine Kaukasuse kangelane, kui „nisutera on ploomi suurune, aga odraiva kui roosipuu mari“. Ja huvitaval kombel töötab ka Suur Tõll, see Kalevipoja teisik, surres: „Enne ma ei tõuse, kui okaspuu lehti ja lehepuu okkaid kannab.“

Iseäranis on kindel, et hääd ja inimsõbralikud, Prometheuse laadi kangelased ilmtingimata vabanevad. Sest kurja võit on alati ajutine. Kristliku Prometheuse ristipiin ja olu põrgus kestis ainult paar päeva. Neist häist kangelasist saavad oma rahva ja kogu inimkonna messiased. Eesti ja Armeenia rahvusliku messiase töötuse kõrval on kõige ilusam Serbia legend: Prints Marko magab mäes aastasadu kestvat und. Ta vaatab aeg-ajalt, kas ta mõõk veel iseenesest pole mäest välja libisenud. Siis oleks aeg uuesti tõusta, et kõik serblased oma lipu alla koguda. Sarnasel puhul polegi tarvis kehalise vangipõlve tunnuseid, vaid mingi saladuslikku sundi, mis vägilast paneb puhkama ja uut esinemisaega

ootama, nagu lugudes Friedrich Barbarossast või Vlaami magavast hiiglamehest Rip van Winklest.

Mis kangelase vabanemisele järgneb, on selle järele, missugune oli ta iseloom enne vangistamist. Üleüldist anarkiat ja hukatust ähvardab tuua Piibli Saatana, Mheri, Loki, Aschmedai, rõveda Põhja rahva ja Eesti koerakoonlaste vabanemine. Selle vastu töötab Prometheuse, Kalevipoja või mõne Kaukasuse kangelase vabanemine uut õnne põlve maa pääle. Meie Setu laulude järele ähvardab sellal, kui Juudas Jeestust hauas peab, maailma hukatus. Alles kui jumal uuesti tõuseb ja oma käte ning jalgega planeete hakab hoidma, on jälle hele päike paistmas. Aiskülose tragöödia kaotsi läinud teisest poolest mõeldakse, et see just õnne aega kujutas, mis algab maa pääl Prometheuse vabanemise järele.

On igatahes huvitav, kui palju üleüldis-inimlikku, kõlblist ja ühiskondlikku elementi on kõigis Prometheuse-ainelistes müütides. Nii harva esineb siin tegelane „eraisikuna“. Ta on alati miski ühis-kasuliku mõtte kehastaja, ja ta saatust on seotud selle mõtte võidu või kaotusega. Müüdis pole ruumi ta isikliku elu õnnele või traagikale. Harvana erandina võiks nimetada vahest Leedu müüti, kus piksejumal Perkun kalamehe Tsastitise ja pääjumala Praamshimase tütre Jurata Läänemere kaljudele needis — nuhtluseks nende vastastikuse armastuse eest.

Kangelase viimist saatust käsitledes on avaldatud arvamist, et lood, mis vestavad ta puhkusest või vangipõlvest mägedes, kaljudes ja keldrites, on saanud alguse vanadest nuhtlemis- ning matmiskommetest.

Keskajal oli elavalt matmine ja seintesse müürimine küllalt tuttav. Kangelaste hädad ja halvad teod paistsid rahvalaulikule üliloomulikus

ulatuses. Arusaadav, et ka nende tegude tasu, kas hää või halb, üliinimlikult suur pidi olema. Nii sai kurjade nuhtluseks ristipoomine, elavalt matmine, näljasurm või teiseilma põrgutuli. Meiegi rahvapärimestes on tuttavad sarnased nuhtlusviisid (näit. J. Jung, Muinasaja teadus, II, lk. 100 ja 202; M. J. Eisen, Endised jõumehed, lk. 15). Pääle selle seguneb see motiiv juba ohverdamisainesse, kus mõne kiriku (Tarvastu, Pilistvere j. t.) seinad alles siis püsti püsinud, kui elav inimene nendesse müüritud.

Teiselt poolt ulatab veel kaugemasse minevikku komme, inimest pärast surma ta maise elu eeldustega varustada: matta laevurit venes, sõdurit hobuse ja mõõgaga jne. Sinna aega võivad juhatada tagasi ka lood Mheri, Kalevipoja ning Jegor Vahuri hobustest.

10.

Oleme siin paralleele esitades kogu aeg täiesti ükskõiksed olnud selle vastu, kas kangelane müüdi esitaja arvates loomult hää või paha oli. Meid huvitas ainult müüdi tendents: hää ja kurja kangelase omavaheline võitlus ja ühe poole lõpuline aheldamine. Nõnda näeme kord Kristuse, kord kuradi, kord Kalevipoja, kord Loki ahelais olevat. Rahvaluule on lühikese nägemise ja lühikese mäluga, ta hää ja kurja mõiste sellepärast äärmiselt kõikuv.

On küllaltki ebamäärane pilt meil Kalevipojast. On alles vastamata küsimus: missugune on Kalevipoja tüüp nende harvade luuleriismete järele, mis on leitud rahvasuust? Missugused olid ta välised ja sisemised tunnused, millisel hingelulisel ja kõlblisel pinnal ta liikus, enne kui

Kreutzwaldi filosoferivalt loov vaim temasse puutus?

Vastus võib olla üks: Kreutzwaldi lugulaulu ja rahvaluule Kalevipoja tüübi vahel on ülepääsmatu kuristik. Võiks koguni öelda: mõlemad tüübid on üksteise vastandid, üksteist väljasulgevad kui tuli ja vesi. Meie rahvuseeposes on sündinud põhjalik väärtuste ümberhindamine, senise vooruse ja pahe mõistete täielik vahetus. Sedavõrd kui see ümberhindamistöö pole õnnestanud, on ka eepos ise ebaõnnestanud, ebajärjekindel ja loogikavaene.

Rahvas tunneb ainult hiiglast Kalevipoega, toorejõulist ja vägivaldist olevust, kellele inimlik hää ja paha mõiste on võõras. Ta ei painuta end nii inimlikkude kõlbliste kui füüsiliste seaduste alla, ta läheb neist lihtsalt üle, nagu teevad seda ka Greeka vägimehed. Ta elab oma käsitamatu eluseaduse järele, tehes omas kohmakuses rohkem kurja kui hääd. Ta viha ja isemeelsust ei piira inimliku nõrkuse seadused, ja sellepärast on ta kirk däämonlist laadi.

Meie rahvakirjanduses on teinegi kangelane, keda Kalevipoja kõrvale võime asetada, nimelt Suur Tõll. Sagedasti tundub koguni, et Kalevipoeg ja Tõll iseloomult ja elujuhtumusilt on sama isik. Mõlemad on kohmakad ja toored teoorja vägilased, kes ainult hiigla kasvu ja metsiku jõuga võidavad. Nende mõtteilm on vaene, nende otsustamisviis loogikatu. Nad ehitavad ühteviisi kirikuid (Kalevi kohta v. J. Jung, Muinasaja teadus, II, lk. 68), ja viskavad neid vist niisama ühteviisi puruks. Kui Tõll tahab, siis läheb ta rahvale appi; aga kui ta on pahane, siis on ta valmis ka rahvast ära vanduma või kogu küla kividega puruks viskama. Nii Kalevipoja kui Tõllu tähtsaim tegevus on aga maga-

mine — kangelaselik magamine. Oma rahvale pärandavad nad pääasjalikult sängid imetlemiseks. (Kalevipoja ja Suure Tõllu ühtluse on varem tähelepanu juhtinud R. Willmann, Rahva Lõbuleht, nr. 4, 1901.)

Huvitav on, et juba kõige vanem kirjalik ülestähendus Kalevipoega kui kurigeeniust ja däämonit kirjeldab. Nimelt ütleb A. Knüpffer J. H. Rosenpläneri „Beiträgedes“ oma sõnakorjanduses järgmist: „... Rahvajutu järele olevat „Kalevipoeg“ niisuguseid maakohti puuadruga künnud, sellest ajast ei kasvavat sääl miskisugust rohtu. See paha loomuga hiiglane (bösertiger Riese) ajas ka naisterahvaid taga, kuni . . . Kristus ta kinni võttis ja rabasohu heitis, kust ta aga enese jälle välja päästis. Siis heitis Kristus ta viimaks jökke ja muutis saarmaks.“ (Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache, IX vihk, lk. 58). Just samasuguse jutu Kalevipoja hukka saamisest toob ka Wiedemann (Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, lk. 422—423).

Knüpfferi teate kohta tähendab J. Jõgever: „Nagu tuttav, muutusid paganaaja hääd olevused ristiusu mõjul pahadeks. Nõnda on selles jutus, mille põhjal Knüpffer oma teateid Kalevipoja kohta toob, ka Kalevipoeg „paha loomuga“ hiiglaseks muutunud. Muidu tunneb aga Knüpfferi jutt hulga tähtsamaid jooni Kreutzwaldi Kalevipoja loost; maakünnmist, mis Knüpfferi jutus ära needmist on sünnitanud ja maa sigidusvõimu hävitanud; võitlust Saksa usutoojate vastu, mis jutus võitluseks Kristuse vastu on muutunud; Saare piiga õnnetust — vrđl. Knüpfferi Kalevipoega, kes naisterahvaid taga ajab; surma Kääpa jões — Knüpfferi jutus heidab Kristus Kalevipoja jökke; Kalevipoja elu pärast surma — Knüpfferi jutus elab Kalevipoeg saarma näol edasi“ (Eesti Kirjandus, 1906, lk. 162).

Kahtlemata tundis Kreutzwald Knüpfferi teisendit, kogus ta ju äärmise hoolega kõik napid teated Kalevipojast, mis vähegi saadaval olid. Kuid, mis iseäranis huvitav, Kreutzwaldil on enesel, enne kui tal lugulaulu kirjutamise kavatsust veel polnud, veelgi halvem käsitus olnud Kalevipojast. Nimelt avaldas K. Leetberg, pärast käesoleva kirjutuse esialgset ilmumist, raamatus „Kui pikalt on Kalevipoeg rahvaluuletus?“ ühe väljavõtte Kreutzwaldi järelejäanud käsikirjust, mida otse paljastuseks võiks nimetada. Kreutzwald on 40-datel aastatel kirjutanud ühe saksakeelse ballaadi „Kalews Sohn“, „nach einer Ehstnischen Volkssage“, nagu ise ütleb. Toogem siin see huvitav töö Leetbergi tõlkes:

„Kes laulab lugu Kalevipojast, sest mehe mürakast, keda nurjatu tegude paha karistus nõiduse paeltesse löi? Kalevipoeg oli röövel, ilmatu suure kehaga, tal oli palju naiti ja elas Virumaa piirides.

„Ühel nõial Soomemaal oli ilus tütar. See armastas jahedal mererannal jalutamas käia. Kalevipoeg oli kivi taga varitsemas ja varastas tüdruku kareda, nurjatuma röövli käega.

„Iisa läheb röövli taga ajama kaugele üle laia mere ja vandus, et tahab armsa tütre teotust hirmsasti kätte maksa. Ta ütleb Kalevipojale: Sina võtsid minu tütre, selle eest pead nüüd kannatama ja siit saadik üks tige elajas olema.

„Kalevipoeg pandi kui suur kollelajas kõide ja anti temale kaunikene koppel tallermaaks. Sääl ta siis hüppas ja röökis jäledasti ööd ja päevad, nõnda et kõigile hirmu pääle ajas ja isegi maa raksus.

„Ükskord kihutas säält mööda vaimude vägi, üks jahimehe vaim pistis Kalevipoega oma odaga: Kollelaja silm kustus. Varsti kajatas röömusõnum

Kalevipoja surmast üle maa ja kõik Eesti rahva suguharud tulid ümbertringi kokku.

„Ja tõmbavad tal naha maha ja laotavad tema orus maa pääle ja kaevavad keha hauda suure röömupiduga. Seda orgu nimetatakse praegu veel „Kalevipoja naha ase“.“

Kõige selle järele ei suuda küllalt imestada seda äkilist pööret Kreutzwaldi vaadetes, kui ta Kalevipojas selle „mehe müraka“, „röövli“ ja „kollelaja“ asemel hakkas nägema rahvuskangelast, kuningat ning messias! See on otse võrratu anekdoot Eesti kirjanduse ajaloos!

Väga võimalik, et Kreutzwald hiljem tõesti mõningaid rahvaluule katkeid leidis, mis talle Kalevipojast parema käsituse võisid anda kui senine. Kuid mitte iial ei võinud ta leida sarnast idealiseeritud rahvuskangelase tüüpi rahvaluulest kui pakub omas lugulaulus. Sest see laad on rahvaluule vaimule põhjalikult võõras, nagu on võõras kogu „Kalevipoja“ ideoloogia.

Praegune üleüldiselt tuntud ja hääks kiidetud Kalevipoja tüüp on alles Kreutzwaldi kui luuletaja käte all kujunenud. Et ta rahva ideaalset kangelast tahtis luua, siis varustas ta oma tegelase aateliste ja kõlbliste omadustega ning määras ta tegevuse positiivse tendentsi. Kuid ta ei suutnud iial oma ümberloomistöös rahvalt saadud nii võhi-võõraid aineid ära sulatada ja kokkukõlla viia. On kui tuli ja vesi üksteise kõrval Kalevipoja toores ja mõistusevaene jõuilmutus ning inimlik elutarkus ning magus idealism. Kalevipoeg on nagu Janus kahe palgega: üks on Calibani ja teine kui mitte Arieli, siis ometi humanisti ning ratsionalisti oma. Kogu „Kalevipoja“ sündmustik on kokkupandud neist kaht algupära olevaist aineist. Algupoole esineb harvemini kangelase däämonlik kalduvus (Saare piiga vägistus, Soome veritöö),

kuid kõik, mis puutub ta surma, on pärit siit alalt. Kreutzwald on esitanud ühe kangelase elu ja teise surma. Ja sellepärast ka see imelik vastolu Kalevipoja saatuses: kuna ta elades kurivaine aheldas, siis piinleb ta pärast surma ise ühes kurivaimega ahelais.

Rahvamüüdi Kalevipoeg on kurigeenius, inimeste vaenlane, jumala vastane. Sellepärast on ka ta karistus ja põrgu väravasse needimine arusaadav. Sarnasena mõistame hästi ka Knüpfferi ja Kreutzwaldi enese esialgist Kalevipoja tüüpi. Kuid Kalevipoja muutudes Kreutzwaldi käte all positiivseks tüübiks, kaotab ta pärast surmaline karistus igasuguse mõtte, nagu kaotab mõtte ka lugulaul ise.

Suuremal või vähemal määral Prometheuse müüdi ainet on aga igas Kalevipoja surma käsitlevas rahvajutus, olgu need ka niigi toorekujulised ja algelised kui Knüpfferi või Kreutzwaldi „koll-elaja“ surma lugu. Ikka näeme vana motiivi: võitlust hää ja kurja vahel ja võidetu aheldamist ning vangipõlve.

Väga mitmel viisil on ristiusk Kalevipoja müütidesse mõjunud, mille paganlikku kuju, kui niisugune üleüldse on olemas olnud, me arvata-vasti iial ei suuda selgitada. Kuid usun pigemini Jõgevere väitele risti vastukäivat võimalust: ristiusk on, kui mitte varem, siis vähemalt Kreutzwaldi kaudu, just pehmandanud Kalevipoja müüdi tooreid äärjooni. Loodusrahva hingeellu toetades usun, et just Knüpfferi müüdi tendents paganlikule müü-dile, kui niisugust uuesti oletada, lähedal on olnud.

Rahvas nimetab Kalevipoega tihti „Jeesuse ristipojaks“. Võib olla, on ka Kalevipoja surmassa Prometheuse müüt just ristiusu ainetel mõjunud? „Kalevala“ kujutab omas viimses laulus Kristuse sündimist. Kas ei või „Kalevipoeg“ omas lõpus niisama Kristuse surma kujutada?

Üksteiselt laenates, oma poolt täiendades, teisendades, oma hingeelu ja olude järele muutes on iga rahvas üleilmset müütide ja legendide hulka suurendanud. Laenamine, teisse mõjumine — see täidab kultuuriloos tööjaotuse aset.

Ei või lootustki olla praegu meid huvitavas küsimuses miskisugusele kindlale otsusele tulla — iseäranis nii nõrkade abinõudega kui meil tarvitada. Alamal ainult paar kokkuvõtvat märkust, ilma suurema selgitava materjaalita.

Me nägime, kui paljudes kujudes jutud kangelase, jumala või kurivaimu vangistamisest ja needimisest on leida paljude rahvaste müütides. Näib, nagu tunneks praegune ilm seda ainet kahes pääteisendis: paganlikus ja piiblilikus. On, nagu oleks mõte kord kaljude vastu põrgates kahte harru visatud, mis aga edasi voolates siinsääl uuesti kokku puutuvad, harudega üksteisest läbi põimivad, nii et neid raske või hoopis võimata on eraldada.

Kõige selgem ja tuttavam paganliku voolu teisend on muidugi greeklaste Prometheuse müüt, mis juba kauges minevikus üleskirjutatuna kindla kuju on omandanud. Sellest samm eemal seisavad Kaukasuse süngad legendid, mille algallikaid ehk Väike-Aasia vanade kultuurrahvaste muinasjuttude põhjalik uurimine võiks selgitada. Võib aga aimata, et need müüdid allikale, millest ka Piibli jutud võrsunud, lähemal seisavad kui Greeka müüt. Neist kõigist eraldi esinevad Islandi jutud Vanemas-Eddas.

Teiselt poolt ilmub sama aine ristiusus „kannatava jumala“ teisendis. Nagu kogu kultuuriloos, nii on ka uskude ajaloos maksev ede-

On teadmata, kas kuradi vangistamise legend ühes ristiusuga Soome sugu rahvaste juures jõudes uudismaa eest leidis, või oli see aine varangi siin tuntud. Võib olla, et meie rahvakirjandusse see aine mitmelt poolt ja mitmel ajal ning mitmesuguste teisendite kaudu on mõjunud. On aga huvitav ühtlus „Kalevipoja“ lõpuepisoodi ja Kaukasuse müütide vahel. Kui see aine meie juure ristiusu kaudu täiesti ümbermuudetuna pika ringi rändamise järele on jõudnud, — siis leiame ta Kaukasuses ometi ühel vanal algkujul, millest ehk Greeka Prometheuse müüt on võrsunud ja mil ristiusuga üksi väga kauge sugulus võib olla. Kas on meie ja Kaukasuse legendide tähelepanemisväärt ühtlus ainult üllatav ühtesattumus?

Kuid nagu rahvail, nii peab ka laialilagenud muinasjutu riisemil olema ühine esivanem, mis on põlisem kui kõik praegu elavad teisendid. Ka käesoleval korral peaks leiduma allikas, kuhu meid huvitavate müütide jäljed tagasi viivad, kus Skandinaavia ja Greeka, Juudi ja Kaukasuse teisendid ühisena perekonnana esinevad. Siin pole ruumi selle küsimuse lähemaks selgituseks. Olgu tähendatud ainult Tylori, Lubbocki, Renani, Grant-Alleni, Malveri j. t. uurimustesse, mis ristiusu ja India Brahma ja Buddha ning Väike-Aasia vanade kultuurrahvaste uskude, nii dogmide kui kultuste sügavat ühtlust selgitavad. Neis selgub see suur edenemistee, mille kaudu inimesed päikese ja tule kumardamisest ainujumala austamiseni on tulnud; mil agni (Sanskriti keeli tuli) agnus'eks sai (Ladina keeli tall); mil nõiaristist svastikast ristiusu embleem arenes. Panteismina on usulik tundmus tärganud. Ühelt poolt teisele kaldudes, sadadena harudena laiali valgudes on ta oma ringi teinud ja Spinoza kaudu uuesti panteismini jõudnud. Looduse suured saladused:

päike ja tuli, mille kaudu elu, kasvamine, selle kauni maailma olemasolu on võimalik, on suur osa mänginud uskude tekkimisel. Ei ole vist tähtsamat saavutust inimkonna ajaloos kui kunstlikul teel tule leidmine. Arusaadav, et see sündmus muinasjuttudesse sügavad jäljed jättis, et tuleleiu lood ilma loomise müütidega on samal astmel. Seda sündmust katsuti allegooriliselt esitada, ta sai müütide aineks. Tule muretsejaiks maa päale said jumalad ja kangelased. Nii tekkis Indias müüt päikese pojast Agnist, Paabelis Hilgameschist, Föniikias Floxist, Persias Ormuzdi pojast Atarist, Greekas Prometheusest, Roomas Vulkanusest, Skandinaavias Baldurist, slaavlastel Ogonist. Neid austati kui „valguse lapsi“, kui „päikese poegi“. Aga kus valgus, sääl vari; kus päev, sääl öö. Igal õhtul suri päike ja igal hommikul sündis ta uuesti. Ja kui päike suri, siis pidi ka ta sümboolne kehastus, ta kaitseja või valitseja, ta jumal või rüütel surema. Kuid miks ta suri? Kui valgusel oli oma jumal, miks ei või siis ka pimedusel olla? See võitles päikese vastu, hävitas valgust. Neis algelistes mõistetes peituvad usulise ilmavaate päälused. Aegade vältel kasvasid esialgsed lihtsad müüdid suurteks muinasjuttudeks, nendega sidunesid kõlb- lusõpetused ja jumalateenistuskombed, — nende pääl rajanesid usud. Aastatuhandete jooksul kaotasid müüdid ja nende sümboolsed kujud esialgse tähenduse, nad segunesid teiste legendidega. Aegade ja rahvaste mõju alt läbi minnes kadus nende panteistlik iseloom ja andis müstisismile, teoloogilisele skolastikale, filosoofiale maad. Aga ometi on suurema osa uskude sisuks veel praegugi võitlus valguse ja pimeduse vahel, valguse eneseohverdamine inimeste hääks ja valguse lõpuliku evangeeliumi kuulutus. Kõik rah-

vad nimetavad veel praegugi omi jumalaid päikeseks, valguseks, soojuseks. Nagu jumal enne oli päikese sümbol, nii on päike nüüd jumala sümboliks.

Tuhandete aastate jooksul on see tule ja päikese austamise müüt maalt maale rännanud. Võib olla, et sagedasti ainult idee ühest teise on liikunud ja nii mõnegi rahva juures täiesti iseseisvalt allegoorilist kehastust otsinud. Ikka sügavamale ja sügavamale ulatavad müüdi juured. Näib, nagu rajaneks temas kogu inimkonna kultuur, nagu ühendaks üksi tema kõige kaugemaid kohti ja aegu üksteisega. Ja kui eestlastelgi sama aine tooreste teoorjade vanapagana juttude kujul kordub, siis on see ainult tunnistuseks, et meiegi minevik sel maakeral on möödunud. Vähe on Põhjas jumalaid, iseäranis valguse jumalaid. Muidu oleksid meilgi tekkinud müüdid, millest paistaks päikese, tule ja valguse kumardamise põhimõte.

Milliseid saladuslikke võimalusi ja sugulusidemeid võib endas varjata legend, mille klassilisem edustaja on Prometheuse müüt, seda on võimata teada. Kui kogu inimkonnal üleüldse leidub miski ühine kangelane, ühine jumal või kurat, siis on see küll Prometheus. Kui tõesti on olemas ilmapuu, nagu uskusid skandinaavlaste, siis on ta nimi: Prometheuse müüt. Selle puu oksad on kogu maailma rahvaste muinasjuttudes laiali laotatud. Ta juured on aga sääl, kus rahvaste kätkid on kõrvu seisnud.

1908.

NIMESTIK.

Aavik, J. (Randvere), lk. 87, 109, 111.

Adamson, A., 46.

Ahlqvist, A., 11, 93—95.

Aho, J., 55.

Aiskülos, 173, 201.

Alver, A., 152.

Anakreon, 73.

Andersen, H. Chr., 30.

Andrejanoff, V. v., 196.

Ansomardi, 43.

Bergmann, J., 80.

Bernard, Claude, 78.

Boileau, 13.

Blumberg, G., 198.

Borenius, 192.

Bornhöhe, E., 42, 69, 81, 148.

Brandes, 13, 77, 79.

Brandt, F., 53.

Bürger, G. A., 119.

Byron, 147, 152, 174.

Cervantes, 55.

Coster, Ch. de, 99.

Dante, 46, 61, 145, 163.

Dumas, A., 81.

- Eisen, M. J., 31, 72, 113, 126, 128, 186, 193,
199, 202.
Enno, E., 87.
- Firdusi, 197.
Freundlich, C. W., 56.
Frey, P. H. v., 73.
Fählmann, F., 38, 73, 75, 95, 96, 102, 127, 160, 167.
- Goethe, 119, 174.
Grant-Allen, 211.
Grenzstein, A., 43.
Grimmid, ven., 30.
Gutslaff, E., 67.
Göseken, H., 67.
- Heine, 58, 147.
Herder, 67, 174.
Hermann, K. A., 11, 43, 65, 76.
Hesiodos, 172, 174.
Hindrey, K. A., 109.
Holtz, O. R. v., 68, 72, 75.
Homeros, 55, 58.
Horeni Mooses, 176.
Hugo, Victor, 13, 81, 147.
Hupel, A. W., 67.
Hurt, J., 18, 34, 38, 45, 104, 115, 116.
- Jakobson, C. R., 42, 43, 75, 78, 127, 135.
Jakobson, Peeter, 43.
Jannsen, J. W., 41, 69, 72, 75—78, 82, 84, 96, 120.
Johannes, apostel, 60, 182.
Jung, J., 31, 202, 203.
Jürgenstein, A., 11, 43, 76, 142.
Jögever, J., 173, 204.
- Kallas, Aino, 12, 125, 128.

- Kallas, Oskar, 192.
Kallas, Rudolf, 22, 63.
Kampmann, M., 11, 42, 163.
Kannike, Chr., 81.
Karlson, F., 43.
Karttunen, U., 37, 198.
Kivi, Aleksis, 55, 56, 93.
Knüpffer, A., 204, 207.
Koidula, 46, 72, 75—77, 103, 118, 125—128, 135.
Kreutzwald, 14, 27, 31, 34—47, 72—77, 82,
94—207.
Krohn, Julius, 93, 192.
Krohn, Kaarle, 49, 93.
Kuhlbars, F. (Villi Andi), 44, 107.
Kunder, J., 72, 82, 118, 149.
Kurrik, J., 149—152.
Käsu Hans, 67.
Körber, K., 161, 162.
- Laakmann, H., 161, 164.
Lavisse, E., 188.
Leetberg, K., 37, 205.
Lenau, 118, 119, 161.
Leopardi, 174.
Lessing, 174.
Lesta, R., 152.
Letourneau, Ch., 80.
Liiv, Jakob, 82.
Liiv, Juhan, 42, 81.
Lipp, M., 63, 80.
Longfellow, 174.
Lubbock, J., 211.
Luce, J. W. L., 68.
Lukianos, 173.
Lutherus, 61, 64.
Lönnot, 34, 39, 40, 56, 94—96, 111.
Löwe, F., 118.

- Macpherson, 146.
Maltsvet, prohvét, 62, 74.
Malver, 211.
Mannteuffel, krahv Peeter, 69, 75.
Masing, O. W., 56, 148.
Methodius, Patara piiskop, 184.
Metsanurk, Mait, 87.
Milton, 61.
Mooses, 58.
Müller, G., 57.
- Neus, H., 37, 116.
Nietzsche, 59—61, 81, 174.
Nocks, J., 127.
- Ohrt, F., 18, 100.
Ojansuu, H., 118.
Org, P., 114.
Ovidius, 173.
- Peetrus, apostel, 182.
Peterson, Adam, 56, 79.
Peterson, Ernst, 42, 82—84.
Peterson, Kr. J., 71, 73, 74, 79, 82, 148, 162.
Petrarca, 38.
Plato, 173.
Pontoppidan, H., 80.
Promet, A., 45.
Puschkin, 81, 147, 152.
Pärn, J., 81.
Pöipin, A., 184, 186.
- Rambeau, A., 188.
Raud, Kr., 117.
Reiman, V., 11, 41, 102, 109, 110, 126, 157, 162.
Reinwald, A., 56, 79.
Renan, 211.

Ridala, V., 42, 87.
Rosenplänter, J. H., 66, 204.
Runeberg, 147.
Rõibnikov, P. N., 119.

Saal, A., 42, 81, 148.
Saalomon, kuningas, 59, 67, 73, 181, 197.
Sander, T., 11, 30.
Sasuni David, 176.
Schiefner, A., 110.
Schiller, 42, 119.
Schlegel, A. W., 13.
Schultz-Bertram, G., 43, 44, 198.
Scott, W., 81.
Semund Sigfusson, 179.
Shakespeare, 73.
Shelley, 174, 180.
Sienkiewicz, 81.
Sommer, J. (Suve Jaan), 69—72, 75.
Spinoza, 211.
Stirner, 174.
Suits, G., 11, 12, 42, 87, 161, 163.

Taavet, kuningas, 73.
Tamm, J., 82.
Tammsaare, A. H., 87.
Tihonravov, N. S., 197.
Tischler, J., 102.
Tobias, R., 108.
Topelius-vanem, 95.
Tylor, E. B., 211.
Tõnisson, J., 75.

Vergilius, 38.
Veske, M., 79, 116.
Veski, J. V., 111, 114.
Vesselovski, A., 175, 178.

Visnapuu, H., 111.

Voltaire, 133.

Weitzenberg, J., 56.

Weizenberg, A., 45.

Wiedemann, F. J., 204.

Wilde, Eduard, 42, 69, 74, 76, 82—84.

Wilde, Oscar, 25, 63.

Willmann, R., 204.

Winkler, R. J., 73.

Witzschel, 73, 119, 134.

Zola, 13, 78.